

T A R T A L O M

▶ 3	KÁNTOR PÉTER	
	Mikor a hegyre mentem	(vers)
▶ 5	VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ	
	Kialvó glória, A szitakötő	(versek)
▶ 7	ACZÉL GÉZA	
	(szino)líra. torzósztár: állott, állóvíz, állszakáll, állvány, almanach, almás	(versek)
▶ 10	BOGDÁN LÁSZLÓ	
	Vaszilij Bogdanov őszikéiből. Az utolsó utáni elégia, Joyce Trieszten, A diagnózis	(versek)
▶ 15	SÁNDOR ZOLTÁN	
	Elveszett emberek	(elbeszélés)
▶ 24	IANCU LAURA	
	Kendő, Honvág, eső, Fénykép anyámmal, Meg nem érkezik	(versek)
▶ 26	ACSAI ROLAND	
	Itt nőttél fel, Háromszázhatvanöt	(versek)
▶ 28	FALUSI MÁRTON	
	Pozsonyban és Bécsben egyaránt a pincér	(vers)
▶ 30	OLÁH ANDRÁS	
	sokáig álmodtalak, egy másik világból, bekormozva	(versek)
▶ 32	GRENDÉL LAJOS	
	Bukott angyalok 11.	(regényrészlet)
▶ 36	NOVÁK ÉVA	
	Addig, Nyarak, Tér, tavasz, Romkonyha	(versek)
▶ 38	ÁGOSTON TAMÁS	
	Nyugdíjas látnok, Apám utolsó fényképe, Fortyog a gyűlölet, Jól van ez így, Hálátlan kölyök	(versek)
▶ 40	SASS ERVIN	
	libagá, aranyhajók, egyszer még	(versek)
▶ 42	SIMEK VALÉRIA	
	Ifjú pár, Nyugtalan örökké, Ködfalak, Egy kézmozdulattal	(versek)
▶ 44	SZUROMI PÁL	
	Rekviem egy öreg házért	(elbeszélés)
▶ 49	FECSKE CSABA	
	Csípős gyönyör, Kaleidoszkóp, (A csipogó árnyakból...)	(versek)
▶ 52	LIPCSEY EMŐKE	
	Örökkévalóság, Ha eljön a sötétség	(versek)
▶ 55	KISS JUDIT ÁGNES	
	Kísértés, Poszttraumás	(versek)
▶ 57	HYROSS FERENC	
	ikarusz, ikarusz 2, gumiszalag	(versek)
PAPÍRHAJÓ		
▶ 59	KERTÉSZ ERZSI	
	Komodói	(mese anyukáknak)
▶ 61	SZITA SZILVIA	
	Jakab esete a kígyóborkával, Jakab éneke arról, hogy Londonban járt Zázával, Jakab a fogorvosnál, Jakab éneke a bűdösbogárról	(versek)

▶ 64	NÉMETH ESZTER	
▶ 66	„mindenkit elfogadok útitársnak” – Beszélgetés Kamarás Istvánnal	
	RÉVÉSZ EMESE	
	Légy szabad és álmodozz! – Dr. Seuss: <i>Kalapos Macska</i> ; <i>Ha lenne egy cirkuszom</i>	(kritika)
		MŰHELY
▶ 68	SZŐCS GÉZA	
▶ 71	„A másik fél tisztelete”	(esszé)
	HALMAI TAMÁS	
	Három Fodor Ákos-vers	(esszé)
		*
▶ 73	Gyula-Szigetvár 1566–2016	
	HÓVÁRI JÁNOS	
	Szulejmán szultán 1566. évi hadjáratának indítékai: magyar-török helyzetkép a 16. század közepén	(tanulmány)
▶ 80	NÉMETH CSABA	
▶ 86	A 16. századi török–magyar harcok várostromainak tanulságai	(tanulmány)
	SENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA	
	Vég-Gyula várának 1566-os ostroma a ponyván	(tanulmány)
		*
▶ 90	P. SZABÓ ERNŐ	
▶ 96	Fényutazás – Mengyán András kiállítása a Munkácsy Mihály Múzeumban	(tanulmány)
	NOVOTNY TIHAMÉR	
	Kemény élek – Szellemes, konstruktív rend Gnant János festészetében	(tanulmány)
		SZÍNHÁZ
▶ 99	VARGA ANIKÓ	
▶ 104	Finomvegyes, de kinek? – POSZT, 2016	(tanulmány)
	BUSA RÉKA	
	Levél a Békéscsabai Jókai Színházba – Tisztelt 2015/2016-os évad!	(tanulmány)
		FIGYELŐ
▶ 109	NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF	
▶ 112	Tizennégy tárcsa – Kántor Péter: egy költőtáncos feljegyzéseiből	(kritika)
	KOLOZSI ORSOLYA	
▶ 114	Személyes tér – Szaniszló Judit: <i>Beenged</i>	(kritika)
	BENCE ERIKA	
▶ 117	„Megint tanú” Újvidéken – Végel László: <i>Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja</i>	(kritika)
	BERÉNYI EMŐKE	
▶ 119	Az optimizmus kudarca – Sándor Zoltán: <i>Föltámad a szél, Tédről a világ</i>	(kritika)
	ERDÉSZ ÁDÁM	
▶ 123	Ahány műhely – annyi recept – A történész műhelye	(kritika)
	KATONA CSABA	
	Egy magyar történelmi monográfia előmunkálatai?	
	– Romsics Ignác: <i>A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika</i>	

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu

Mikor a hegyre mentem

Vegyem elő a fényképalbumot? Nem!

Itt álltam kézen? Itt szavaltam? Itt éreztem?

Tudom, tudom: mindjárt kezdél az este.

Későre járt, mikor a hegyre mentem.

Amikor kirándulók erre jönnek már,
csak egy-két szótól kezdlek beszélni.

Úgy mentem, mint aki nem fordul vissza soha többé,
mint akik nem nyílnak többé sehol ajtó.

Vettem volna elő inkább a fényképalbumot? Nem!

Itt szívtam el az első cigarettát! Itt szerettem!

És ha kezdél az este? A hegyre mentem.

Mit akartam? Egy pohár borra vágytam,
inni valamire vagy valamire, aztán isakenni hátra,
mint egy kőtiltásos a lényei ágán.

Kántor Péter

Mikor a hegyre mentem

Vegyem elő a fényképalbumot? Nem!
Itt álltam kézen? Itt szavaltam? Itt eveztem?
Tudom, tudom: mindjárt leszáll az este.
Későre járt, mikor a hegyre mentem.

Ilyenkor kirándulók erre nincsenek már,
csak egy-két sietősen hazafelé tartó.
Úgy mentem, mint aki nem fordul vissza soha többé,
mint akinek nem nyílik többé sehol ajtó.

Vettem volna elő inkább a fényképalbumot? Nem!
Itt szívtam el az első cigarettát! Itt szerettem!
És ha leszáll az este? A hegyre mentem.

Mit akartam? Egy pohár borra vágytam,
inni valakire vagy valamire, aztán csak menni, menni báván,
ahogy egy kötél táncos a semmi ágán.

Megszakított folytonosság. Installáció

Kialvó glória

A dombok alján
megült az este,
friss kutyatejben
áztatta lábát,
s morfondírozott:
Éj-anyja rest-e,
vagy csak kíméli
hektikás hátát?

Holott főzhetné
már azt a szurkot,
Hold lánya hadd
menne vele öltre,
ne csak farával
forogjon folyton,
s tegyen magasról
a fekete földre!

Dagadt keblében
becsület semmi,
s nem néz a felhők
rongyain túlra.
A szél kialvó
glóriát himbál,
s az évszakok szíve
bekopog újra.

A Földnek annyi.
Igaz, megrontott
méhében még csak
magzat a bosszú.
De ha a cián-
kapszula roppan,
a csend uralma
hosszú lesz, hosszú.

A szitakötő

Rokkant fűz borul a folyóra,
vízen landol a szikkadt levél.
Maga a csónak és a vitorla,
lenge lelkével bajmol a szél.

Kék szitakötő száll a levélre,
precízen ölő kis légi vadász.
Ha szúnyog, apró legyecské lennék,
látására kitörne a frász.

Nyugi, nyugton az öldöklő ösztön.
A potrohvég kényesen alámerül,
hogy a petéknek jó ágyat vessen,
s árad a derű már féktelenül.

De megfeneklik a pille csónak,
mint ama bárka a bazalthegyen.
Utasa felszáll, így látja jónak,
nem köti ígéret, engedelem.

Csak az embernek mérve az útja,
kordában nyelve, pányván szíve.
Mentsége, hogy még megvan a lelke,
s küldheti vágyainak elibe.

Ősz a tavasszal nem jöhet össze:
köztük a nyár meg köztük a tél.
Balga alapoz házat a löszre,
ki szerelme lázában félrebeszél.

Lám, mily eszelőst gondolok én is:
óhajtom vissza a szitakötőt.
Tündéri párja hogyan lehetnék,
át hogy verhetném e ribanc időt?

(szino)líra

torzósótár

állott

persze a fiatalságnak teljesen mások a koordinátái mint az öreg szemlélődőnek mikor beindul lelkében a kitörés vágya gyúl a tekintélytisztelet sziklatömbjei alatt legfeljebb az örök joviális gesztusa marad ha hírességekkel pajtáskodik és közben már azt lesi a megereszkedett korpusz lépcsőin miként mászhatna föl a fényes homlokig úgymond pályatársnak valós gyarlóságokra vadászva zsíros pozíciókat keresve az indulásnak valahogy az állott szellemi viszonyok között fél évszázada tisztos forrásaihoz az én nemzedékem sem tért haza volt aki az uralkodó gyanús eszmét kezdte el csűrni és csavarni többeknek a szigorú rendőrteltekintetekkel teletűzdelt hakni nyújtott esztétikailag mérsékelt ám bátor lendülettel ívelő szárnyalást magam kissé már akkor utáltam mivel a merészség s hűség között félúton gyakran elakadt a szál melyet sosem tudtam végiggombolyítani vagy az agresszió nőtt túl a fél-tehetségeken vagy az absztrakt motyogást nem lehetett tudatformáló erőként eladni az egyre nagyobb káoszban majd mikor már minden vágy ellobbant előmáztak az újabb gengszterek azóta a haza és haladás bennem egyre megy

állóvíz

ma már kissé szégyellem ahogy a puha diktatúra dagonyájába fiatal családalapítóként nyakig belefeküdtem volt néhány évtized mikor merész morgásaink közepette inkább az volt az ütem hogy az ember kiélvezhesse szólamokban a ház urát és hazatérő gyermekeivel fűszerezze meg a késő délutánt még ha feszültségek közepette később el is tűnt az éjszakában odább férfiasan új allűrökre váltan bizonytalan asszonyától megszerezve a konyhát ahol nagy zsíros falatokra ment át a reformzöltség s a nyulaknak való saláta legfeljebb a kapcsolat nyiladozó réseit nem látta anyóslátogatások kölcsönös szorításában s mikor rossz versekért is gálánsan fizetett neki az állam majd nem lehalkult piálásokban özszemosakodtak rendszerbarát és anarchista barátai persze ma már igazából nem kín e kín csak csendes rosszérzés az állóvíz partján melyet azért olykor felülírt harsány elégedetlensége és a térség kritikája mostanában viszont már gengszter hatalmi bandákra látva újra megbillen az emberben a világ a kezdeti brutális akasztásokon túl mivel is volt rosszabb odaát s merre húznak ezek a pöcsök nekik az intenzívről nem köszönök

állszakáll

gyerekkorom óta mindig riadalmat okoz ha az emberi testről valami leválik úgy is ha anyaga természetes folyomány hajigazítástól a körömvágásig vagy egy kihúzott fog netán a korpusz metszett része a különböző távozó váladék pedig akár a nép ellensége felingerel ha megindul és persze akkor is ha az bennreked ezek után nem nehéz kitalálni milyen alpári gyötredelmek keretezik életem és öregedvén egyre jobban hisz nem ülhetek mindig állszakállal méltóságos pózban egy hétköznapiokból megemelkedett szalonban angol teára és szivarra várva azok már rég nem nekem vannak kitalálva ám ha valami mégis borzongat hiába tanulgom ereszkedő környezetem és rám is hóhéri könnyel mordulhat a holnap az a művégtag a műfogsor netán a paróka amelynek asszociációs bázisába és nem a rím kedvéért gyakran odalép a róka aztán a fantomas-képzetek mikor virtuális álarcodat leveszed akár a bőrod akkor riadt magányomba dőlök steril terekre vágyva holott ezekben növekszik föl igazán az ember kozmikus magánya levéve hűséges párás szemüvegét mert valahogy ez a protézis már kiküzdte a pótlék melegét

állvány

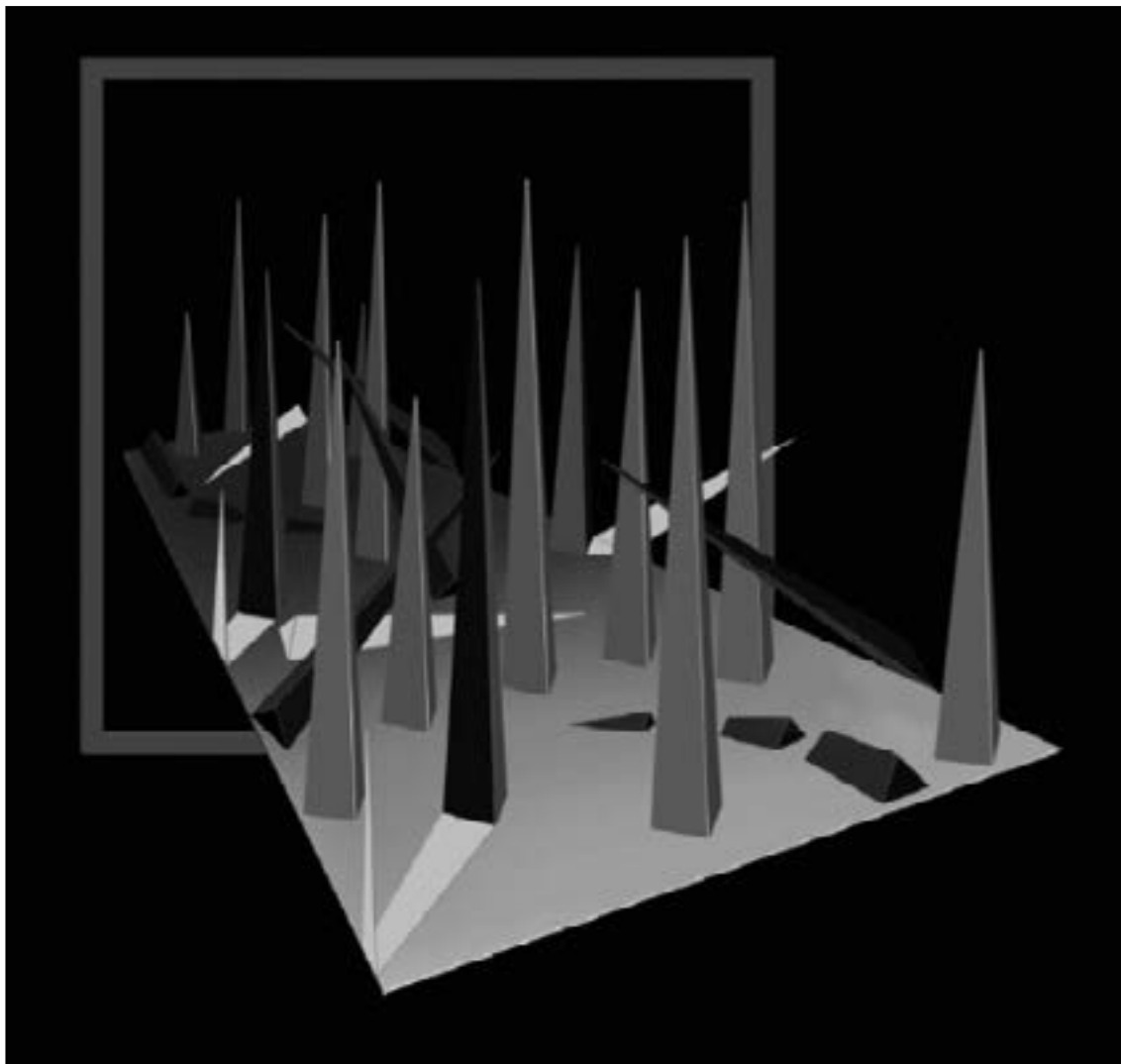
öreg barátom aki modorosán is nagyon értett a vershez besűrített életformájához tökéletesen illettek ugyanis az ízlésbeli keservek és meddő óráiban hosszasan ráért bogozgatni a hatalom és az aktuális szépség egymást oly irritáló iramát hisz elvileg már mindnyájan sejtettük nincs külön televény ahol virágoznának a gyalogos reáliák és az absztraktnak sincsen egyetemesen sugárzó ám ingerszegény bája mellyel felállhat a jámbor egy szónoki állványra a másfelől jött szellemiséget ledönteni ám talaj menti fagyokból is képtelen hiteles mítoszokat önteni ezekért kétségesnek látszott valahogy összeszálazni a széttengő világot szóval ez a különös tehetségű kissé barokkos modorba hangszerelt barátom egy nyáresti sörözésen míg túl dicsérte bennem a költői csírákat amelyre éhesen vágyik a sarjadó ifjúság némileg körülményeskedve odabökte nem vagy eléggé mély első reakcióként fagypontra alá szállt lelkemben a lírai szenvedély majd lassacskán beláttam milyen jelzései üzengetnek az autentikus írásnak a téboly és a nyomasztó kisebbségi erények nélkül ha hiányukkal a megszállottság is beszédül rációval teli napjaimba

almanach

milyen szép volt a parányi pálya elején naivnak lenni ha jött szembe egy copfos kislány szép keresztrímes strófákban neki énekelni a legalacsonyabb közhelyeket vagy anyák napjára írni gyöngyvirág szagú verseket melyekre könnyezni kezdett a hermeneutika előtti befogadó apa himbálózó aktatáskájára is rímeket kötni volna jó ahogy egykedvűen elhagyja a tanácsot akár egy becsületébe befáradt tanácsnok s bár sosem mutatja a születésnapjára szült rigmusokra bizonytalanul kimegy a gangra mivel nem szeret tanúk előtt elérzékenyülni aztán egy lépcső fokával feljebb már a klasszikusok modorát gyűrve belefeledkezve az utánzásba amikor jóval a híres posztmodern hibrid előtt megpróbálta a dalnok ősei stílusát a maga vázlatába terelni majd talán a leghamisabb etap ha a magától elszédült nyomdafestékhez is jutott dendi az idők okoskodó magasából szédül ki az almanachok évszázados divatjából s lezseren mondja akkor hogy kellett volna felnyűszíteni a holdra modern lovagló módra s mikor az ember már görcsöl rádöbben van némi igaza hisz állandó mozgásban ér valamit a vers és a haza örök sznobjaival

almás

a gimnázium politechnikája általában almáskertekben telt a virtuális becsengetésre a szaktanár az agronómusokkal a vad pálinkától gyorsan betüzelt s vagy végigfociztuk az egész délelőttöt mielőtt felmáztunk a buszra vagy ha a morcos pedagógus fejförcseit ki nem aludta télidőben elgémberedett kezekkel lapátolhattuk az összefagyott havat jobbik esetben nagyokat hurrázva bunkó káderek elé tereltük a riadt nyulakat amelyek ha máshol nem a drótsövénynél megértek a sörétre fölpördülésüknél ordenálé hangokat hallatott a munkás-paraszt diktatúra vezető népe most nem tudom a kiválasztottak felső üszke éppen milyen modorban büszke az eléjük terelt vadas agóniára félő ennek ma is megvan az illúziókat széttaposó ára s a mellékszereplők soha elévülő magánya beleégve a téli képbe mennyivel emberibb volt mikor egy sarkkörü reggelen a metszési gyakorlatra érve a szakit megkérdeztem félve no ez körtefa vagy alma erre szegény a létráról lekavarva talán még ma is üldözne ha nem lettem volna fürge ám idővel már feladta a jóságos ürge s a züllött szélhámos világban néhány évtized múltán kezdtem érteni indulatát

Environment 1

Vaszilij Bogdanov őszikéiből

Az utolsó utáni elégia

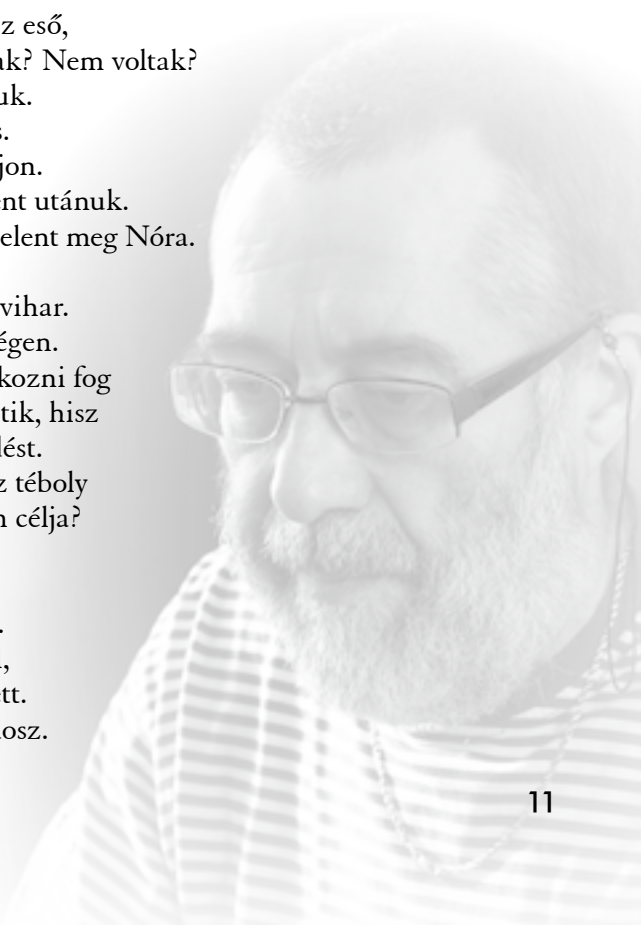
Anatol Baconskynak, odaát

Fehér lesz minden, jégfehér. A sok visszanyelt tagadás,
kegyvesztés, alku, árulás, átüt, mint tépésen a vér.
A kopár fennsík feltűnik, gázolsz az örömfűvön át,
körülvesznek a maszkurák. Rettentő sok van reggelig.
A viaszbaba itt lebeg és egy utolsó táncra kér.
Fehér minden, Jézus-fehér. S nem mondhatod el senkinek.
Hirtelen mozdul meg a föld. Körülvesznek az árnyaid,
az *énjeid*, az álmaid, és aki egyszer már megölt,
itt a beretvás gyilkos is, a viaszbabát döfi le,
mihez kezdhetnél nélküle, döfjön le akkor téged is,
de nincs idő, hiszen a ház lassan fél oldalára dől,
akár egy hajó, ha megöl, véget ér undor és varázs.
Nézed repülő könyveid, és rád dőlnek a házfalak,
mert végül semmi se marad. Tovasuhannak éveid.
Gyilkosok és viaszbabák maradnak le, ez már a vég?
Viszolyogva mondod: „elég.” Túlél-e a fantáziád?
Elhagyod utált testedet, tovalebbenő fénysugár,
igen, fikció a halál, iszony teremti, képzelet.
Lemarad lassan a világ. Magába zár egy látomás,
eddig tartott (folytassa más!) legutolsó elégiad.

+ Nagyapám 1964-es romániai utazása során, Kolozsváron ismerkedett meg Anatol Baconskyval, amint erről egyik kolozsvári versében, *A tékozló fiúban* is beszámol. A költő fordított a verseiből, s nagyapám nagy meglepetésére fordításai meg is jelentek a *Csillag* (Steaua) nevű folyóiratban. Már akkor megajándékozta egy verseskötetével, sűrűn leveleztek, nagyapám is érdeklődve olvasta és fordította is a verseit. Halála megdöbbentette, még betegsége előtt jött a hír, barátja is az 1977. március 4.-i romániai földrengés áldozatai között volt, kiteljesedő pályája csúcsán érte a vég, tele bőrrönddel ment el. Bogdanov terjedelmes hagyatékában több levele is fennmaradt, ezeket készülő biográfiám függelékében szándékozom közzétenni. „Nincs méltatlanabb dolog – emlékezik akkori szavaira megrendülten Léna nagymama, Baconsky fényképét, köteteit, leveleit nézegetve –, mint amikor az öregebb búcsúztatja el a fiatalabbat.” – Tatjana Bogdanova

Joyce Triesztben

Ott ült a napon. Nézte a tengert.
Teltek a napok. Múltak az évek.
Blom már elindult. Stephent kereste.
Dublinban kószált. Az ifjúkori
önarcképét is megalkotta már,
közben angolra oktatta Horthyt.
A feje felett sirály vijjogott.
Elfeketedett a látóhatár.
Felhő gomolygott a horizonton.
Sötétedett a kéklő Adria.
Habokból keltek ki a szirének,
hínárból fonott koszorúikkal
szőke hajukban, táncot lejtettek,
csábító táncot. Hívták magukkal,
ahogyan egykor Odüsszeuszt is.
„Gyere be! Vihar jó!” – kiabálta,
a partról Nóra, már esőcseppek
pörögtek a ház bádogtetején.
De ő nem mozdult. Egy karcsú szirént
figyelt. Megszólalt egy hajó kürtje,
nem hallotta már a szirén dalát,
zuhogni kezdett. És a szirének
búcsút sem intve, mind tovatűntek.
Egyedül hagyták. Szakadt az eső,
mégsem mozdult még. Voltak? Nem voltak?
Hisz látta őket, hallotta daluk.
Egyik elhagyta koszorúját is.
Ott billegett egy hullámtaréjon.
És bánta már, hogy nem ment utánuk.
„Mi van? Rosszul vagy?” – jelent meg Nóra.
Fekete ernyőt tartva föléje.
Ahogyan jött, úgy múlt el a vihar.
Szivárvány fénylett tisztuló égen.
Tudta már, hogy Blom találkozni fog
Stephennel. El nem kerülhetik, hisz
tisztázniuk kell a végső kérdést.
Mi végre vagyunk? Az egész téboly
értelmetlen? Vagy mégis van célja?
Átölelve az aggódó Nórát,
befele indult, a házba. Írni.
Megfejtetni az utolsó rejtélyt.
Kijutni végre az útvesztőből,
amit számára a nyelv jelentett.
Együtt és külön. A nyelvi káosz.

+ *Hogy a vers mikor született, eldönthetetlen. Egy angol nyelvű Joyce-kötetben találtam rá, kitépett füzetlapra volt írva, javítások nélkül, dátum nem szerepelt a vers alatt. Kézírását ismerve valamikor a hetvenes években írhatta, ezért a dalmáciai ciklus után helyeztem el. Annyit még érdemes megjegyezni, hogy akkoriban fordította, egy irodalmi lap megrendelésére Joyce öt versét a Kamara-zenéből, a szírének pedig, ezt Eliot átírata is bizonyítja, mindég is izgatták.* – Tatjana Bogdanova

A diagnózis

Felkerestem egy pszichológusnőt,
fiatal, vidám, kék szemű lány volt,
az ifjú Tányára emlékeztetett.
Sokáig vizsgált, kopogtatta térdem,
kinyújtott kezem nézte: reszket-e?
Remeg a szemem. Szakorvoshoz küldött.
„Szárad a szeme. Többet kellene
sírnia, elvtárs! Pangásos pupilla.
S azok a baljós fekete pontok,
melyek egy ismeretlen női arcot
képeznek meg? Hát nem is tudom?”
És felírt két újabb szemüveget,
az utcára is és az olvasáshoz,
és visszaküldött a lélektanászhoz.
„Meg voltam győződve – csicssergett a lány –,
hogy a különös fekete pontok,
balsejtelme lüktető pontocskáik,
a zöld vagy szürke hályog jelei,
de a társnőm ilyent nem tapasztalt,
hála istennek. Mert baj van elég,
egyébként is. Ön elég zaklatott.
És az a pók, a fixa ideája!
Meg is személyesítette. Akakij
Akakijevicsnek hívja. Különös,
az önök közti bensőséges viszony,
és azt mondja: álmában szívét látta
halójában vergődni, s hogy visszatér
tizenkét esztendeje ez az cauchemar?
Hát nem tudom, Vaszilij Ivanovics,
ön kimerült, azt mondja, rosszul alszik,
az alvászavar is annak a jele,
hogy nyugtalanítja valami, zavart,
ha régi traumáról faggatom,
ha lelki sérüléseit emlegetem.
Az ember, tudja, sebezhető lény,
de azért mégse kellene egy pókot
infantilissá felnövesztenie!

Itt vannak a családi tragédiák,
a háborúban hősi halált halt
édesapja és fivére, Andrej.
Édesanyja, akire a kastélyt
gyújtották rá a lázongó muzsikok.
Apósa, a híres belgyógyász, akit,
tévedésből, nyílt utcán lőttek le,
és anyósa, aki a spanyolnátha
áldozata lett. Köröz a halál
családja körül! Hát nem is csoda,
hogy nem sikerült feldolgoznia.
Itt vannak tragikus költőtársai...
Unokafivére, híres fizikus,
Borisznak hívják, nem? A szaraskában,
már évek óta. S nem tudni, miért?
Itt van unokája, még nem is látta,
és a lányát sem, már huszonegy éve!
Ne gondoljon a pókra, inkább írjon.
Nagyon megszerettem a verseit.
Elképesztő, nálunk szokatlan módon
élete tényeit emeli versbe.
Hát verseibe transzponálja át,
rémálmait is, sok régi traumát.
Az írás terápia is! Nem tudta?!
S, hogy hetvenöt évesen altatókra
szorul, igazán nem különleges.
Csoda lenne, ha jól tudna aludni!
Olvasta az Aelitát, Alekszej Tolsztoj
regényét? A hős a Marson, egy sötét
folyosón rohan, át kell ugornia
egy gödröt, teli mozgó pókbolyokkal,
akik – érthető! – áldozatuk várják,
de a feltalálónak sikerül
átugornia. Nem is látja őket,
csak a póklábak neszezését hallja.
De azzal, hogy a gödröt átugorta,
már le is győzte a félelmeit.
Hát azt ajánlom, írja Akakijt meg!
Az ősember a tigrist lerajzolta.
és így sikerült le is győznie...”
És elbocsátott a kedves doktornő,
nyugtatókat és altatókat írt fel.
Sétálgattam a rakparton, a szélben.
De hiszen én már megírtam Akakijt
és mégse múlt el, mégis visszajár!
A lépcsőn ott ült a csonka-bonka,
ismerős koldus, a kalapjába

dobtam egy rubelt. Hálálkodott és
 hazamentem. Körém zárult a magány.
 Úgy éreztem, idegen telefonba
 hallgattam bele. És a diagnózis –
 ha egyáltalán az? – nem is rólam szól,
 inkább arról az elképzelt személyről,
 akit valaki idegen, kitalált,
 s elfelejtve benne hagyott a pácban.
 Magamra hagyott, felelőtlenül.
 És éjszaka, Reist is megidéztem,
 ha valaki, hát ő segíthet rajtam.
 De nem jött. Mi történhetett vele?
 Mit csinálhatnak Tahitin a költők?
 Mint annyi mindent, ezt se tudhatom meg.
 De biztos élnek, hisz halhatatlanok!
 Másnap beadtam útlevélkérelmem,
 mert látni szerettem volna unokám,
 s lányomat is, még halálom előtt.
 És el szeretnék Tahitibe jutni,
 és ott élni a költői kommunában,
 a többiek közt, a társas magányban,
 hiszen oly sok már nem is lehet hátra.

+ „*Akakij, a pók is egyre többet nyugtalanította – magyarázza Léna nagymama –, rosszul is aludt, vissza-visszatértek rémálmai, vörösen lüktető szívét látta Akakij hálójában vergődni, vagy a rémálmaiban állandóan visszatérő, végeérhetetlen, sivár és kopár fennsíkon bolyongott, várva, mikor érkeznek meg üldözői, hogy végezhesse vele. Lefogyott, karikás volt a szeme, már sétálni sem járt ki a rakpartra, vagy a Nyári Kertbe, nem is írt, csak ült karosszékében, zenét hallgatott, legtöbbször Mozartot, és mereven nézett maga elé, mintha keresett volna valamit a szőnyeg színes mintái között. Elvittem egy pszichológushoz, fiatal lány volt, kianalizálta, s ez váratlanul visszahozta kedvét, kedves öniróniával írta meg a doktornő a diagnózisát, s újra feléledt, ismét írni kezdett, minden este sértálgattunk a rakparton. Azt hittem, jóra fordulhat minden, de tévedtem...*” – Tatjana Bogdanova

Fordította: Bogdán László

Elveszett emberek

Az öregem harminckilenc éves korában tűnt el.

Azt hittük, már megint berúgott a közeli csehóban, időnként megesett vele.

– Majd hazaeszi a fene, ha elfogy a pénze, vagy kijózanodik valamelyik út menti fa alatt, az ördög enné ki a belét – mondta anyám, és bosszúsán legyintett.

Elmúlt egy nap, majd még egy, eltelt egy teljes hét, apám azonban csak nem jött haza. Naponta többször is körbejártam a környékbeli kocsmákat, hátha tud róla valaki valamit, de senki sem tudott róla semmit. Amikor felfogta, hogy egyedül maradt két kamasz gyerekkel, én tizenöt voltam, Violeta kettővel kevesebb, anyám napokig megállás nélkül sírt. Ha netán otthon volt, a húgom is csatlakozott hozzá. Kikészített az a sok bögés, kurvára dühös voltam az öregemre, megfogadtam, ha egyszer hazatolja a poszáját, bizisten beverem neki.

De csak nem tolt haza.

Közben az emberek mindenfélét mesélni kezdtek apám titokzatos eltűnéséről.

Nagynéném azt hírsztelte a környéken, hogy drágálátos bátyja biztos megelégtele anyámat, azért húzott el, és hagyott hátra mindent. Jól is tette! – így nagynéném. Az a hárpia világleletében kirívóan viselkedett, nyilván a mai napig összefekszik mindenkivel, aki egy kis érdeklődést nyilvánít iránta, mondogatta mindenfelé, ahol megfordult, piacon, boltban, fodrászszalonban. Nagyon jól emlékszik ő anyánkra nagylány korából, magyarázta, a kollégiumban csak az nem döngette meg, aki nem akarta. Szép Ana nem mindig a szép viselkedésével tűnt fel, hogy szépen fogalmazzak, szellemeskedett. Lehet, hogy mi nem is apám gyerekei vagyunk, vagy legalábbis én nem, csak az a minden hájjal megkent némbér rászedte azt az áldott jó teremtetést, azért is ivott annyit, mert tudta, bármennyire is jóhiszemű volt, idővel csak felfogta, és megelégtele szegény, hogy más kölket vagy kölkeit nevelje, és elment. Hibáztathatja ezért bárki is?!

Mintha bárki bárkit is hibáztathatna bármiért, nagynénémnek akkoriban azonban nyilvánvalóan gyógyírra volt szüksége lelkiismeretének megnyugtatóására, s nem nagyon akad hatásosabb eszköz a lelki kínok orvoslására másvalakinek a szapulásánál. Nyakkendőös férjével akkorra már mindent elrendeztek áttelepülésükhöz Kanadába, tartózkodási engedély, ottani munkahely és lakás biztosítása, az itteni vagyonuk eladása, annyi maradt csak hátra, hogy repülőre szálljanak.

Egy-két héttel azelőtt, hogy ez is megtörtént volna, összefutottam nagynénémmel az egyik parkban. Kettőnkön kívül éppen senki sem volt a sétányon. Amikor felismerte, hogy ki jön vele szembe, megpróbált kitérni az utamból, de mielőtt még elment volna mellettem, hirtelen odaugrottam hozzá és egy jókora turhával szemközt köptem. Úgy berezelt, hogy azt hittem, nyomban kipurcan. Levegő után kapkodva és kezelőjével arcát törölgetve, gyorsan eltipteget magas sarkújában.

*

Néhány évvel később, miközben egy este hazafelé igyekeztem, a szemetesekukák közül egy félkarú alkesz utánam kiáltott, hogy ismerte az apámat. Meghűlt bennem a vér.

– Kibaszott jó harcos volt – mondta. – Az nem sokat szarakodott a férgekkel, fül, kés, gége, és szevasz! Meg hogy védelt, uramisten, no meg a nőkkal is tudott ám bánni, jó néhány asszonytságot felnyársalt... Nem csoda, hogy amikor elfogták, a pöcsét és a tökeit is levágták és odavetették a kutyáknak. Miután pedig elvérzett, lenyisszentették a fejét, és futballoztak vele.

Reszkette hallgattam. Sokan rebesgették, hogy az öregem részegen bevonult valami szabadcsapata és elment a háborúba. Egyesek szerint meggyőződésből tette, mások szerint meg fogadásból.

– Mikor... és hol történt mindez? – kérdeztem.

Válasz helyett felnevetett. Fuldokolva hahotázott.

– Hagyd abba, a kurva életbe, és válaszolj a kérdésekre!

De bárhogyan is kiabáltam rá, csak röhögött. Hisztérikusan. Idegőrlőn. Annyira felhúzott, hogy megütöttem. Aztán még egyszer. Meg még egyszer. Kirepedt a szemöldöke. Eleredt az orra. Kihasadt a szája. Vékony vércsík folyt végig az állán.

– Beszélj, te állat! – ordítottam rá, és fejbe rúgtam, de ő csak nevetett tovább eszeveszetten.

Elsötétült előttem a világ.

Két nappal később odafutott hozzám az utcán egy cigány kölyök és azt mondta, Békától azt hallotta, hogy Rettenetes Ivánt félholtan szedte össze a mentő, valaki alaposan megfingatta a vén szarost.

– És?! – kérdeztem.

– Béka azt üzeni, hogy tiszteli a belevaló csávókat – mondta a purdó, és átnyújtott egy cetlit, amelyen egy telefonszám állt. – Hívd fel azt a számot!

– Na, húzd innen a beled! – rivalltam rá, s közben a zsebembe csúsztattam a papírdarabot.

*

Akkortájt figyeltem föl arra, hogy Violeta húgom napról napra menőbb cuccokban jár. Egyik nap kilestem. Volt mit látnom. Iskola után a harctérről visszatért ürgékkel kavart. Odamentem hozzá, kiütöttem a kezéből a füstölő cigarettát, és karjánál megragadva vezettem hazáig. Egész úton méltatlankodott, és azt kiabálta, hogy nem vagy az apám, te agyalágyult, engedjél el. Amint becsukódott mögöttünk a bejárati ajtó, elengedtem a karját és egy jókora taslit kentem le neki.

– Nézzünk csak oda! – ordítottam. – Tegnap még a seggét sem tudta kitörölni, ma meg már úgy kéjeleg, mint az utolsó szajha, a kis kurvája! Hogy nem sülsz ki a szemed, te... ringyó! Ha apa itt lenne, kinyírna, mint a szart!

– Ha apa itt lenne, lehet téged nyírna ki! – pofázott vissza. – De nincs itt! Mert ki tudja, hol a faszban van! Vagy engedte, hogy kicsinálják, vagy kurvára nem érdekli, mi történik velünk! Úgyhogy ne moralizálj itt nekem... Te is ugyanolyan senkiházi vagy, mint az apánk volt! – üvöltötte.

Felpaprikázottan indultam felé, mondtam rá mindent, sivalkodva menekült át előlem a nappaliba. Az volt a szerencséje, a szerencsénk, hogy anyánk közénk állt, különben ki tudja, mit teszek vele.

Anyám az ő pártját fogta. Merthogy ezekben az ínséges időkben mindenki a maga módján találja fel magát. Ezt mondta. Meg azt, hogy senkit sem szabad elítélni.

– Én egész álló hónapban napi nyolc órán át megállás nélkül dolgozom, s mire kézhez kapom a béremet, örülök, ha öt márkát is ér. Ki a nagyobb hülye? – kérdezte, mintha valami bölcs filozófus lenne.

A fatértől a tizedik házassági évfordulójukra kapott vázát a szemközti falhoz vágtam, és elviharoztam otthonról. Mielőtt azonban becsaptam volna magam mögött az ajtót, eléggé hangosan, hogy mindenki meghallja, annyit még bekiáltottam, teszek róla, hogy ne legyen ez a lakás kurvapecérek tanyája.

Anyám nyilván nemcsak a lánya, hanem önmaga számára is igazolást keresett. Akkoriban háromhavonta cserélődtek nála a férfiak, az egyik nagyobb lúzer, mint a másik. Mindegyikük nagy lehetőségként toppant be az otthonunkba, de valamennyiről gyorsan kiderült, hogy vagy csóró és élősködni akar, vagy egy imbecillis majom – esetleg mindkettő egyszerre. Volt köztük mindenféle fajta alak: kidobó, hivatalnok, jegyellenőr, vízszerelő, zeneművész. Aztán kiderült, hogy egyik sem volt egészen az, aminek kiadta magát. A kidobó rendfenntartás helyett éjszakánként inkább rulettezett. A vízszerelő csak megszokásból járt el reggelente otthonról, ha lett is volna mit szerelnie, nem volt, aki fizessen neki érte, úgyhogy rendszerint bebújt valamelyik restibe és várta a munkaidő végét. A jóképű jegyellenőrt futballhuligánok összeverték az egyik éjjeli járaton, amikor a jegyüket, bérletüket kérte, hetekig nyomta a kórházi ágyat, anyám mindennap bejárt hozzá, hogy aztán az ipse onnan

nem hozzánk, hanem az egyik nővérhez menjen. A folyton költeniillatú aktakukacról kiderült, hogy anyám boldogítása helyett szívesebben veri a farkát a hugicám szennyes bugyiját szagolgatva. A zenész művészete pedig abban rejlett, hogy kiválóan tudta reggeltől estig hallgatni a tévében és a rádióban az idegesítőbbnél idegesítőbb kornyikálást, míg várta a nagy ajánlatot.

Anyám mindegyiküket megsiratta. Aztán gyorsan el is felejtette, mert közben megtalálta az igazit! Három évig zajlott ez így, mire ráébredt, hogy igazából nincs is igazi, mindegyik férfi faszfej, kivéve talán apámat, tudta az, mit csinál, így mondta anyám, és apám példáját követve piásüveget ragadott – az évek óta szedett dilibogyói mellé.

*

A húgom a pofon után egy életre megutált. Azon a nyáron iratkozott be a gimnáziumba, de már első év végén otthagytá, mert teherbe esett. A kurva édesanyját! – üvöltöttem, amikor megtudtam. Anyám akkor is az ő oldalára állt. Megesett, ez ellen már semmit sem tehetünk – mondta. Egyik percben meg volt hatódva, hogy nagymama lesz, a másikban pedig meg volt rémülve, hogy ilyen öreg.

Egy ilyen állapota során mondta el, hogy egyik munkatársától azt hallotta, hogy apám szakállat növesztett és csatlakozott egy országot-világot járó cirkuszos trupphoz. Többen is látták vidéken tört dobálni egy gyönyörűséges hölgy köré.

– A lánynak fenékig érő, ébenfekete, hullámos haja van, ráomlik melleire, a produkcióban mindössze csak egy parányi piros bugyit visel, alig takarja el a punciját...

– Fater?! Kést dobál?! Ugyan már...

– Miért ne?! Hiszen mészáros.

Anyámnak semmi kétsége sem volt afelől, hogy minden pontosan úgy történt, ahogy hallotta. Ő kezdetektől biztos volt abban, hogy apám él és virul valahol.

– Bizony így van, elment egy csitrivel, akinek feszesen áll a csöcse és kemény a segge, mint a traktorgumi – sziszegte, és dühösen beledöfte a kést az éppen feltrancsírozott csirkébe.

A jó ég se tudta követni, mikor milyen a kedve, hol el volt szállva a boldogságtól, hol pedig maga alatt volt, és azzal fenyegetőzött, hogy kiugrik az ablakon a hetedikről. Egyszer kinyitottam neki a kétszárnyas ablakot, hogy ugorjon már. Állt legyökerezve a szobában. Teljesen lefagyott.

– Ugrasz, vagy csukjam be, mert hideg van? – kérdeztem tőle. Állt még egy percet, majd szó nélkül a konyhába ment és bevészte az aznapi adagot. Lehet, hogy még a másnapit is.

Állapota miatt anyám nem sokára munkafelesleggé vált a vállalatban, ahol szalagmunkásként dolgozott majdnem húsz éven át. De az is lehet, hogy munkafelesleggé válása miatt került ebbe az állapotba. Már nem emlékszem. Húgom terhességének előrehaladása miatt gyorsan ki kellett találnom valamit. Íróasztalfiókom aljáról előkerestem Béka telefonszámát.

Kezdetben a szomszédságban levő focipálya környékén terítettük a cuccot, de gyorsan terjeszkedtünk, és lassan-lassan a város nagy részét bevettük: kávézókat, stadionokat, iskolákat, kollégiumokat láttunk el. Hiányzásaim miatt hamarosan kidobtak a suliból, de nem panaszkodom, volt lé szépen.

*

Mint máskor is oly sokszor, a pinceklubban voltunk, a srácokkal súlyoztunk, Paraszt meg a klozeton Pankerkát fűrészelte, amikor betoppantak a zsaruk. Sorra felugráltunk, de néhány hatásos fejbekölöntés meggyőzött bennünket, hogy maradjunk vesztég. Paraszt sem úszta meg, az egyik fakabát berúgta az ajtót, gumibotjával nagyot húzott a szerelmeskedők közé, és rárivallt Parasztra, hogy tegye el a cerkát.

Az egyik, nyilván a vezetőjük, odajött hozzám, végignézett rajtam, s intett, üljek le a súlyzópadra.

– Mennyit nyomsz?

– Attól függ... Ötven, hatvan...

– Szép.

Körbenézett.

– Halljátok, jó nektek itt! Még a bombáktól is védve vagytok... Hogy megy az üzlet?

– Hát úgy... – mondta Kopasz.

– Azt mondod: úgy? Nem kell annyira szerénykedni. Szépen lefedtéték a várost. Pia, cigaretta, gandzsa, ez-az... Hány év is járna ezért?

– Béka rendszeresen törleszt – szoltam közbe.

– És te, nagyokos, azt gondolod, ennyi elég? Erkölcs, büntudat, ilyesmi nem szorult belétek?!

– Mondjad, mit akarsz! – szakítottam félbe.

– Sietős a dolgod?

Nem szoltam semmit. Szétnézett, és gumibotját a vállamra eresztette.

– Rendben, akkor ne szarakodjunk sokáig ezzel a patkánynépséggel. Lenne egy meló a számotokra...

– Milyen meló?! – kérdeztük többen is egyszerre.

– Semmi különös, néhány túrósfejt kell móresre tanítani.

– Mégis hogyan?

– Fogtok néhány üveg Molotov-koktélt és behajigáljátok a pékségeikbe és cukrászdáikba.

– De... Honnan nekünk ez a szar?!

– Kaptok.

– Ezt meg kell beszélünk Békával.

– Béka tud róla. Le van rendezve.

– Mégis... miért?!

– Miért? Miért? Miért hajigálja ránk a NATO a szaros bombáit? Csak azért!

– Fiúk, mit gondoltok? – fordultam a srácok felé.

Fejüket csóválták. Egyik sem mondott semmit.

– Mi ezt nem vállaljuk.

– Pedig vállalni fogjátok, különben fejenként két-három évre bevarrlok benneteket.

– Akkor... akkor jó páran közületek is oda kerülnek!

– Hallottátok, fiúk, a kis szaros megfenyegetett bennünket. És nem fogad szót. Mi legyen?

Mielőtt még bárki is bármit mondhatott volna, akkorát sújtott le a vállamra a gumibottal, hogy azt hittem, nyomban ott maradok. Társai meg a srácokat kezdték ütni-verni, öt percig se tartott, Kopasz-nak a jobb szeme becsukódott, Pankerkának kirepedt a szája, a többieknek is mind-mind feldagadt az arca, háta, puffadások és kék-zöld hurkák keletkeztek a lábukon, hátukon, karjukon, én a bal karomat alig tudtam felemelni, és úgy zúgott a fülem, hogy minden szó többszörösen visszhangzott a fejemben.

– Meggondoltátok-e magatokat? Vagy tartunk házkutatást? – Végignézt rajtam. – Ki törődik majd akkor a faszporgettyű hugicával és a kis fattyával? Kénytelen leszek én? Mondjuk az elsőhöz lenne guszatusom...

– Eszedbe ne jusson, mert...

– Mert?! Mert mi lesz? Megakadályozol, takonypóc?

Sokáig farkasszemet néztünk, míg csak harsányan fel nem nevetett. Mintha csak jelre vártak volna, társai is kórusban felkacagtak.

*

Két rabszállítóba taszigáltak bennünket. Az egyik a város túlsó részébe ment, a másik, a miénk, pedig a környéken maradt. Nem volt hosszú utazás. Mielőtt akcióba küldtek volna bennünket, egy-egy fekete símaszket dobtak felénk, húzzátok fel, utasítottak, a kezünkbe nyomtak egy-egy botot és annyi robbanószerkezetet, amennyit csak magunkkal tudtunk vinni. Kétszáz méterre a legközelebbi pékségtől parkoltak le egy elhagyott épület előtt a sötétben.

– Induljatok! – tereltek ki bennünket a járműből. Alig mentünk el néhány lépést, amikor egy hatalmas detonáció robaja rázta meg a környéket. A közeli épületek ablakai teljesen beleremegtek. Egy pillanatra úgy éreztem, mintha a mellettünk magasodó tömbépület kimozdult volna a helyéből, és mindenestül ránk akarna dőlni.

– A bűdös kurva anyjukat! – káromkodott Kopasz.

– Gondoljatok erre, amikor megszórjátok a metszett faszúak üzleteit – buzdított bennünket a mocskos fakabát.

– Gyerünk! – szóltam a fiúknak, nem volt kedvem sokáig szarakodni. – Beverünk néhány kirakatot, bedobunk egy-két üveget, és húzunk haza a picsába!

Többnyire így is történt. Nagyon gyorsan dolgoztunk. Ketten bevették az ablaküvegeket, ketten a létrejött nyílásokon bevágtak egy-egy lángoló Molotov-koktél, és már rohantunk is a következő helyszínre. Rekordidő alatt elintéztünk három pékséget és két cukrászdát a környéken. Az utolsónál gondok merültek fel. Voltak odabenn. Egyikük közülük a volt osztálytársam, Juszuf. Az apjáé volt az üzlet.

– Meneküljetek! – kiáltottam, mielőtt bevágtam a robbanószeret.

A többiek futottak is a hátsó kijárat felé, csak Juszuf állt szótlanul a lángok mögött.

– Húzd el a beled, a kurva életbe! – ordítottam, lehet egy kissé fel is túrtam az álarcot, hogy jobban halljon, már nem emlékszem, szerencsére kapcsolt a marhája, és mielőtt még a lángok elérték volna, elfutott.

Eszeveszetten loholtam hazáig. A botot az egyik, a símaszkat egy másik szemetesekukába dobtam és mindkettőt meggyújtottam.

A húgom a nappaliban teával itatta az ágyban fekvő kicsit, meg volt fázva, vagy mi. Odamentem hozzá, letérdeltem a puff elé, és se szó, se beszéd, szorosán átöleltem.

– Hagyjál már, te faszfej! – rivallt rám, és ellökött magától. – Mi a kórság ütött beléd?! Majdnem a gyerekekre öntöttem a forró teát!

– Hülye luvnya! – sziszegtem, és feltápáskodva fejbe kólintottam. Az ágyra esett. A teás bögrét kiejtette kezéből, a folyadék pedig szétfolyt a szőnyegen. A négyéves gyerek sírva fakadt.

– Balfasz állat! – ordította Violeta.

– Kussoljál, bazd meg! – és bekapcsoltam a televíziót. A közszolgálati csatornán éppen híradó ment.

– Most kaptuk a hírt, hogy a város különböző pontjain ismeretlen tettesek Molotov-koktélokkal felgyújtották több albán nemzetiségű polgár pékségét és cukrászdáját – mondta a nyakkendőös ürge. Felhangosítottam a készüléket. – Az anyagi kár tetemes, szerencsére eddigi értesüléseink alapján emberáldozatot nem követelt a barbár cselekedet. Rendőri feltételezés szerint elégedetlen polgárok csoportja állhat az eset mögött. Az emberek így módon fejezték ki elégedetlenségüket a NATO országunk ellen intézett légi támadásai miatt. Riporterünk a helyszínen van. Hallgassuk, mit tudott meg.

A tévéképernyőn egy fiatal bemondónő jelent meg.

– Itt van mellettem az ügy felgöngyölítésével megbízott rendőrfőnök, őt kérdezem, mit sikerül eddig kivizsgálniuk.

A tetves szarzsák tűnt fel a rüfke mellett.

– Névtelen bejelentés alapján percekben belül a helyszínre érkeztünk és a tűzoltóságot is riasztottuk, így sikerült elkerülni a nagyobb anyagi kárt.

– Filip – mutatott a gyerek a tévére.

Húgomra néztem, aki elfordította a tekintetét.

– Az elkövetőket sajnos nem sikerült tetten érniük, de a támadások módja és szinkronitása arra enged következtetni, hogy jól megszervezett, előre kitervelt akcióról van szó. Megértjük az emberek elkeseredését az imperialista gonosztevők bombázásai miatt, de ez nem jogosít fel senkit sem arra, hogy mások életének a veszélyeztetésével és vagyonának az elpusztításával próbáljon érvényt szerezni igazságérzetének. Az igazságtalanságot nem lehet újabb igazságtalanságok elkövetésével orvosolni. Országunk jogállam, nemzeti, faji, vallási és egyéb hovatartozásától függetlenül minden állampolgárát egyforma jog illet meg, és...

Kikapcsoltam a készüléket.

*

Öt évet kaptam. Gyilkossági kísérlet, nemzeti, faji, vallási türelmetlenség szítása, súlyos testi sértés, garázdaság, erőszakos viselkedés, lopás, kábítószer-kereskedelem, bűnözői szervezetben való részvétel, meg a tököm tudja még mit nem varrtak a nyakamba. A vádirat felolvasásakor úgy éreztem, hogy rám kenik az utóbbi néhány év valamennyi felderítetlenül maradt ügyét.

Az ítélethirdetésre anyám is eljött. Akkor már rég semmilyen téren nem lehetett rá számítani. Gyógyszerezett és ivott, reggeltől estig ruhákat próbálgatott és régi fényképeket nézegetett. Naponta ezerszer elmondta mindenkinek, aki a közelébe került, hogy ő milyen szép nagylány volt, hívták Párizsba divatkifutókra, meg lehetett volna tanítónő, alig egy éve maradt még csak hátra, amikor ott hagyta a főiskolát, de ő mindezek helyett apámat választotta. És nem bánta meg, mert apám igazi férfi volt, mondta, a fene enne ki a belét, bárhol is legyen, tette hozzá mindig.

Kaptam öt percet, hogy elbúcsúzzak tőle.

– Csinos vagy – mondtam neki.

Térdig érő fekete szoknya és világos drapp blúz volt rajta.

– Aha – mondta.

Fél percnél tovább nem bírtam üveges tekintetét.

– Ne haragudj, anya – mondtam, és lehajtottam a fejem.

– Én... Én nem haragszom senkire. Én... Én senkire sem haragszom...

Átöleltem. Szorításomból a börtönőr szabadította ki, jelezve, hogy letelt az idő.

– Ég veled, anyám – mondtam elcsukló hangon.

– Szia, kisfiam – köszönt egykedvűen.

*

A húgom egy évvel később látogatott meg. Nagyon meglepődtem, amikor az őr értesített, hogy látogatóm van. Megszoktam már, hogy hozzám senki sem jár, engem senki sem hív és nekem senki sem ír. A külvilágtól teljesen elszakadva teltek napjaim.

Amikor a vendégfogadó szobába vezettek, a húgom már az egyik asztalnál várt. Sötét napszemüveg volt a szemén, megviseltnek tűnt.

– Szia! – mondta, amikor helyet foglaltam.

– Ez aztán a meglepetés. Bevallom, nem vártalak.

Kényszeredetten elmosolyodott.

– Nincs sok időm... csak valamit... valamiket el kell mondanom...

– Hogy van anya?

– Nos... ez az egyik.

– Mit akarsz mondani?

– Anya meghalt.

– Micsoda?!

– Már két hete... Sajnálom.

– Sajnálod?! És én?! Nekem nem volt jogom tudni?!

A fájdalomtól és dühötől belebokszoltam az asztal sarkába.

– De igen, csak... sok minden összejött, beszélünk az ügyvéddel, és...

– Milyen ügyvéddel?! Azzal a szarzsákkal, akit kineveztek mellém? Az egész egy ócska színjáték volt! Te is tudod!

– Kérlek...

– Ne kérjél te tőlem semmit! Ez egyszerűen...

Nem fejeztem be a gondolatomat.

– Tisztességesen eltemettük – szakította meg a csendet.

– Eltemettétek?! Mégis ki az a ti?!

– Én meg... Filip. Meg a gyerek! Meg se ismernéd már, óvodába jár...

– Azzal a fingzsákkal kavarsz?! Azt a leborult kurva úristenit!

Lehúztam a szemüvegét. Ahogy gondoltam is, a jobb szeme körül egy kékes-lilás monokli éktelenkedett.

– Ezt is tőle kaptad?

– Van valami gond, asszonyom? – kérdezte az őr.

A húgom megrázta a fejét.

– Ni... nincs. Minden rendben – mondta, és megigazította a szemüvegét.

– Minden rendben... – ismételt meg szavait gúnyosan. – Ha kiszabadulok innen, kinyírom azt a faszingert!

– Te sose változol meg! Ugyanolyan hülye maradtál, mint amikor egy éve behoztak ide. Nőjél már fel, és hagyjál bennünket békén! Ha nem bírsz magaddal, kérj segítséget! Gyógyítsd magad! Barom... Egyébként meg az a faszinger a sógorod!

– Micsoda?! Ezt nem hiszem el...

– Neki sem könnyű. Fogalmad sincs, mi zajlik most odakinn. Forradalom, vagy mi a fasz...

– Te... te még véded... Ezt kurvára nem hiszem el. Hol az a vagány kiscsaj, aki az ujja köré csavart egy tucat pasit egyszerre? Vagy arra indulsz be, ha féltékenységi rohamában összever, aztán meg sajnálkozva ajnároz?

Nem válaszolt. Néhány percig csendben ültünk.

– Van még valami – mondta.

– Éspedig?

– Anya rám hagyta a lakást. Tudod, az ő nevéen volt, és... eltartásit kötöttünk... Nem sokkal azután, hogy téged lecsuktak.

– Ennyi?

– Nézd, te nem érted, de a helyzetem nagyon összetett...

Felálltam és intettem a börtönőrnek, hogy vezessen vissza a cellába. Mielőtt eltűntünk volna a cellákhoz vezető hosszú folyosón, az ajtóküszöbről egy pillanatra még láttam a húgomat. Ott ült, ahol hagytam. Mereven nézett maga elé.

*

Szabadulásom után egyszer felhívtam Violetát. Az unokaöcsém vehette fel a telefont. Kerestem az anyját. Azt mondta, dolgozik. Megadtam az akkori ideiglenes számomat, és arra kértem, mondja neki, hogy hívjon fel. Néhány napra rá fel is hívott. Tartózkodó volt. Visszafogott. Kérdeztem tőle, találkozhatnánk-e, azt mondta, a héten nem ér rá, majd jelentkezik, ha lesz szabadideje. Azóta sem jelentkezett, legalábbis addig nem, amíg azt a számot használtam.

Igaz, én sem.

A tanácsát mindenesetre megfogadtam. Úgy döntöttem, részt veszek egy konfliktuskezelő, lényegében agresszivitást csökkentő tréningen. Kezdetben eléggé viccesnek tűnt a sok süket duma a probléma gyökeréről, meg a félreértések elkerüléséről, de csak volt valami hatása, az elkövetkező négy év alatt mindössze egyszer balhéztam össze a dutyiban.

Délutáni szabadidős tevékenység folyt. A közösségi teremben egy nemrég érkezett skinheaddal sakkoztam.

– Kérdezhetek tőled valamit? – kíváncsiskodott.

– Kérdezz. Sakk! – mondtam neki.

Elmozdult a királlyal, közben nyilván a megfelelő szavakat kereste.

– Igaz, hogy Hentes Péro a faterod volt?

Meghökkenem a kérdés hallatán. Néhány másodpercnyi szünet után válaszoltam.

– Igaz. De mit jelentsen az, hogy *volt*?

– Nyoma veszett, ugye?

– Így van, de az még nem feltétlenül jelenti azt, hogy *volt*.

– Igaz, de én hallottam egy történetet róla... nem tudom, te tudsz-e róla, nem valami szívderítő...

– Mondd el!

– Te akartad. Szóval... Azt hallottam... azt mesélték, hogy az öreged kártyaadósságba keveredett, és a tartozása miatt kinyírták...

– Te szórakozol velem?!

– Nem... Begyűjtötték, amíg egymagában bóborgott haza valamelyik kocsmából, elhurcolták a városon kívül, térdig híg betonba állították, megvárták, amíg a beton megszilárdul, közben égő cigarettával sütögették a testét, és arról beszélgettek, hogy a nagy halak imádják kiszippantani a vízi hullák szemét, ha meg szerencséje van, akkor még mielőtt kimurdelna, egy csuka bekapja a farkát, ezzel bedobták a folyóba.

– Ki a fasztól hallottad ezt?!

– Állítólag a betonozásban részt vevő egyik geciláda mesélte el az esetet ittasan. Később neki is nyoma veszett. Én a másik blokkban ülő egyik tesótól hallottam.

A táblára meredve, bizalmasan mesélte a rémtörténetet. Amikor befejezte, az arcom magasságába emelte tekintetét. Hosszasan néztünk egymás szemébe, mielőtt elcsattant a pofon. A grabancánál fogva magamhoz húztam, és ökölbe szorított kézzel hadonászva a fülébe mormogtam, ha meghal-lom, hogy ezt bárki másnak elmesélte, kitaposom a belét. Fenyegetőzésem nem tartott soká, két ór a karomnál fogva megragadott és egyenesen a magánzárkába vezetett, hasztalan ellenkeztem és rúgka-páltam. Még a sakktáblát is fellöktem.

A bábok szanaszét gurultak a köves padlózatán.

*

Szabadulásom után egy rehabilitációs program révén kaptam munkát az építőiparban. Mindenes vagyok. Többnyire az állást szerelem, a maltert keverem, de szükség esetén összetettebb feladatokat is el tudok látni: falazok, simítok, fugázok. A börtönben megtanultam ezt-azt. Számos könyvet is elolvastam! Szórakoznak is emiatt rajtam eleget a munkatársak, én vagyok az egyetlen malterkeverő, aki pornómagazinon kívül más olvasnivalót a kezébe vett, mondogatják röhécselve, néha kifordítják a szatyromat, hátha találnak benne egy izgalmas könyvet.

Kezdetben a munkásszállón laktam. Miután kissé összeszedtem magam, kivettem egy garzonla-kást. Elégge egyhangú életet folytattam: munka, otthon, munka, otthon, ritkán leültem egy padon va-lamelyik parkban, elszívtam egy cigarettát, néztem az embereket, ennyi. Valamivel jobb lett, miután összegyűjtöttem a pénzt egy kis televízióra.

A régiek közül senkit sem kerestem fel. Békáról még a börtönben hallottam, hogy kinyírták valami utcai leszámolásban, a többiek pedig vagy valahol ültek, vagy feladták a pályát, hozzám hasonlóan tengődtek, a rámenősebbek esetleg alkalmazkodtak az új időkhöz, de az már nem az én világom volt. Nem tudtam róla semmit.

Munkába vagy hazafelé menet mindig az egyik közeli kisboltban vásároltam be. Dohány, kenyér, sör, újság, tejföl, szalámi, kenyér, általában ilyesmit vettem, néha valami készételt, ha volt kedvem ba-szakodni a felmelegítésével. Egy törekeny, aranyos lány dolgozott ott, ha reggel mentem, ha este, min-dig ő volt egyedül a boltban. Elnéztem néha, amikor érkezett a kenyér, hozták a tejet, cipelni kellett a gyümölcscsel teli ládákat, italosrekeszeket, a szállítólevelet aláírni, ellenőrizni mindent, ezt idetenni, azt odatenni, miközben vagy tíz nyugdíjas lihegett egyszerre a nyakába. Nem csoda, hogy általában ideges volt. De ha netán üres volt a bolt, mindig kedvesen fogadott és segítőkészen viselkedett velem.

Egy alkalommal éppen úgy fordultam be, hogy zsúfolásig megtelt az üzlet, ráadásul még a tulaj is ott volt, és mindenki előtt felháborodottan ordított a lányra, hogy semmirekellő, nem képes időben kiszolgálni a vevőket, minden csupa kosz, takarítson rendesen, meg ez nincs a helyén, az nincs a he-lyén, ha nem akar tisztességesen dolgozni, akkor holnaptól nincs is rá szükség, ebben a pillanatban legalább ötvenen szíves-öröme-st belépnének a helyére, fogalma sincs, milyen szerencsés, a hálátlan anyja-úr-istenit a munkakerülő teremtésének, és így tovább és így tovább ebben a hangnemben. Amíg bírtam cénnával, hallgattam, de nem sokáig tartott, a grabancánál fogva odanyomtam a falhoz, és azt mondtam neki, hogy ha ebben a kibaszott minutumban nem hagyja abba, és nem kér bocsánatot a lánytól, letépek a heréit, a hentespultba dobom és kiírom, hogy akciós áron megvásárolható! Meglepte a reakcióm, köpni-nyelni nem tudott. Ijedten a szintén megszeppent lányra nézett, és csak bólintott. A lány gyorsan folytatta a munkát, én meg leléptem.

Napokig kerültem a boltot, a messzebbibe jártam. Magam sem tudom, miért. Nyilván szégyelltem magam. Meg talán kicsit attól is tartottam, nehogy feljelentsen a gennyzsákja. Semmi kedvem sem volt visszakerülni a sítire. Egyik esti bevásárlás után éppen kifordultam az üzletből, amikor leszóltott.

– Miért kerülsz el mostanság? – kérdezte mosolyogva. Nem a megszokott bolti szerelés volt rajta, hanem kék miniszoknya és egy fehér kis blúz. Mutatóujját szőke hajtincsébe tekerve forgatta.

Megvontam a vállam.

– Nem hívsz meg egy kávéra? – kérdezte kisvártatva. Az utcán ácsorogtunk.

– De, de – makogtam.

Beültünk az első kávézóba. Zavarban voltam, fogalmam sincs, miket hadováltam össze, ő meg mindvégig mosolygott. Erre határozottan emlékszem. Gyönyörű volt.

A következő alkalommal a városközpontban találkoztunk. Pizzázni mentünk. Egész este apámról meséltem neki. Utána bántam is egy kicsit, mit kellett annyit beszélni az öregemről. Nem egy fel-emelő téma. Őt nyilván nem zavarta. Ezt abból gondolom, hogy vacsora után különösebb noszogató nélkül feljött a lakásomra.

Fél éven belül összeházasodtunk. Úgy ítéltük meg, hogy takarékosabb lesz, ha felmondom az albérletemet, és hozzá költözöm. Az édesanyjával élt egy másfélszobás panelben a külvárosban. Kislány volt még, amikor meghalt az apja.

*

Továbbra is az építőiparban dolgozom. Az asszony előrehaladt a ranglétrán. Ma már egy bevásárlóközpontban dolgozik. Van két gyerekünk. A fiunk kilenc-, a lányunk meg hétéves. Iskolába jár-nak. Anyósom tavaly szülést kapott, lebénult a jobb fele és nem tud beszélni. Maga alá piszkol, és éjjel-nappal egyfolytában nyög. Az orvos szerint mindig kellene, hogy legyen mellette valaki, de ezt nem mindig tudjuk megoldani. Kinek munka, kinek iskola. Meg hát úgysem megy az el már seho-vá. Abban az utazásban, ahová még elmehet, akkor sem tudjuk megakadályozni, ha mind a négyen szüntelenül ott ülünk mellette.

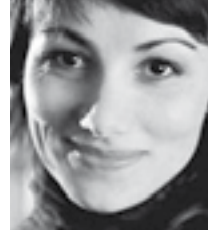
Mostanában többnyire a központban dolgozunk. Az itt felépítendő felhőkarcolóknak készítjük elő a terepet. Kedvenc napszakom az ebédszünet a munkahelyen. Ha csak tehetem, elhúzom. Félrevo-nulok, leülök a folyóparton egy padra, falatozok, nézem a vizet és a körülöttem nyüzsgő embereket, különösen a futókat. Nagyon divatba jött a jogging. Bármerre nézel, valaki fut, szalad, lohol elcseszett élete után.

Azt hiszi valamennyijük, hogy egyszer még sikerül utolérnie.

Gyakran eszembe jut apám. Kártyaadósságba keveredett volna? Nem tudom, de nem hiszem, egyszer sem láttam őt kártyázni. Felcsapott volna cirkuszosnak? Ez már közelebb állna hozzá, egész élete egy nagy cirkuszi mutatvány, de a kést állatboncolásra meg jószágnyűzásra használta. Nő... Talán, de ez inkább anyámról árulkodik. Azt sem hiszem, hogy elment volna a harctérre, nem rá vallana. Eléggé apolitikus volt, mindig szidta őket, a régieket is, hát még azokat, akik kirobbantották a háborút... A maiakat is szidná. Mint a bokrot! Ideépítik ezt az üvegfaszt, a fene se tudja, mi lesz belőle, meg kinek készül. Lényeg, hogy az egész központot föltúrják, néhányan hülyére gazdagodnak belőle, a pórnép meg majd még tapsikol is nekik... Igazságtalan? Az, de mi nem az ebben a kibaszott életben?! Mondhatom én, hogy igazságtalan, hogy a beton keményebb, mint a fejem, de ezen nem fog változtatni az, ha a betonba verem a fejem... Úgyhogy... leszarom.

Szóval... olykor eszembe jut az öregem. Ülök itt egymagam, s egyre inkább felülkerekedik ben-nem az a meggyőződés, hogy mégiscsak annak a lepcsés szájú nagynénémnek lehetett igaza. Tőlünk menekült el. Anyától, Violetától és tőlem. Lehet, hogy egyenesen Kanadába. Vagy Ausztráliába. Eset-leg Új-Zélandra. Az Óperenciás-tengeren túlra. Talán...

Nem neheztelek rá. Harminckilenc évesen már nem. Igyekszem megérteni. Mégis... szívesen el-beszélgetnék vele. Igazából folyamatosan azt teszem. Ülök a padon, rágom az olcsó szalámiból készült szendvicsemet, és az érzéseiről faggatom. Olykor megfordul a fejemben, hogy a kukába dobom a reg-gelimet, beállok a futók közé, és addig futok, amíg utol nem érem.

Kendő

Hajnalodik, a hajnal tartozik a földnek,
fénnyel és halállal. Kőtakarókkal érkezik,
túlvilági tájjal.
A Miatyánkot mormolom, félúton másra váltok,
ahány ima, annyi kísértet, s kiűzni egyik sem tudja
az egyetlen,
ki fogva tart,
ki félelemmel etet.
Fekete kendőm sarka rózsá,
aprócska, anyám varrta,
vigasztalja az eget.

Honvágy, eső

Galambot etetek a Mikszáth téren,
napozok a télies koszban,
földíz a számban. Honvágy. Honvágyam van.
Divatba öltözött istent látok
némely járókelőben. Van köztük meztelen bábú,
műkezű, aranyfogú,
nincsen apja, sem anyja, istene, sem hazája,
törvény védi és sok a joga,
belerúg a galambhadba.
A Mária templom tornya jeges felhő.
Bárkába kéne szállni, még
nyitva az ajtó,
és fölneézni az égre, mint '79-be',
kétnaposan, Istennel telve.

Fénykép anyámmal

Leül mellém, arasznyi hely közöttünk.
Krisztust nézem, ő látja Máriát.
Vacsorára idén is havat ettünk,
és sokszor megjártuk a Golgotát.

Meg nem érkezik

Hívtalak, Uram, holdjövet volt,
kutyák vonítottak az éjbe,
az út végén meszelt angyalszobrok
integettek Keletre.
Ilyenkor nagypéntek van, tudom, nincs térerő.
A senkiföldjén állok én is,
világom hómező.
Szerelem ez is – akartam mondani.

Ha utolsó volt is, még egyszer láttam
télikabátban jönni felém,
meg nem érkezik, csak kopog fáradtan a tükrös havon.

Sötétedik – mindegy, hány óra van.
Nálad három lehet,
meghalsz, utolsó hét szavad ide hallom.
Állok a gyászban szavaiddal – szerelem ez is,
nem félek, el nem alszom.
Jön felém, meg nem érkezik,
tudja, hogy megvárom.

Itt nőttél fel

Itt nőttél fel,
Ahol lábujjhegyen jártak a szivárványok,
És a kapualjak éjszakánként
Egymással csókolóztak.

Itt nőttél fel,
Ahol az utcán egy deres szakállú isten
Végiggurított egy hatalmas
Hógolyót, ami egyre nagyobbra nőtt.

Itt nőttél fel,
Ahol a liftek a felhőkig jártak,
Vagy meg sem álltak a földgolyó
Forró magmájáig.

Itt nőttél fel,
Ahol a szitakötők úgy szikráztak az ablak előtt,
Mint repülő csillagszórók, és amikor egyikük
Az ujjadra szállt, karácsony éjszakája lett.

Itt nőttél fel,
Itt tanítottad járni az esőcseppeket, és térdepelni
A tűzfalakat, a gangok emeleteken át tekeredő
Kígyója itt sziszegett a füledbe.

Itt nőttél fel,
Lépteiddel itt adtál szívmasszázszt a földnek,
És körmeidből itt lett tíz katicabogár,
És mindegyik hatpettyes volt.

Itt nőttél fel,
Ahol a villamosok villáma végigsistergett
Az utcán, árnyékkodat a házfalra égette, és remegve
Számoltad, mikor ér oda a mennydörgés.

Itt nőttél fel,
Ahol a feketerigók karácsonyi égősorokból
Fontak fészket, és ha kialudtak az utcai lámpák,
A fészkeik világítottak.

Itt nőttél fel,
Ahol az utcai telefonfülkék gyóntatófülkévé
Váltak, és minden csikkes pocsolya
Szenteltvíztartó lett.

Itt nőttél fel,
Ahol minden tükör egy alagút bejárata volt,
Ami a jövőbe vezetett, és ha áthatoltál volna
Rajtuk, találkoztál volna velem.

Népszínház utca, 2015. 12. 19.

Háromszázhatvanöt

Háromszázhatvanöt hópehely
Hullott le.
Ránk köszön a patak:
„Jó reggelt!”
A fenyők rakétái
Kilövésre készen állnak.
A hegytetőn már készülődik
A fordított szivárvány.
Érintésem gyantája bőrdön,
Fenyőillatú vagy.
Örököld nyugalomban
A lélek omlásveszélye.

Pozsonyban és Bécsben egyaránt a pincér

Gyűjtást adok és padlógázra lépek,
kiküszöbölt határ Bécsig, Pozsonyig.
Boldog, ki négy égtájban is elérhet,
földi országában, ha nyújtózkodik.

Kiben a szenvedély akkor sem hagy alább,
ha nem ékelődik forró ölébe –
mint szélesre tárt, ünnepi sötétet
kitámasztó teamécs, szagos gyertyaláng.

Ki bizonyosságot nyer, hogy nem veszendő,
amit szem előtt téveszt, ahol nincs ott.
Rólad sem árulkodik atombiztos
szélvédőpára, ködszörme, ha felnősz.

Sosem értem meg a fiatalsághoz,
hozzád: kilencventől csak tinédzser él.
Elhantolt költők koszorúját rágom:
ínyemet fölvérzi főtt babérlevél.

Klasszikusaink bezzeg még utaztak!
Hajófenéken Pozsonyig, mezítláb
Bécsig csavargott Kassák öntudatlan
sóvárogván a lenvásznakra pingált,

megrenyhült bimbókért. Párizs sem Adyé.
Kesernyés csöpp a körtemell, kicsordul.
Kezéről csapja le zongorás matiné,
expresszionistákat Leopold úr

akaszat, Peek and Cloppenburg őrgrófja
zakót kap, bömből hát öltönyönkívül:
három színben játszó, törzsi bőrdíszmű
slicchez szabottan küllemed földobja! –

Mint lejárt költő a tyúkszemes talpát.
Mondd, minek is féltjük azt a tyúkszarost?

Pokolgép transzíroz belőlünk haltáp-
lemezket, haltöpörtyűt. Ne búslakodj,

ránk is tapadnak, s az adventi fényár
csillantja Grüß Gott tantik szájpíhéin
a Wiener Melange koffein-kimérés,
habbal kevert rétegrendjét, mi méz is,

ecetes pohár is. Mohón hörpintett
sörökben fickándoznak szilaj sniclik.
Húzhatja Cigánybáró, Mozart-kvintett
talpalávalónkat, egyik sem ízlik.

A Rathaus huszonnegyedik ablakán
hasra esik a fény, az üveges tót
hanyatt, nyelvébe botlik s magyarra vált,
jobb lábat ballal, így sasszézva ellóg

a rendelés előtt, hasztalan intünk.
Főurak vircsaftolnak. Ismeretlen
másikunkat nem adja többé hírül
Európa. Rossz sajtónk osszerezzen:

belekapdos sarki szellő. Trafikos
rendezi pultján öncsalásainkat:
hol készülődnek robbantásra, ki fog
megbukni. A tél, e képes szamizdat

sokszorozódik fűben és kéregben,
hideglelt bőrünkön terjed hótalan.
Számlánk csak idegen nyelven érkezhets,
lesütött szemmel válogatom szavam

tárcámból az illő borra valóhoz –
mint mikor útlevelem előveszem
éjjel az őrsön, hová elővezet
egy bajor fakabát: nagyot csalódott

tíz éve, hogy mégsem vagyok körözött
migráns. Mandulaszemem gyanakvást kelt,
vagyra lobbantja kiégett csömöröd,
ha csüggedt nációkból kacsint rád, mert

Pozsonyban és Bécsben egyaránt a pincér
mind magyar. Őshonos kisebbségi gáláns
vendégmunkáshoz hajol, hogy föllendítsék
a határokon átnyúló felszolgálat.

sokáig álmodtalak

sokáig álmodtalak
 de a hajnali villamos zöreje
 betolakodott az ablakon
 a kihangosított sóhajok közt
 süketen bámul az elnémult óra a falon
 másnapos pilláink nyiladoznak
 – ennél gyávábban már emlékezni sem lehet –
 a szem kiválasztja ami neki való
 mint amikor a fehér takaró alatt rád letem feketén
 aznap jöttél haza a tengerpartról
 arcodba beletört az idő
 hajadat kerestem
 bizsergető tenyerem megtalálta a folytatást
 de ez már egy másik történet
 szerencsére nem kell elmesélnem
 elég ha tudod hogy még emlékszem
 s hogy kimeríthetetlen történet maradsz –
 testem lépést téveszt törvényt sértve didergek
 megmosolygod görcsbe rándult arcomat
tanulj meg hazudni jobban – súgod
 és nevetsz csak nevetsz míg bele nem
 ájulunk a részeg éjszakába

egy másik világból

Ő. J. emlékének

köztünk ő volt az örök dac
 szemébe nevetett e hatnapos világnak
 a kérdőjelek helyére a pontokra cserélte
 s nem bízta visszhangra a szót
 nem keresett könnyebb utat
 túllépett a flassterre rajzolt ugróiskolán

szenteskedő álmétkodáson
alkalom kínálta orgián
és rajzolt magának új időt míg mi
egy másik világban tévelyegtünk
ahol becsukódott a lelkiismeret
s az emlékezet önvédelem lett
és nem egymásba nyíló ébredés
– szemernyit fékez most a tolakodó idő
már nem félünk
hogyan elviszi mindenünk ha elmegy
vagy itt hagy bennünket érintetlenül...

bekormozva

mintha belénk csak gyász volna festve
bekormozza szívünket az este

nincs bennünk part hol kiköt a csónak
álmaink részeg emlékeknek gyónnak

arcom mutatóját veszített óra
hitetlenséged vitt a padlóra

nyomorodnál is kevesebb vagyok
locsogó ábránd megvetett halott

bezár a csönd s mint porcelánt tör el
szerelmed bennem idegent ölel

elpusztítasz mihelyt magadba fogadsz
s nem tudni holnap ki lesz az áldozat

Bukott angyalok

11.

Tehát bűnös vagy, vagy áldozat vagy, vagy mind a kettő. Ezen el lehetett gondolkodni napestig, főleg ha már túl vagy az élet felén, már csak a halál vár rád, legalábbis így mondta Lőrinc, hogy Tocsek megszenvetde a maga vélt vagy valós igazát, mert a vélt és a valós között is nehéz volt különbséget tenni.

– Mit gondolsz – kérdezte meg az elbeszélő Lőrincet –, sejthető legalább a Tocsek mondanivalójának az őszintesége?

– Bizonyos mértékig feltétlenül – válaszolta Lőrinc. – Persze az ember, így Tocsek is, nem ugyanaz az ember, aki tizennyolc éves korában volt. Az ember változik, és ezért nem szabad elítélni. Tocseket csak idős emberként ismertem meg. Lehetett úgy hatvanéves. Mindaz, amit a múltjáról mondott, nekem új volt, és nem volt feltétlenül szimpatikus... De ezt ő is tudta. Egyébiránt fogalmam sem volt róla, hogy mikor őszinte és mikor csal. Azzal a fenntartással fogadtam a vallomását – mert nem nevezhetem másképpen ezt –, hogy a lehetőségek szerint megpróbál őszinte lenni. Hogy ez így igaz, ezt nem tudom. Lehet, hogy sok mindent elhallgatott előttem, vagy azért, mert hát mi közöm hozzá, vagy azért, mert szégyellte. Elvégre a legőszintébb vallomás is szubjektív. Én csak a hallgatója voltam. Mondhatni azt, hogy a kulcslyukon belestem, és ő tudta, hogy a kulcslyukon lesekledem, és annyit mutatott meg magából, amennyit jónak látott bemutatni.

– Ezek szerint a hazugság és az őszinte beszéd között csak leheletnyi a különbség? – kérdezte az elbeszélő.

– Igen. De mi van akkor, ha ez a leheletnyi különbség is eltűnik? Mi van akkor, ha az ember gyarló lény, és ezt a leheletnyi különbséget is, ha úgy tetszik, önsajnálathoz vagy önfelmentési szándékból szándékosan eltünteti? Nem tudjuk, hogy Tocsek ki is volt valójában. Egy gyáva senki? Vagy hős a maga módján? Esetleg egy túlélő, akinek mindegy, hogy hogy cselekszik? Nos, te mit gondolsz?

– Nem gondolok semmit.

Lőrinc elmosolyodott.

– Az a helyzet, hogy minél jobban megismeresz valakit, annál rejtélyesebbnek tűnik. Itt van a Tocsek esete. Minél jobban a mélyére ástam, annál inkább tűnt – megfoghatatlannak. Tulajdonképpen majdnem mindent tudok róla, és ez, sajnos, azt jelenti, hogy semmit sem tudok róla. Pontosabban majdnem semmit. Egyszerűen elvész a szemem elől, mint a köd.

Az elbeszélő viszont optimistábbnak látta az ügyet.

– Túlságosan komplikáld Tocsek személyét. Lehet, hogy valóban egy gyáva senki volt. De a hatvanynolcas események során fölébredt a lelkiismerete. Persze ez elsősorban a magyarok ügyével kapcsolatos.

Lőrinc azonban tagadólag rázta a fejét.

– Azt mondom, amit Janák mondott Tocseknek: leegyszerűsítéd a dolgot. Mert az egyszerű dolgokkal könnyebb a végére jutni. Hát nem...! A lelkiismeretedet? A bűntudat nem azonos a lelkiismeretteddel.

Ez a hát pontosan azt jelentette, hogy valamiféle furcsa érzés kínozhatja Lőrincet, valami megszegyenülésféle, mely jobbnak találja az érzést elrejtteni, mint nyilvánosságra hozni. A bűntudat persze még problémásabb dolog. Egy gyerekkori csíny után, ha be nem vallod, lehet bizonyos

bűntudatod. De a lelkiismeretfurdalás több is, mélyebb is annál. Az örök életre szól. És alighanem Tocseknek is egy életre szólt. Nem tudott elrejtőzni előle, bármennyire is akarta. Egy váratlan látogatásra – mármint a barátja húgáéra – összeomlott az egész. A hazugságot nem lehet jégre tenni, mint a csirkét vagy a sertéshúst, mert a hazugság előbb-utóbb bebüdösíti a lakást, a házat meg mindent. Vajon Tocsek tudta ezt? Vagy azt a naiv hitet vallotta, hogy a jól elásott hulla örökre elásva marad, hiszen nem Tocsek tette, Tocsek csak, hogy úgy mondja, csak elszenvedte. Persze, gondolta az elbeszélő, akkor még csak tizennyolc éves volt, és úgy vélte, az élet majd túllép rajta.

Lőrinc okosabb volt, már kisfiú korától tudott arról, hogy az Isten, ha nincs is, bizonyos esetekben nagyon is jelen van, s ő ezt úgy nevezte, hogy az Isten, akit kitalált az ember, bizonyos esetekben valósággá lesz. Szóval egyszerűen élni kezd. Olyan, mint a Pygmalion. És ettől a naptól fogva ő irányítja a cselekedeteit, és a te dolgod vakon követni őt.

– Lehet, hogy elhallgatott valamit a Janákkal való első találkozásukból. Lehet, hogy elárult valamit, ami az ő életét megmentette – okoskodott Lőrinc tovább. – Elvégre csak azt mondhatom, amit ő. Elvégre nem voltam jelen a Janákkal való megismerkedésükkor. Bizonyos értelemben az ő függvénye vagyok – tette hozzá egy kis malíciával – Bízom benne, vagy nem bízom, ez itt a kulcskérdés. Úgy-hogy inkább bízom benne, mint nem bízom – fejezte be az elmélkedését.

Persze azt hozzá kell tennie, hogy a valóság a fantázia nélkül merő naturalizmus.

– A Verával való ismeretségem, majd házasságom újfajta helyzetbe hozott. Hogy milyenbe, az nemsokára kiderül. De előbb a Verával való házasságomról essék szó, mert ez a házasság merőben más volt, mint Petrával... Még most, évek múltán sem akarom elhinni, hogy meghalt.

De hát meghalt, gondolta az elbeszélő, de Lőrinc most továbbment, és elmondta annak az április végi napnak az igazi történetét. Nem mintha korábban hazudott volna. Az úgy volt igaz, ahogy korábban mondta, azzal a különbséggel, hogy Lőrinc annyira üresnek és tartalmatlannak érezte az életét – pláne a Petrával való szakítás után –, hogy nem először és nem is utoljára, az öngyilkosság gondolata is megfordult a fejében. Ráadásul Pozsonyba költözött, itt pedig még nem ismert senkit sem. Legföljebb a verebek és a galambok voltak ugyanazok a veréb- és a galamböltözőkben, mint valami egyenruhában. „*Strkovec*” lakott egy panelházban, jó messzire a városmagtól. Az volt a fixa ideája, hogy menekül, de hogy mi elől, azt maga sem tudta. Otthon lenni a panellakásban még kínosabb volt, mint csavarogni az utcán, a belvárosban, mert a csavargásaiból egy-egy kirakat vagy moziplakát megkötötte a figyelmét egy-két percre. Szóval így ismerkedett meg Verával. A Tarta mozi bejáratánál töprengett, hogy vegyen-e jegyet az éppen soros amerikai filmre vagy ne vegyen. A sejtése szerint ez egy közepszerű amerikai film volt, melodramai befejezéssel, amit, enyhén szólva, utált. De még jobban utált hazamenni, mert a négy fal között egyedül volt, mint valami Robinson a lakatlan szigeten. Ekkor vette észre Verát. Vera türelmetlen volt, mert vásárolt egy jegyet a vőlegényének, és a vőlegénye nem jött. Aztán felhívta, hogy nem tud jönni, valami, úgymond, közbejött – de ez, mint utólag kiderült, hazugság volt. Nos, mérgében, felajánlotta a vőlegénye mozijegyét Lőrincnek, akit nem is ismert. Lőrincnek pedig tetszett a lány, mely egy-két évvel fiatalabb volt nála, szinte még gyerek. Szóval elhatározta, hogy mégis megnézi az amerikai filmet, de csak a lány, Vera kedvéért. Persze azt, hogy az ő kedvéért nézi meg, azt nem árulta el neki. Így kezdődik egy szerelem, mondta némi patetikus hangsúllyal. Aztán a többi már úgy ment, mint a karikacsapás.

– Vagy nem? – kérdezte mintegy magától Lőrinc – Az olyan, mint az angol szak. Eleinte marha könnyű, aztán a hetedik-nyolcadik lecke után úgy érzed, hogy jól becsaptak. De már késő. Ha meg akarsz tanulni angolul, tovább kell folytatni a tanulmányaidat. És meg akarsz tanulni... Hát Vera is ilyen volt.

Lőrinc fülig szerelmes lett belé, amikor kiderült – de amúgy fokozatosan –, hogy ami jól működött, semmi esetre sem működik olyan jól, ahogy azt annak idején hitte. Vera szülei elváltak még Vera gyerekkorában. Vera anyja, időről időre, elmegyógyintézetbe került, az apja pedig mizantróp, senkit sem akar látni. A bátyja egy matematikai zseni, de a zseniknek azzal a sajnálatos tulajdonságával, hogy nem lehet öt percen túl kibírni őt. Mindent egybevetve, állapította meg Lőrinc, Vera hozzájuk képest egy angyal, azzal a megszorítással, hogy egy angyalt sem mindig lehet kibírni, mert az angyalok is egy idő után – mondjuk egy hónapban egyszer – elviselhetetlenül naivak, sőt, bocsánat a kibír-

hatatlan szóért, képmutatóak, csak azt a naivitás köntösében teszik azt. De hát szerette Lőrinc, ez az igazság. A szeretet pedig sokkal könnyebben megbocsátó, szóval nem eléggé pragmatikus.

Vera bátyját, Antit, előbb ismerte meg, mint Vera apját, Tocseket, mindjárt a második alkalommal, mintha Vera kötelességének érezte volna, hogy Antit is ismerje, mert fölnezzet rá. Valójában úgy nézett rá föl, mint aki nem a bátyja, hanem egy szobor volna, aki megérdemli azt, hogy fölnezzenek rá, holott számos gyöngéje volt, mindenekelőtt a neurózisa, ami néha téves döntésekre sarkallta. (Persze erre fél év vagy egy év után jött rá, eleinte inkább csak sejtette.) A Palace-ban találkoztak, a mozi fölött, a kávéházban, mely addigra már – a nyolcvanas évek elején jártunk – elég kétes híru kávéház lett. Anti annyira hasonlított Verára, hogy szinte ikerszámba mentek, holott néhány év különbség volt közöttük, persze Anti javára. Az első benyomása Lőrincnek az volt, hogy Anti túlságosan merev és szögletes, és olyan lekezelően vette szemügyre Lőrincet, hogy Lőrinc végig sértődött. Elég nehezen indult a beszélgetés. Hiba lenne, ha efféle különbségeket eltüloznánk, mert, mint Anti jóval, mintegy fél évvel később elárulta, tartott Lőrinctől. Kölcsönösen tartottak egymástól? Nevetséges, de így van. Lassan oldódott ez az Anti által is és Lőrinc által is gerjesztett feszültség, és Verának döntő szerepe volt, hogy ez a feszültség feloldódjon. Ő viselkedett a legtermészetesebben. Ahogy, persze, máskor is. Ráadásul Anti alig beszélt magyarul, míg Vera kiválóan. Lőrinc kérdésére, hogy miért beszél olyan nyögve magyarul, Anti azt felelte:

– Kétéves koromban, álomban, megjelent Szűz Mária, és azt mondta, ne beszéljek magyarul, mert nagy szerencsétlenség ér bennünket. Attól fogva valósággal gyűlöltem, ha magyarul szóltak hozzám.

Lőrinc még nem ismerte jól Antit, s az álomállapot, Szűz Mária és a magyartudás afféle viccnek tekintődött, mígnem fokozatosan rájött, hogy szó sincs viccről. Anti komolyan gondolta, mint ahogy komolynak vesszünk egy autóbalesetet vagy egy gutaütést. Persze azóta rengeteg idő telt el. Anti már nem gondolta, hogy a Szűz Mária egyenest a fülébe súgta volna, hogy mit tegyen és mit ne tegyen. És mégis. Az álom, ha álom volt is, és tulajdonképpen röhejes, nem múlik el olyan nyomtalanul, mint a kézficam vagy a lábtörés. Az álom és a valóság között, legalábbis Anti szerint, több, láthatatlan út vezet, mint a földalatti patakok, melyek csak sejtethők, hogy milyen irányban vezetnek, de egyszer csak feltörnek a legkiszámíthatatlanabb helyen, mondjuk egy kolostor mélyén, vagy máshol. Ezt Lőrinc nem értette, de világosabb magyarázattal adós maradt Anti. Egyáltalán: Anti nem adott sokszor világos magyarázatot, inkább hagyta, hogy az ember elgondolkozzék a dolog felett. Vera, bár máskor olyan racionális volt, hogy szinte fájt Lőrincnek, most a bátyja pártját fogta. Azt mondta:

– Az álmok nem a véletlen művei. Bár néha évekbe telik, míg megfejtjük őket... És előfordul, hogy egy egész élet rámege, és mégsem tudunk zöldágra vergődni velük.

Szóval ez volt az első találkozása Antival. Vera bátyja elmondta, hogy a magyar nyelvet igencsak gyűlölte, de ennek nagyon egyszerű magyarázata volt. Az anyja egyes házasságból származott, éppúgy jól beszélt magyarul is, szlovákul is. De Antival csak szlovákul beszéltek. Viszont ha kettesben voltak és jelen volt Anti is, az egymás közötti problémákat magyarul tárgyalták meg, hogy Anti ne értse. Ezek a problémák többnyire veszekedések voltak, sőt, olykor-olykor majdnem öltre mentek. Akkoriban gyűlölte a magyar nyelvet, mert szülei arra használták a magyart, hogy nehogy megértse, miről kommunikálnak azok ketten. Hároméves koráig nem szólt egy mukkot sem, de ennek más oka volt. Az volt a rögeszméje, hogy ha megszólal, ezzel együtt alárendelődik valaminek, amit apai vagy anyai szigornak neveznek. Tudja, hogy ez ostobaság, és semmilyen Szűz Mária nem súgta meg neki. Ezt a saját elhatározásából tette. Már kisgyerek korában rengeteg, ma úgy mondják: gátlásban szenvedett, és ezeknek a gátlásoknak egyaránt az apja ridegsége és az anyja megszállott Isten-hite voltak elsősorban az okozói. Vagy valami más? Vagy ilyennek teremtette az Isten? Gátlásosnak? Egy biztos: anyja hitt a pokolban, és ezt a hitet olyan szuggesztíven adta át neki, hogy éjszakánként a pokolra gondolt, mielőtt elaludt volna. Ugyanakkor az anyja szerette, méghozzá, ma már így mondaná, majomszeretettel. Ő pedig vágyott a szeretetre, ugyanakkor gyakran érezte úgy, hogy nem az Antit szereti, hanem egy bábút, aminek, történetesen, Anti a neve. Szóval szeretet és utálat egybekapcsolódott benne, vagyis olyan szeretet, melybe némiképp az utálat is beletartozik. És ez, hogy úgy mondja, skizofrén állapot.

Antinak nem volt hozzá kedve, mégis elmondta a keresztelését, mert bonyolult volt és titokzatos, mint ahogy az őskeresztények katakombákba jártak és titokban tartották a vallásukat. Legalábbis utólag, felnőtt korban, így gondolta. Falura mentek nagy titokban, mert Tocsek néhány napra elutazott szolgálati útra. Mindig utazott, de ez mellékes: addig volt jó, amíg nem volt otthon. Szóval egy kis falura mentek. Egyetlen temploma volt, katolikus. Anti emlékszik a csuhásra, no, nem rosszból mondja, szerint minden pap csuhás, és ennek semmi köze ahhoz, hogy vallásos-e vagy nem. Ő, bevallja őszintén, nem tudja. Először vallásos volt (az anyai hatás), aztán ateista, most pedig nem tudja – az egyik pillanatban vallásos, a másiban nem. Olyan ez, mint a Mátyás király és a galambja. Igen is, meg nem is. Szóval a csuhás rettegett, mert jó oka volt a rettegésre. Ha Tocsek megtudja, óriási patáliát rendez, és ez a csuhásnak az állásába kerül. Modor mellett volt a falu, szlovákul zajlott a keresztelező. A keresztelező után az anyja még imádkozott is, biztos ami biztos. Több hónapba telt, amíg Tocsek megtudta a dolgot, és mint azt sejteni lehetett, óriási patáliát rendezett. A szerencsétlen Anti járt rosszabbul, mert két pofont is kapott. Tocsek a feleségét leszentfazelezte, de a pofon elmaradt. Anti úgy gyűlölte az apját, mint soha korábban, se később. Mert persze megváltoztak a dolgok, a gyűlölet és a harag lecsendesült, de nem múlt el sohasem. Most, hogy az apja, Tocsek, vallásos lett, Anti élt a gyanúperrel, hogy ez újra önámítás a részéről. De Verának más véleménye volt:

– Nem az erényed a megbocsátás. Az ember változik. Még apa is.

Antit azonban elfutotta a méreg.

– Nem változik semmit. A génjeiben van. A génekkel pedig nem lehet csinálni semmit sem. Örökös önámító volt, és az is marad.

– Én nem vagyok fatalista – válaszolt Vera. – Ha fatalista lennék, úgy felkötném magam.

Anti azoban megvonta a vállát.

– Mindegyikünk másfajta logika szerint rendez be az életét. Kicsit sajnálom, hogy olyan naiv vagy.

Az elbeszélő most már kíváncsi volt Lőrinc véleményére is, de Lőrinc titokzatoskodva, mintha nem tudná, hogy hirtelen mit akar mondani, azt felelte:

– Igazából nem is tudom. Azt hiszem, hogy az Istenhez való viszonyukban volt az eltérés. Az, hogy Anti, Vera és a jó Tocsek különbözőképpen viszonyult Istenhez. És ez megmutatkozott mindenfajta cselekedeteikben és a nem-cselekedeteikben. Mert a nem-cselekvés is egyfajta demonstráció. Anti számára az Isten megfoghatatlan absztrakció volt. Létezett, mint a matematika, az integráció és a deriváció. Tulajdonképpen abszolút semleges volt. Vera sokkal személyesebben fogta fel Istent. Számára Isten szava az ő lelkiismerete volt. Az igazi lelkiismerete. Számára a világ jó és rossz dologból állt. Csak jó és rossz dologból. És ez szöges ellentétben volt Anti Isten-felfogásával. Hát Tocsek?... Nos, ez egy kicsit bonyolult. Azt hiszem, hogy ő úgy hitt Istenben, hogy tulajdonképpen nem fogta fel a dolog lényegét. Istent az ő lénye, tehát a Tocsek lénye szerint fogta fel. Vagyis pragmatikusan, bármilyen istenkáromlásnak is hangzik ez. Tocsek szerint ahelyett, hogy ő hasonlított volna Istenhez, inkább Isten hasonlított őhoz. Bár némiképp igazságtalan vagyok vele szemben. Ugyanis ő tényleg megváltozott, csak hát nehéz hinni neki.

Addig

Addig bírja az ember,
amíg azt hiszi, örökké élni fog.
Amikor ráeszmél, hogy mégse,
remélte, de nem kivétel ő se,
megfárad hirtelen, kidől,
hídtartó oszlop a híd alól,
ami a sorsa, erőtlén tovább tartani.
Ezért nincs átjárás soha
vágyott és való világok között.

Nyarak

Melegtől felpuhult labdát dobtak felém,
az illata felidézett egy régi röpke nyarat.
A Maros folyón, átforrósodott, fekete autógumi-belsőkhöz
ringatóztak gyerekek, a partról figyelő tekintetek
vigyáztak rájuk, lehetett volna náluk boldogabb?
Táskarádiókból zene, mézdinnye édességű slágerek,
a takarókon vizes talpnyomok, kártyalapok,
napilap: Világ proletárjai, egyesüljetekek!,
darázslepte poshadt sörök, csatos bambisüvegek.
Az idei nyár partján a rég nem gyerekek,
kezükhöz szorított arccal nézték a fekete
autógumi-belsőket üresen ringató vizet.

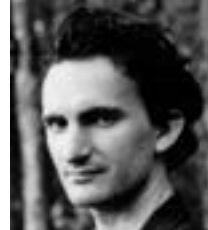
Tér, tavasz

Három néni egymás mellett a padon, a parkban,
madeinchina cipőben, nadrágban, kabátban,
trafikálnak, trécselnek, susmorognak,
míg nem kihangosodik az egyik szólam,
otthon ilyenkor azt mondom, világgá megyek!

Világgá megyek, világgá megyek, ismétlik
 a fák, ágaikon kirobbanó rügyek,
 ház tetején a rozsdásan billegő szélkakas,
 az EU-szabvány szerint készült játszószeretek,
 a fóliából kibontott esetlen szökőkút,
 a fényvisszaverő mellénytől megfosztott ebek,
 az aranyáron vett cigarettát kunyerálók,
 a húsz éve egy karórán alkudozó nepperek,
 a Spitzbergákról olvasó hajléktalan,
 a cukrásznő, pultján műhabos, színezett krémesek,
 a sérült puttók, házak foltos homlokzatán,
 a piacon vérpöttyös kötényű hentesek,
 a hónuk alatt rajzmappát szorongató képzőművészetisek,
 a szórólapot osztogatók, a szendvicsemberek,
 a kormánypártiak, az ellenzékiek,
 azt mondják ilyenkor: világgá megyek!

Romkonyha

Repedeznek tányérjaink,
 pedig nem is csapkodjuk
 földhöz őket, mint elődeiket
 szerelmünk zajos hajnalán,
 amikor túl sok tányér fogyott,
 de mostanában nem találunk
 elég súlyos okot, hogy törjünk,
 zúzzunk miatta, tehát a tányérok
 halódnak, öregszik az anyag,
 mosogatás közben egy tányérból
 marad a kezemben két fél,
 egységére nem emlékező darab,
 és hiába láttam pusztulni egyet s
 mást vagy többet s mást, megráz ez is,
 ami tönkremehet, tönkremegy,
 a kések veszélyesen élesek vagy életlenek,
 a lábosok, fazekak sem kívül, sem belül
 nem súrolhatóak szűzfehérre,
 a gáztűzhely rózsái takarékon melegítenek,
 a sütőlapon kiégett lyukak, körülötte a falon
 festék nem elég a számtalan pecsétre,
 a hűtő morog, antarktiszian eljegesedve,
 a fiókokban villák, kanalak, keverők, kavarók
 elfelejtett illatokkal, régi ízekkel keveredve,
 főzni így kinek lenne kedve és kinek?

Nyugdíjas látnok

kényszert érez aki létezik
létezzon tovább mint mások
átjárnak minden létezőt
a kiolthatatlan látomások
a folyók a felhők a fák
az örök elmozdulások
az ágy amelyen fekszem –
de onnan is a házig látok

a ház mögött bömbölő vízesés
és egy kiszáradt furcsa árok
a ház előtt bölcső benne kés
egy zsákos ember is álldogál ott
azt mondja: utazó vagyok
ő meg egy szomorú nyugdíjas látnok
nézz bele fiam – mondja
és kinyitja a zsákot

Apám utolsó fényképe

Apám a hófoltos udvaron áll
a fólíasátor gerince alatt.
Kilép a ködből a halál,
megáll mögötte, mutogat.
Bohóckodik.
Játssza a hülyét.
Apám, szegény, nem látja.
Engem néz – tékozló fiát.
Mered a kamerába.

Fortyog a gyűlölet

Látod ezt a helyet a térképen?
Itt lakunk.
Ez a Szabadságtelep.
Régen itt temető volt.
A háború után, az ötvenes években, felszámolták.

Felnyitották a sírokat, a csontokat összegyűjtötték.
De az is lehet, hogy csak a sírköveket vitték el.
A csontvázak a földben maradtak.
Tudod, mit jelent ez, fiam?
Azt, hogy a lábunk alatt egy temető van.
Ha ma lenne a feltámadás, a környék tele lenne ismeretlenekkel.
Mindenki sírna a boldogságtól.
De aztán ugyanúgy folya tovább minden.
Egymásnak esne a sok megboldogult.
Jönnének a beszélések, a kicsinyes viták, az örökös perpatvar.
Maga lenne a pokol.
Esténként erre gondolok, fiam.
Fekszem az ágyban, és arra gondolok,
hogy a házunk alatt fortog a gyűlölet.

Jól van ez így

Amikor kijöttem a hullaházból
s leültem a padra,
szerettem volna hányni,
de csak émelygést éreztem.
Tudtam, hogy nem fogok sírni,
s azt is, hogy jól van ez így.

De azt is tudtam, hogy egyszer majd megérkeznek a könnyek,
mint egy elkésett levél,
amelyet nem érdemes már felbontani ennyi év után.

Hálátlan kölyök

Nem szeretek kimenni apámhoz a temetőbe.
Síremlékén az én nevem áll.

Mikor utoljára meglátogattam,
volt nálam egy festékszóró a hátizsákban.
Leültem a kővel szemben a padra,
és vártam.

Amikor sötét lett,
odamentem a kőhöz,
és festéket fújtam rá.

Aláhúztam apám nevét,
mint egy hibát,
amelyet ideje lenne sürgősen kijavítani.

libagá

libagá volt a nagy játék
mondtuk úgy is hogy ajándék
mese küldte tudtuk róla
öreg liba lett azóta
gágogni sem tud már szegény
oda is van minden remény

kicsi nóta kicsi móka
vagy csak egy kis zöld diófa
arról hogy a világ kerek
aki szeret miért szeret
libagá elment integet
ha visszajön megismered

aranyhajók

olyan az út mintha lenne
örömök öröme benne
mesélő fák aranyhajók
múltat őrző úton lakók
kék ég felettük fényözön
a világ annyi köszönöm

ami volt és ami lesz még
ilyen emlék olyan emlék
egy dal egy szó egy utazás
titkokat rejtő hallgatás
egy új vers tizenkét sora
világgyőztesek otthona

egyszer még

mondhatnák azt is megjöttem
elmúlt napokkal mögöttem
ha kérdeznéd tovább merre
sok barátod mondja lesz-e
valóság a nagy-nagy álom
hogy egyszer még megtalálom

a versek versét is talán
hajnaloknak a hajnalán
ahogy jönnek a csillagok
mesevilágban ballagok
kiáltozva gyere várlak
fénné lettek már az árnyak

Ifjú pár

Boldogság suttog egy
ifjú párban. Lehullanak
a fűbe, várják őket apró
virágok, csípőjüknel
gólyahír, gyökér.
Szemükben hold ragyog,
lűtető erek tolják ki
szájukból a szót, az
éjt zihálót.
Már úsznak is az
elragadtatás vizén,
ahol a késő fény
mossa az eget, s a
némaság szeli át
lábuknál a hegyet.

Nyugtalan örökké

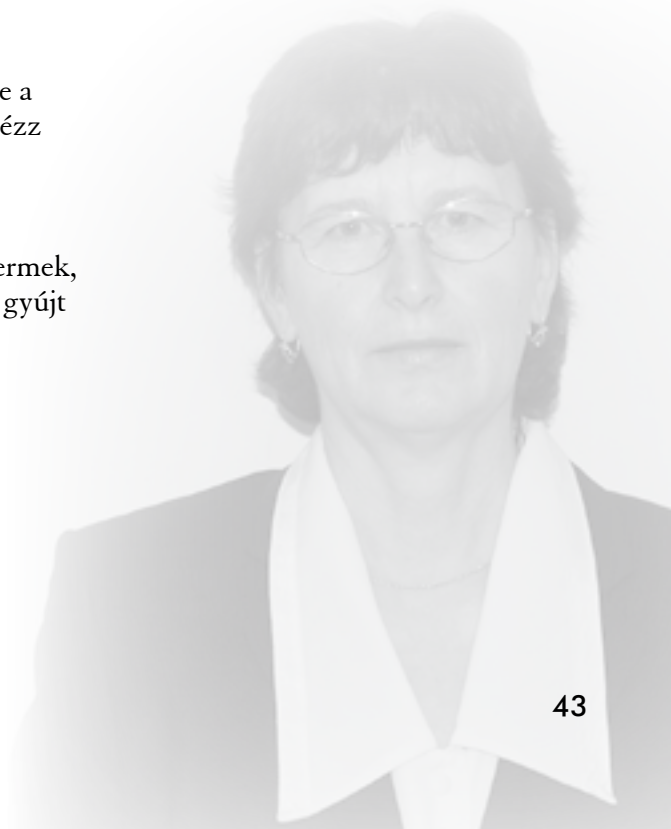
Varjúkárogás a völgy
teknője fölött.
Törékeny világosság
kúszik lábamhoz.
Ízlelem a levegő
illatát a zuhatag-
időn át. A némaság
kiált. Felhőmpolyögnek
a messze széledt
nyarak, telek. Ez a
nyughatatlan örökké
már szívemben
didereg.

Ködfalak

A nappalok átszelik a
Bakonyt, ahová felkúszik
a köd. Szétszórt, sűrű
lábnyomok. Új fákat
ültetünk, Te meg én
tengernyi hittel.
Ücsörgünk gondjainkon.
Cseperedik a Nap bozontos
fénye. Szelekkel szétlőtt
ködfalak földi tájakon
bomlanak.

Egy kézmozdulattal

Ne söpörd le egy kézmozdulattal
az éj asztaláról a csillagokat!
A beszédes szemlélődést,
az elhalkult figyelmet
hagyd meg!
Szemed a földre szegezd, erre a
levélsóhajtásnyi létre. Csak nézz
és figyelj! Körülötted hegyek
magánya, és besűrűsödik
szemedben a sötétség.
Állsz és reszketsz, mint a gyermek,
míg felnőtt. Majd reggel tüzet gyújt
az ég, és nyergébe száll, izzó
mezőbe vágatón.

Rekviem egy öreg házért

A KISHÁZBAN VIRRASZTOK, a lámpa alatt. Hallgatom, hogy szívárog el az éjszaka: utolsó közös éjszakánk itt, a gyerekekkel. Peti is, Ági is alszik. Petinek nyál csordul ki a száján – ki tudja, hol repül most, s álmában micsoda mézeket ízlel.

Hallgatom az éjszakát, s befelé figyelek. Emlékezetem szélesre nyitja-e még előttem a kaput, küld-e értem fényt, hogy elvezessen abba az „alsó világba”, hol a házak falán a nap csorog, s ők ülnek ott, ma is elevenen a nyárban, s én megérinthesem őket.

Vagy szikkadtan, kifogyva a teremtés nedveiből, a kapura rá se találok már?

... Ha kimérjük az időből, ami itt, ebben a házban eltelt, szemtanúként csak ujjnyi vastagságú kéreg az enyém. Visszafelé százötven évnyi múltba kell hallgatóznom.

ERŐT SZEREZNI, kivetni a „hiteles” képzelet szívógyökereit, este fölmentem az utcán. Csak háromszáz lépés a sarok. Gyerekkoromban ez *út* volt, külön vidék a faluban, ahol már leszakadtam a családi (apai-anyai) köldökszínóról. Ahol el tudtam képzelni, hogy rám se találjanak. A zsúpfedeles házak (még három van belőlük) kucsmás, fehér arcú, apró szemű öregemberekként tapadnak a földhöz. Elhatározták, hogy állva halnak meg, egyenruhás, tiszta koldusokként. Hórihorgas, részvétlen óriások figyelik földbe merülésük.

Peti fiam tudna most az akkori lábammal, szememmel végigmenni az utcán. Engem már szíven ütnek, ha védtelenségüket, sebüket mutatják az ablakok, kapufélfák: neki – „Lóciként” – még embernyi méretűek, kezére valók.

Magasra húzott vállakkal mintha szökni készülne a templom is. Csak alsó, gordonka-ablakai néznek úgy az alkonyatba, hogy kétszáz éve hitet merít, ki szembenéz velük: Isten fent lakik, de ilyen meleg, gordonka-ablakon nyitja rád szemét, s csak a vállad magasságából, hogy ne félj.

„HITELES”, KÖZJEGYZŐ TOLLÁRA való története mára már alig maradt a háznak. Papírok, tanúk híján kihullott az emlékezetből.

Nagyanyám 1926-ban ment férjhez, akkor már tíz éve nagyapáméké a ház. Építési idejét nagyanyám (s így mindnyájunk) számára Gulyásné, a szomszédasszony jelöli ki végérvényesen: „Ő mondta, hogy mikor a nagyanya született, akkor volt ez a ház harminc-negyven éves. Így mondta: *Ha nagyanyám élne, most lenne százéves.* Aztán hol van már ő is, szegény Gulyásné.”

... Százötven-százhatvan év: öt emberöltő. De öt emberöltővel nemcsak nagyapám dédnagyapját érem el, hanem Petőfi gyerekkorát is, s ez már félelmetes. Hiszen szépapámnak csak kétnapos kociút kellett volna, hogy a Kunságban összeakadjon a gyermek Petőfivel, amint becsvágyó apja a leendő költőt épp egy másik iskolába szekerelteti.

Saját családfánkon milyen rövid zsinorra lenne fűzhető a történelem. Illyés Gyula is elmélkedett ezen: István királyig csak harminc emberöltő az élet! Mi hát egy évszázad? Gyerekkorod parttalan éveivel mérve csillagászati idő. De kilépve a személyes sorsból, mint fatörzsben, karnyújtásnyi térségen belül égyűrrűkként zsúfolódnak a századok.

Úgy érzem, ezen a kilencszáz éven belül bármikor ki tudnék az utcára lépni. Ha szavukat alig, lelküket megérteném, bármely magyar századba dobna egy időgép. Százötven évvel ezelőtt, mióta ez a ház áll, már sem a szavuk, sem életük nem lenne idegen.

Mozdulatlan, napszíta utca, zsúptetős házak, kanyargó földutak: vonuló csordák, kondák, szekerek. Születés, halál – a természet rendje szerint. Az álló idő, az *állni látszó* idő – az évtizedekre előre kirótt küszködés, de gyakran az évtizedekre előre kirótt biztonság is. A foggal-körömmel, ám olykor mégis leküzdhető szegénység, a betegségek előre várható, a létbizonytalanságba bekalkulálандó köre.

A falu, ahol az idegen szemével évtizedekig nem változik semmi. Mert más az, amihez a közösségi emlékezet igazodik, mely számon tart születést, halált, szeretők megcsúfolását, s hogy kit rúgott fel a ló, vagy mikortól szegődött el az új juhász. Ez a sorsok mikrovilága, egy-vérkörbe kötő hajszálnedvei. S megint más, messzire szóló esemény egy új ház építése, folyók átvágása, vagy ha valaki végleg elhagyja a falut, – ám mindez ritkán adatik. Tűzvész, járványok, gyermekhalál, állatok elhullása: ősi rendje a bajoknak. Ez legfeljebb kit földre sújtott, annak kiált az égre, a szomszéd falubélinek már alig. Istenhez tán nem is annyira a háborúk, mint inkább a hittől, reménytől való végső megfosztatás kiált. Örökölt életformáidtól, az ünnepeidtól és hétköznapijaidtól való megfosztatás, mikor a hatalom a lelked is akarja. Eddig a századig a hatalom pedig majd' mindig megelégedett az anyagi sarcokkal, börtönnel, háborúkkal. Kimondható-e, hogy a száz év előtti nagyapámék biztonságát tartom többre? Bizonytalanságukat mindenesetre emberibbnek, mert a természettől: embertől, tűztől, rontástól jöttek a bajok, s ellenük ezer éve próbált csillapító receptek, belső készség, jelentéktelenségünkre is épülő, felolvasztó közösségi szertartások álltak rendelkezésre.

... KÉPZELETEMBEN – száz évvel ezelőtt – vasalt dunnahéj, sülő cipők és a szegénység keserű ürömszaga járja át a házat. Nyári felhőszakadások, ágy végébe rakott, testmeleget őrző alsószyonyák, tehenek istállószaa. Ezek ülnek a házhoz tapadó legendákon is.

A legnagyobb hideg, valamikor a '30-as években, mikor a frissen fejt tej a negyedik szomszédtól hazáig, útközben a kannába fagyott.

„Beni bátyám”, a lelkifurdalásoktól gyötört tékozló fiú, kinek a sírja is jeltelen emlékezetünkben. Mert később nyomorultul elnyelte a város, névtelenül bukott föl Pesten, de bűnbánatától hajtva, nagy ünnepek előtt, mint húsvét és karácsony, hazajött gyónni, és templomba menet minden útjába eső kapun bekiáltott: „Bocsássák meg, ha vétettem maguk ellen!”

A „nagytermészetű” Erzsi néni, dédnagyapám korán megözvegyült testvére.

„Vihar volt, szakadt az eső, hogy látni se lehetett. Dörgött, villámlott, odavert még az ámbitusra is. Szedelőzködtünk, indultunk be a házba, de Erzsi nénéd még visszanezett, fel az égre. » Kacsintgathatsz már, azt mondja, én csak itt hagylak...»” Ő volt az is, akit „a fürdőben fölvetett a víz!” – „Elment a Zsóriba, aztán megy lefelé a lépcsőn, mikor egy vékonyka kis asszony odaszól neki. Nénike, tessék vigyázni, mert fölveti a víz, engem is fölvetett. Hogy jössz te énhozzám! – azt mondja. (Erzsi nénéd majd' egy mázsa volt!) Aztán hogy belelépett, őt is fölvetette. *Etel, Etel! Gyere gyorsan, segíts!* ... Csuda egy asszony volt.”

ÉDESANYÁM, kinek képzelet-segítő támasz híján („már nem tudom, mit is játszott”) én adok kezébe játékot, babát, porban-rajzolásához törött ágdarabot. Hogy szeretném pedig magam előtt látni, amint fejkendősen, parázsló arccal, magos szárú cipőben egy fagyos november végén, iskolából jövet benyit a kapun. Milyen táskája volt? Kezét is melegíteni hogyan markolta meg a bögrét? S ha leckéjét írta, a petróleumlámpa mellett a téli homályban, az erőfeszítéstől szája szélét beharapta-e, s volt-e egy fürt, ami a füzet fölé hajolva mindig szemébe hullt, s amit kézfejjével simított volna ilyenkor vissza? ... A kötés a nyakán, ha berekedt? A mozdulatai, mikor tehenet fejni először odahúzta a kisszéket? ... S tizenhat évesen, ha vasárnap reggel a paraszti szigorúság ritka engedelmevel ágyban maradhattott, saját ölelésébe kapaszkodva merre szálltak el piruló álmái? ... Tudva a neki rendelt törvényeket, s engedelkeny apaságot, mennyire szeretnék most neki az apja lenni, vállamra vonni fejét, ha szél-fútt szemekkel, kicsikét görbülő szájával vigaszt, ölelésért benyit.

Elönti a könny a szemem, évek óta először talállok rá így az anyámra. Elönt a hiánya s a fájdalom ettől a kettős átváltozástól. Ölelni szeretném: taknyos gyerekként ölébe fúrni a fejem, vagy felnőttként haja melegére tapadni, míg hatéves kis ujjai nyakamon kocarásznak. –

Erzsi néném még a szemtanúságom előtti történelem, akárcsak a „menekülés”, „amikor bejöttek az oroszok”.

A front előszele, a katonákról való félelem a család asszonyait s az öregeket többször is átsodorja a falun. Nagyanyámat és édesanyámat a kiéhezett bakáktól távoli rokonoknál őrzik, olykor egész napokra „bevetetten” a dunyhák közé, míg a közeledő veszély suhogását érezvén ott is, egy éjjel vissza nem költöznek.

Ekkor dédnagyapám vermet ás a kertben, két ölnyi hosszút, mellig érő mélyet. Nagyanyám s édesanyám ide bújnak, az őszi nyirkosság elől kendőkbe, szalmába bugyoláltan. Fölöttük szárkékék regimentje, melynek falán csak itt-ott bont rést a telihold, véle a kutyaugatás, s a távoli ágyúdörej.

Így bújnak két hétig ott lenn.

„Este hozott öregnagynagyád enni, ilyenkor kicsit kimerészkedtünk. Hanem egyszer elbízta magunkat szegény anyáddal, majdnem baj lett belőle. Fölmentünk egy este szétnézni a házba. *No, végre kinyújtózhatnak!* Egyszer csak kopognak. Hova bújjunk?! Bebújtunk anyáddal a kemencébe, ott lapultunk legalább egy órát...”

Tétova indulatok járnak át: az ítélező ész zavara a komikum és kiszolgáltatottság fölött... Bár a kemence sötétjében, csiklandó korommal az orrán, az ifjúság örök humorával édesanyám tán mesévé szelídítette a rettenetet. S így szigorú nagyanyám oldalán már szájára tapasztott kézzel kell látnom, amint kibuggyanó kacagását könnyezve megregulázza...

DÉDNAGYAPÁM, akárcsak Erzsi néni, vele egyfajtaból származott. A „bíró” nevet („Vighék? Bíró Jánosék tán”) még valamelyik ükapám szerezte, megkülönböztető jelt ragasztva ezzel a családi névhez, erdőtelki tiszttségével. De a ragadványnév Hevesen dédnagyapámmal honosodott meg. Ő maga jó kiállású, magára sokat adó, komótos ember. Fiatalabb korában béresgazda a zsidó-nagybirtokos Paisnál. Gazdálkodni azután kezdett, hogy ’920 táján megvették ezt a házat. „Jó ember volt, nagyon nem hajtott bennünket, őt is inkább öregnagynagyád irányította. Reggel, ha sokallta, hogy kelünk, csak járkált, köhögött az ablak alatt, szölongatta a kutyát... Jó dereka volt, már megvolt hatvanéves, de engem még elhagyott a kapálásban...”

„Együltőhelyben”, kezében nagy karéj kenyérral, a szalmakazal oldalában megevett egy egész görögdinnyét. Pedig azok kishordónyiak voltak, magam is tanúsíthatom...

S ő volt, aki édesanyám halálakor istenkáromló kiáltással csapta kalapját a földhöz, „hogy „Ez is! Ez is mért nem engem tudott elszólítani!”

A szigorú gazdatiszt, a pénzügyi törvények kevés örömmel, kevés engedékenységgel megáldott számadója dédnagynagyám volt. „Minden fillérrel el kellett neki számolnunk, kiszabott mindent, ezért nem vittük semmire... Már anyád is megvolt, de nagyapádat még mindig csak kölyöknek hívta. Már megint hiányzik a pénzből, azt mondja, ha én elvettem mondjuk irkára. Biztosan az a kölyök vette el...”

Órula két kép hagy mély nyomot bennem, mitikus, mesészerű mind a kettő.

Odakinn villámlások, mennydörgések közt szakad a nyári eső, s mi csapzottan ülünk a kövön, a felső konyhában. Csattog az ég, találatai közt a ház hánykódik a viharban. Dédnagynagyám, kezében olvasóval, a falnál térdepel, és kántáló, jajgató hangon mondja engesztelő imáit az éghez. Ha eszembe jut, megbocsátott színadiasságán túl dermesztő nagyságot is látok ebben a képben, az asszonyin túl valamely ősit – alakja, szelleme mintha a sámánok közül gomolyogna elő.

Haldoklása napja előtttem a másik.

Rekkenő nyár jelenik meg, égető forróság, emlékezetemben a cséplőgép is jár, hátul az udvarban. Az ablak lefüggönyözve, s ebben az ikon-vörös, valóságútlen nappali fényben dédnagynagyám fekszik az ágyon. Az ágy lábánál téblábolok, valaki mellette ül, míg mások be-benyitnak az ajtón. Hatéves lehetek. Suttogás, balsejtelem, nagyanyám furcsán dermedő arca. Van ebben valami taszító, de csak álomszerűen: még nincsen hatalma rajtam. Halála volt az első testközeli halál: még nem szíven ütő, figyelmeztető inkább.

NAGYAPÁM már csupa melegség nekem. Szellemidézéséhez most három érintés kellene: bajusza, dohányszagú lehelete s öngyújtója.

Kópéságait én szerettem legjobban – nekem nem volt mit megbocsátanom. Milyen ártatlan örmkeresések pedig, szemben nagyanyám anyósától örökölt ház- és erkölcsvezető szigorával.

Vasárnap délutánonként moziba kíséri tizennégy-tizenöt esztendőös édesanyámat. Együtt mennek, együtt jönnek, bár nagyapám időnként mintha kissé kapatosan. Egyik nap édesanyám ér haza előbb.

„Hát apád, hol maradt? Akkor árulta el anyád, hogy nagyapád mindig csak a moziig kíséri őt, maga meg kártyázni megy a Gazdakörbe. Visszafelé aztán elmeséltette a filmet, hogy tudja, miről szólt.

Nem is árulta el édesanyád, csak mikor már nem győzte tovább várni...”

Szabadulni vágyásáról a másik, bennem már részvétet keltő történet, amikor kinn alszik az asztalra rakott csalamádén. „Azt mondta, tudod, te Juli, ilyen melegben jobban érzi magát odakinn az ember. Én meg hittem neki. A nadrágját, lajbiját, cipőjét már előbb kilopta, elköszönt, tettette, hogy alszik. Én meg, hogy kimegyek éjszaka dolgom végezni, csak nézem: né, nincs senki a csalamádén. Hol lehet? Hát nem a Gazdakörben kártyázott akkor is! Megszökött.”

Gyanítom, engedve a vágyainak, a teljes élet szeretetének, nagyapám sokkal messzebbre szökik, ha nem köti röghöz beletörődőn a kötelesség, melynek mindenkor alkalmas, *megtartó törvényként* tisztességgé vált a neve.

Kártyázni öregkorában már itthon kártyázik, szertartásos vasárnap délutánokon. A „cimborák” az eperfa alatt vagy benn, a kiskonyhában ülik körül az asztalt. Engedékenyebbé lett nagyanyám egy kancsó bort is tesz az asztalukra, sőt „árkuspapíron” maga vezeti az eszmei kártyaadósságokat. A szesz melegétől, két parti között nagyapám gyakran nótákba kezd: világháborús katonadalok és Isten-ostora-Attiláról, Szvatoplukról szóló tiltott énekek szállnak rekedtes hangján a banda körül.

S nagyapám áll azon a képen is, amit mértékül szabnék, ha mintát kellene adnom a ritkán beköszöntő, időtlen békességhez.

Ősz előtti, már csak melengető, nem forró napsütésben nagyapám borotválkozik. Az udvaron ül, félmeztelenül a sámlin, mellette félmeztelenül én is. Vasárnap délelőtt. Egyinges nyárvége, ám árnyékban a levegő már kezd hűvös szikrákat vetni a meztelen bőrön. Nagyapám előtt karosszék, támláján a misére kikészített ünneplőing. A széken kitámasztva a fatokos borotválkozótükör. Barna, csontos kezében sercenő mezsgyét vág a penge: ámuló szemmel nézem, amint előttem bontja ki ünneplő bőrét a puha habból. Ércességét veszítve, házunk fölött már szelíden gyűrűzik, csengettyű-fodrot vet a harangszó: nem lelkiismeret-fölvető figyelmeztetés, csak halk szólítás inkább. Fiúként, míg nézem, valami olyan mesterséget érzek gyakorolni, ami vonz és ámulatba ejt. A habos borosta-erdőben utat szelő borotva (semmi más nem sercen így: erőteljesen, mégis kellemesen a fülnek) érzékeimben a férfiaságot kellett, hogy jelentse. Hideg, bővizű arcmosás után fölvette fehér ingét, ünneplőkabátját, és kézen fogva elvitt a nagymisére, a „kórusra”, az orgona mellé.

Ráérezünk-e vajon csak párszor is felnőttként, hogy hétköznapi mozdulataink elvetett köve micso-da gyűrűzést, áradást kelt egy gyerek bensőjében, évtizedekre alapozódó emlékezetében? (Milyen tisztán hangzik még a cséplőgép dohogása is, s a ritkán tartott kánikulai sziesztákban, végigfeküdve mindnyájan a „nagyház” földjén, a berliner kendőn át érzem a föld hűvös párolgását.)

Édesanyám halálát – visszatekintve – nem érzem rögtön nyomot hagyni a házon. Ma értetlenül, az utólag felismert hálátlanság szégyenével állok ez előtt is, bármily igazságtalan lehet a felnőtt számunkérése egykori, gyerek-önmagával szemben.

A nagyapám, nagyanyám kedvével engem szolgáló élet, azáltal, hogy mindezt szemlélhettem, s lelki szimbiozisban hozzájuk tapadtam, ez az élet csak öregedésükkel, betegségeikkel változott meg. Valaki lejjebb csavarta a lámpa kanócát, és az árnyék nélkül már sohasem fényesedett ki.

NAGYAPÁM LELKÉBEN azt a lámpakanócot a „téeszbe hajtás” csavarta még kisebbre.

Már nem a szavakra s párbeszédre emlékszem abból az idővel, hanem a hangszínekre, vagy inkább: a hangok színének eltűnésére. „Megnéztem a Bogárt...” – mondta nagyapám, és a folytatás egy sóhajba szökött át. (Bogár lovunk akkor már a téesz istállójában várta a hadba sorozottak, a légerek népének arc nélküli sorsát.) „Ugyan, ugyan, János...” – szólt rá nagyanyám. Ez a feddésnek tűnő szó fejezte ki a hiábavalóságról, s a szükségtelen fájdalomról való véleményét... De sok szavuk nem is esett erről. Csak épp olyan volt köztük, mint amikor nagybeteg van a háznál. S a már nem róla szóló szavak is órá utalnak, s az oly ártatlannak tűnő dolgok is, mint a szalvétába törölt kés, a sercenő gyufa a csöndben, mind a vele való vonatkozásban esnek.

Különös kegyelmi állapot volt nagyapám négy utolsó, rokkantnyugdíjas éve. Kint csöszködött a régi föld, az Adler-szőlő mellett, körülvéve fiatal asszonyokkal. Kilépve nagyanyám szigorából, kópéságokra vivő humora feltámadt, ő maga ismét elemében volt. Asztmától fulladozva, de emelt fővel

karikázta körül a birtokot, újra tekintélye volt, szerették. Egy kunyhóban lakott a tóparton, a nádas suhogása behallatszott álmaiba. Maga főzött egy rossz csikótűzhelyen, a kezére akadt dolgokból a betyárvilág ízei sodródtak különös harmóniába.

Ősz derekán jártam kinn nála utoljára. A tűzhelyen egyik saját találmánya, a krumplis-tojásos lecsó készült, feje körül, sorra libegve a lángtól, ingei száradtak. Ebéd után szőlőt hozott, s a tópartról, hová elébe mentem, mutatta, merre termett. Így látom azóta is, ez az utolsó boldog képem róla, ahogy szemébe húzott kalappal, s már kifoszthatatlan derűvel a távolba mutat.

Halálának híre Szegeden, *Ogyesszában* ért, egy szélfúttá tavaszi napon. Nekiستم a falnak, sírni szerettem volna, de nem jött könny a szemembe, és szégyenem fojtogatott. Akkor még úgy hittem, a gyász olyan, mint egy elemi katasztrófa: azonnal ható és megsemmisítő. Nem értettem, miért csak tudatom, az *eszem* szenved tőle – miért csak felfogom, de lélekben át nem élem a gyászt. Aztán, nem is túl soká, megadatott a fölmentésem: hiánya fél év alatt hatalmassá nőtt, az űr, amit teremtett, beborította szívemet.

MAGÁRA MARADVA, NAGYANYÁM nemsoká talpra állt. Szívósabb anyagból teremtdőtt-e, szilárdabb kötésűből, nem tudom, de az önként kínálkozó hasonlatokból őrá valóban a *föld* a legtalálób, míg nagyapámhoz, tán furcsa módon a párák, a futó vizek képzelete kívánczik.

Nagyanyám, míg tudja, maga műveli a kertet, metszi a lugast, zöldséggel, *perkelt maggal* a piacra jár. És káposztát savanyít, amit csak otthonról ad el, hogy vevőitől így pár perces beszélgetést csaljon ki, amíg az üzlet végbemegy.

Anyámról, nagyapámról alig ejt szót, csak a kiskonyha falán szaporodó, berámázott képek s a hozzájuk mondott gyakori imádságok jelzik a tovább élő köteleket.

Szűkmarkú komfortosítással közben átépült a nyári konyha. Elbontották a vályogból tapasztott csikótűzhelyet, megszűnt a hombár, ahol a cséplések után János barátommal a búzába nyakig merültünk. A kiskonyha huzatos téli-nyári szállás lesz, és vele szemben már úgy áll a régi ház, mint szem előtt tartott, de elővenni már nem kívánt ünneplőruha. Csak én bújok már belé, hogy pár nyári éjszakán, konzervgyári rakodások után, szégyentelen és boldog irodalmi narkózisaimban görögöket olvassak – s később Edit, Ági lányom, Peti és Ági.

A gyerekek fedezik fel újra a „nagyházat”. Ott járva sorra kutatják a szobákat, izgatottan szimatolva a falak vályogszagát, és nyaranként a nagy rekamién vettetnek maguknak ágyat, hogy a régi dunnák bárkáin ússzanak át egy titkok fedte földre...

Mekkora egy ház, az *otthon* gravitációs ereje? Földi méreteken nyilván végtelen Ma már tudom, hogy ez az erő nemcsak a Tiszántúlig, de Új-Zélandig is elért volna – és mulasztásaim, vétkeim ellenére véle is lettem azzá, aki vagyok.

S mára, elhagyva horgonyait, lakatlan szigetként úszik az öreg ház: legkitartóbb gazdjaként, megrokknva, nagyanyám is menni készül. Ám a falakba zárt százötven évnyi sorssal a ház mégis eleven élőlény, ki még szolgál, befogad, és te őt letaglózni készülsz. Magammal szemben is döbbenet álllok: honnan veszem a jogot és bátorságot hozzá, hogy őt nemzedék nevében – általam beteljesítve a sorsát – a kegyelemdöfését számára megadjam?

Elnézem Ágit, Petit.

Jelent-e majd számukra valamit, merről jött az apjuk?

S EGYSZER... majd... vissza tudjuk-e magunkat álmodni újra?

Mik azok? – kérdi a reggeli derengésben a fülembé Peti, és a mennyezetre mutat, ahol a gerendán a mosáshoz frissen főzött szappanok sorakoznak; s ülünk-e még együtt a kocsin, nagyapám mellett Peti és Ági, míg nagyapám a horkantó lovak fölött elkiáltja a bebocsáttató szót: „Kapu-ut...!”

Csípős gyönyör

penetráns bűz veri fel
a reggel nyugalma valaki már megint
a lépcső alá szart hajléktalan
mondják a népek a házban fintorogva
én láttam is egy emberformájú lényt
gyűrött nejlonzatyorban cipelte
nyomorúságos múltját szeméből kicsüngött
a lélek a véletlen ajtórésebe szorulva szűkölt
elkaptam gyorsan a fejemet hogy időt adjak
lelkiismeretemnek a menekülésre föltépve a levegő
agyonhasznált párnaciháját igyekszem az újságos felé
hogy hozzájussak napi bosszankodnivalómhoz
súlyos léptekkel közelít a tél bennem és kívülem
szurtos gyerek szalad el mellettem kutyájával
apró örömei sikongásai közepette nem hallja
jövője leszűrt kismalacának visítását árnyékával
pecsételi le a napot napomat várakozásunk napját
varjú károg a villanyoszlopon pacsirtáim cérnára fűzve
haldokolnak valahol gyerekkorom mezején légy bátor
biztatom magam ugorj át egyik érzésből a másikba
élvezd a hűtlenség csípős gyönyörét

Kaleidoszkóp

verba volant scripta manent
mindenem veszendőbe ment
az idő mint a gyík oson
anyám volt első gyilkosom

anyám volt első olvasóm
én most sírkövét olvasom
mindenkinek van (volt) anyja
halottja halhatatlanja

előtted megmászni hegy van
életed halál csak egy van
szíved mint ragacsos meggymag
kiköpi az Isten megvagy

Isten engem csőbe húzott
gubbasztok bús bamba tűzok
elrepülnék ha volna min
de elaludtak szárnyaim

hunyorító kis lámpák égnek
mímelik a fényességet
az elmédre lyukat éget-
nek morcos kis semmiségek

hang-szilánkot szór a vekker
bezúzott ablak a reggel
az álom partjára úszva
lebegek mint a medúza

a percek orv haramiák
ollóját élezi a rák
hogy az idő fenekét kifúrja
s máshol kezdődjék minden újra

mondd meg hát édes Istenem
mi lesz veled mi lesz velem
ki nyalja meg a kezedet
ha kimúlt hűségese ebéd

(A csipogó árnyakból...)

*A csipogó árnyakból fiókáit
összegyűjti a szürkület.
Már ég a lámpa, de még nem világít –
ami fehér volt, szürke lett.*

*Az ég színe, mint könnyű női ingben
kék s rózsaszín selyempapír.
Mintha elszégyellné magát az Isten,
ég-arcán leheletnyi pír.*

Távoli erdők kéklenek szememben,
egy elbitangolt kicsi fát
látok, és felzokog az erdő bennem:
elveszítette egy fiát.

Komor felhők közül kukucskál a hold,
meglapul riadtan a rét.
Betakarózik már minden, ami volt.
Fütyty döfi át a csönd szívét.

Megjegyzés: a kurzivált szövegrész J. A. azonos című töredéke.

Polifónikus vizuális tér. 3D programozható LED animáció

Örökkévalóság

Északon messzebb van az ég,
a csend árnyékban,
ahogy a bokorban a szél.
Sistereg a nyár.
Az utat sárga virágok szegélyezik.
Annak szemével nézem a tájat,
ki nem látja már, vagy nem látta még.
Üvegszerű és fehér az éj.

Fekete pamacsok,
felhők vagy fák suhannak,
a tenger felett
rózsaszín és sárga horizont lebeg.
Mielőtt lemegy a nap,
hajnalodik.
A horizont befelé fordul.

Kívül minden változatlan,
az ég északra száll,
a csend tengeredik,
az út nyílegyenes árnyék.
Sárga virágok sisteregnek,
fehérbe fagy a rózsaszín,
ahogy a bokorban a szél.

Belül is változatlan minden;
nem szeretem, mikor hengeg az Isten.
Csak a lehetőség éltet,
az üresnek hitt mobil is mindent elárulhat,
tolom ezerrel,
facebook profilom fölé
lehunyt kabátgombok.
Emlékeimből sugárkoszorút fonok.
Nincs is emlék csak örökös jelen.
Hozok egy széket.
Ülj le rá.

Várunk, hogy megszűnjünk,
míg tart a ragyogás.

Ha eljön a sötétség

Mit sem ér már, hogy megmondják,
miről, mit gondoljunk,
ha eljön a sötétség.

Vak holdak lenyomata deres mezőn,
sárga hangfoszlányok a dobhártyán,
szúrt sebek szikes talajon.
Béke porainkra.

Béke volt és almavirágfelhő,
azt hittük, csillagporból vagyunk.
Mindez régen volt.

Európa elrablása kötelező értékrendek mentén,
üstdobok, szemben az áradattal.
A magasban önmaguktól szólnak a harsonák,
szétszórt tárgyak az út mentén,
halomba hordott mentőmellények a parton.

A földdel egyenlővé tették, felszántották,
helyét sóval behintették.
Peloponnészoszi háború,
első, második és harmadik pun háború,
első világháború, második világháború és –
Karóba húzták, fejét vették, agyonlőtték,
porig bombázták.
Szabadság, egyenlőség, testvériség,
gázkamra, Auschwitz, munkatábor, Gulág.
Éljen a népek barátsága.
Éljen a tolerancia, a multikulti, a feminizmus,
a másság, a hasonlóság, a különbség,
a többség akarata, a kisebbségek joga,
az össznépi szolidaritás, a gazdasági növekedés,
a tőke és az elnyomott munkásosztály,
éljen a fogyasztói társadalom.
Éljen a kivándorlás, a bevándorlás,
éljen az elvándorlás és a népvándorlás.

Szükszeptimek vonulnak a birodalom romjain,
két idősek közt félrehallott áthallások.
Ki mondja meg, mi a bűn, ha a bűnt a bűnöshöz keresik?

Partot érünk. Eldobáljuk mentőmellényeinket.
Rákattintunk a homo erectus kifejezésre.
Látjuk, hogy az ember felegyenesedik.
A tengerbe követ dob,
és teste újra ívbe görnyed, mikor gyűrűket vet a víz.

Újraértelmezzük az almavirágfelhőt.
Az információ a horizonton marad,
de ami benne volt, elveszett.

A megnyugvást várom
és a pillanatot, mikor fészbukon lájkolhatom,
hogy véget ért a történelem.
Szúrt sebek szikes talajon.
Béke porainkra.

Lézer animáció 3.1

Kísértés

A nagy kísértés mindig elkerült.
A kicsiknek nem tudtam ellenállni.
Hogy az vagyok, ki lettem, az csak mázli,
Hoztam a formám: a közészerűt.

Lehettem volna cégéres gazember,
Hős is talán, ha úgy hozza a sorsom,
Megpróbáltam mindent megúszni olcsón,
Ki nem kockáztat, az nem veszít, és nem nyer.

Nem jogos bárkin bármit számon kérnem,
Ha mindenki helyzetbe hozható,
S nem tudom, mitől romlik meg a jó,

Vagy mit kezdenék hatalommal, pénzzel.
Meglapultam eddig a kegyelemben,
Uram, ne kísérts erőn felül engem.

Poszttraumás

Kösz, jól vagyok. Azt mondják, alig látszik.
És nem is fáj, csak hogyha nevetek.
Persze néha az időváltozás is,
de azt meg tűröm, mi mást tehetek.

Csak amit írnak annyi tanulmányban,
csak a beígért poszttraumás
növekedés maradt el, amit vártam,
a belátás, a szenvedni tudás.

Mindegy. Felnőttem. Ideje volt végre.
Az évek gyűltek, mint cápák a vérre.
Mire van szükség? Nincsen sok a listán.

Reznált lettem, mi több, bölcs, igen.
Csak sír bennem valami, mint a kislány,
kit ott felejtettek a bölcsiben.

Polifónikus vizuális tér

ikarusz

lehetne akár nyár is, magamból kétrét kúszok. a gyulladt ágyszáj kivét magából, sisteregve ellent állok. két ember között. ahogy telik az idő, most még csak évek, amit gépeink cserélnek, de lassan rámegyek én is idegileg. könnyű húsa van az időnek, főleg ha ilyen sajátságosan telik. persze mindennek megvan a sajátságossága mifelénk, lehet merészkedni, de nem kapsz, mert nem is nyúlsz érte, csak ki, de mantrázd és magyarázd és tekerd körbe magad. lehetne minden persze úgyis, ahogy szeretnéd, folyam az egész éjszaka, csak lépj bele, mártsd meg lábad, reszkető hasad tájékát, majd az egész arcodat. mondtam, lehet merészkedni, ikarusz is túl közel repült a boldogsághoz, de nem mindenkinek érhet véget a gyerekkora. a víz alatti hideg homokban szerteágazik minden ballépésem, lassan kapcsolok, lekapcsolok mindent, átesek egy sötétebb szájba.

ikarusz 2

hozzád kergetett a délután szűk és viszeres ernyedése, ez a megbecsült idő, hogy veled lehessen. amíg a pitvarban matatsz én szekrénybe bújok vagy ágy alá. úgy várom, hogy gyere beljebb. a sarkokat nagy ívben kerülöm, szögletes szívedben, hátha segít félni az ilyesmi geometria. mert ez a szeretet most program vagy rettegés. mondjuk lekötni legalább leköt, mint az éjszaka és a rossz gyógyszerek. vagy a rosszul megválasztott fekvőhelyre leömlő hajnali beton.

nem nézek többet az órákra. ócskás minden mutató. meztelenül állok majd eléd, így szeress, gerincem jobbra áll, balról jobbra, a sorok bordák, állam szögétől, ameddig maga után húz az orsójáról letekert idő. csupasz számlap leszek, csak így tudom megérteni ezt az életet.

ikarusz elárult, megfojtották a lassan egybetompuló semleges testek, hogy hozzád bújt, te átkaroltad és a viasz kárjáról lassan ágyatokba olvadt. most pikelyeket fektetsz a szemére, mindennap újat, mert éjjel mindig lelopom. a versek idején, gyáván, távol a naptól és minden fénytől, ami a deszkákon, malteren még időnként átszüremlik. néha még kiles a csillogó halpénz alól

és én állok, mint akit kibeleztek egy rilke-kötettel, a félelem kezdetén. keresem a szavakat vagy legalábbis a szavakra valót. az életet kettőnk közé, ahol én etetlek és éhezem. ahol egy tenyér erejével sújt szemhéja minden csapódása..

gumiszalag

ernyők szára, inkább csak az árbócról letépett vitorlák. talán a poharak az öblös csípőd, csípők és medencék. beleszaggatok az éjszakába, hátha felfeslik a leveleken a csomagolás és valami a markomba hullik. vagy az ahogy összehoz bennünket a párhuzamos dolgok eltérő sebessége. változó sűrűség a vérmérsékletem, néha elakad és nyomja a nyakamat. ellenáll, amerre menni kell, legyen bármi köldök mögött, bármi ami az ezüst belsőségét idézi. talán vezeték nélkül, talán ugrani is úgy illenék. elfelejtve a tejfehér fényt, a kiégetett lámpákat és túl-exponált halált. ide pont beillik homlokom, medencéd tarkómat támasztja. szeretném meglebegtetni magam, vagy emelkedni, mint amikor egy lány mögé álltam, a tömeg miatt szorosan, a mozgólépcsőn. a fekete gumiszalag persze buzgott a kezem alatt, mint egy betömött szájú üvöltés és kézfejem lassan dereka mellé ért, vállamnál húzva, mintha átkarolnám a kitépett ruha alatti bőrök öblét vagy a mélyben az áttétes tüdőt, talán májat. amikor felértünk körbenézett, arca egyszerre több irányba állt és túlságosan hasonlított egy másik lányra, akivel még együtt elsőáldoztam és csak később váltak el útjaink. utólag tudtam meg, hogy ő tényleg gyönyörű lett, vitorlást tetováltott magára és saját tengerévé vált a rákban

Komodói

Bármelyik anyuka életében előjehet az a pillanat, amikor hüllőkért rajongó gyermekei arra kéri, ugyan, szerezzen már nekik egy aranyos komodói sárkánygyíkot. Jó, ha ilyenkor az anyukának már kész terve van, és nem jön zavarba a kéréstől.

Most elárulom, mit és hogyan kell csinálni, ha beüt a ménkü, és a gyerekek komodóit követelnek. Szóval.

Komodói sárkánygyík beszerzése:

Hozzávalók:

1 db sebtapasz, 1 db befőttes gumi, 1 db Katica tortabevonó, jó adag bátorság, egy csipet lelemény, távcső nem kell, és semmi félsz!

Kedves Anyuka, legelőször végy egy lexikont, vagy az internetet, hogy megtudd, hol is élnek ezek a kedves jószágok. Ezt a lépést ki is hagyhatod, mert én most elárulom: a komodói sárkánygyík ritka, mint a fehér oroszlán, és az állatkertet leszámítva, ahonnan ugyebár mégsem hozhatjuk haza, még a Kis-Szunda-szigeteken lehet őkelmét becserkészni.

Hát akkor irány a Kis-Szunda-szigetek!

Mivel ez egy beszerzési útmutató, azt most nem is mesélem el, hogyan szálltam távolsági buszra, majd lovas kocsira, bérelhető kerékpárra, végül folyami uszályra, mert mindezek után még mindig nagyon távol éreztem magam a Kis-Szunda-szigetektől. Ekkor azonban, szerencsére sikerült lestoppolnom egy hőléggballont, amelyik épp arrafelé tartott. Na, így azért már egyszerűbb volt a dolog, bár néha liftezett egy kicsit a gyomrom az utazás során. Ráadásul a léghajó vezetője félúton kiszállt. Előtte készségesen elmondta pár szóban, hogyan kell a léggömböt irányítani, és nagyjából azt is megmutatta, merre vannak a Kis-Szunda-szigetek, úgyhogy végül is könnyű volt megtalálni.

Amikor a sziget fölé értem, úgy megörültem, hogy a landolást egy kicsit hebehurgyán intéztem. A léggömb fennakadt egy fán, és egy helyen ki is szakadt, ami a hazajutás szempontjából nem volt igazán szerencsés fejlemény. De ezt a problémát később akartam orvosolni, hiszen először is meg kellett találnom a komodóit.

Hát, ahogy ott álldogálok a Kis-Szunda-szigetek közepén, egy kősziklán, eszembe jutott, hogy de jó, hoztam magammal távcsövet, azzal biztos könnyen észreveszem ezt a kis sárkánygyíkokcskát.

A szememhez emeltem a távcsövet, és láss csodát!, azonnal ki is bújtt a bozótból egy komodói.

Amint megláttam, tudtam már, hogy teljesen felesleges hozzá távcső: egy komodóit nem lehet nem észrevenni! Ez a gyíkokcska ugyanis jó három méter hosszú, és súlya megvan vagy száz kiló! Ráadásul pont úgy bámult rám, hogy kétségem nem lehetett afelől, kinézett magának ebédre.

Mit tesz ilyenkor egy elszánt anyuka? És egy nagyon rémült anyuka?

Hát, nem tudom, nekem annyi jutott eszembe, hogy meglepetést okozok neki, talán akkor elfelejti, hogy ebédhez harangoznak. Gyorsan lerúgtam a házi papucsomat, és ahogy azt a dzsungelés filmekben láttam, egy elszánt kiáltás kíséretében dupla szaltóval leugrottam a szikláról, egyenesen a szörnnyeteg elébe.

A komodói sárkánygyík nagyon meglepődött, annyira, hogy a száját is eltátotta.

Na, és most kell a befőzőgumi!

A meglepett gyík állkapcsa köré villámgyorsan befőzőgumit tekertem, ami a múlt heti szilvalekvárfőzés miatt volt a zsebemben. A bekötözött szájú gyík ugyan nem tekinthető még megszéledítettnek, de felfalni már nem tud.

Azt mondtam neki:

– Helló, Magyarországról jöttem. Eljönnél velem oda családi kedvencnek?

A komodói elég komoran nézett rám továbbra is, úgyhogy sokáig kellett morfondíroznom azon, hogy mivel tegyem vonzóvá számára a költözést. Ekkor szerencsére a kezembe akadt a másik zsebemben megbúvó Katica tortabevonó, ami a múlt heti szülinapról maradt, és törtem belőle egy darabot. Aztán óvatosan leszedtem a fenevad állkapcsáról a befőzőgumit, és felé nyújtottam. Kicsit remegett a kezem.

De szerencsére teljes volt a siker! A komodói egy nyeléssel a gyomrába küldte az édességet, és villás nyelvét nyújtogatva követelte a többit. Darabonként odaadtam neki, és közben elmagyaráztam, hogy ha velem jön, akkor a Magyarország nevű helyen gyakran ehét ilyen finomat.

Úgy tűnt, nincs több kifogása, bár a csoki után befalt még néhány rovar meg tojást, meg minden egyebet, amit a környéken talált, például a távcsövet is. És itt jegyezném meg: ha valaki azt hiszi, hogy tudja, mi az a sárkányeregetés, akkor bizony téved. A sárkányeregetést valójában a komodói sárkány végzi, amikor már jóllakott, és a gyomra kezdi feldolgozni a bogarakat, tortabevonót, távcsövet, miegyebet. Mondhatom, szédítő dolog!

Erről viszont szerencsére eszembe jutott, hogy a hazatéréshez a léggömböt gázzal meg kell tölteni, úgyhogy egyszerűen csak a komodói fenekéhez tartottam a ballont, befogtam az orromat, és amikor a gömb felfúvódott, egy sebtapaszt ragasztottam a szakadásra, mert az mindig van az egyik zsebemben. Így a komodóival közösen megoldottuk a hazatérés-problémát, és egy kicsit talán közelebb is kerülünk egymáshoz.

A hazaút eseménytelenül telt, azt leszámítva, hogy a komodói félúton ismét megéhezett, és mivel nem volt már nálam semmi ehető, a léggömb kosarát kezdte el falatozni. Szerencsére landolásig még csak a fele hiányzott, így éppen hazaértünk. A belvárosban szálltunk le, mert akartam még vásárolni a nyakába egy piros díszmasnit, hiszen mégiscsak ajándékba lesz! Mielőtt bementem a díszmasnizaküzetbe, a komodóit egy nagyméretű kukában rejtettem el, ott eregetett sárkányosan, csendesén.

És micsoda öröm és meglepetés volt, amikor hazaállítottam egy valódi komodói sárkánygyíkkal! A gyerekek majd kiugrottak a bőrukból! Simogatták, etették, pórázt tettek a nyakára, sétáltatták, a hátán lovagoltak, házat építettek neki, és bogarakat gyűjtöttek számára. Azonnal beilleszkedett a családba, és azóta is itt él velünk, mindannyiunk öröme.

Hát nagyjából ennyi lenne a komodói sárkánygyík beszerzése, lépésről lépésre. Kicsit macerás ugyan, de annyi örömet okoz, hogy bőven megéri a fáradságot.

Csak hogy az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az újdonság elmúltával a gyerekek egyre kevesebbet foglalkoznak a komodóival. Az a helyzet, hogy mostanában már csak én etetem, sétáltatom pórázon a parkban, cserélem alatta az almot, és gyűjtök neki bogarakat, vagy sütök néha egy-egy csokitortát.

Szóval, kedves anyukák, csak halkan súgom: lehet, hogy jobban jártok egy aranyhörcsöggel. Az is aranyos.

Jakab esete a kígyóuborkával

Volt egyszer egy Jakab,
sose látott uborkát.
Azt hitte, hogy harap,
megharapja (például) a kisujját.

Mikor először meglátta,
félve szólította meg:
Őn Ubi van Kenubi?
Az uborka nem felelt.

*Őzöldsége bölcsessége minden zöldségével
felér. Sőt bölcsőbb, mint Yoda,
hízelt Jakab, de már nem félt.
Az ubi elé orrát tolta oda.*

*Nem valami beszédes,
drága lézerkardnyi zöld lény!
Ha így folytatja, még azt gondolom:
velem van az erő, vagyis hát a fölény.*

Az uborka erre se válaszolt,
nem tiltakozott, nem szerénykedett.
*Hallgatni arany, gondolta Jakab,
de azt a gyomromban is lehet!*

Jakab éneke arról, hogy Londonban járt Zazával

Mikor a Zazával Londonban jártunk,
csak jártunk, csak jártunk, megfájdult a lábunk.
Egyszóval sokat mentünk.

Mikor a Zaza az őrséget nézte,
s a ló feltűnt végre, aki Hülye Járások Egyetemére
járt, az elég vicces volt.

Mikor a Zazát kicselezte egyik
mókus (vagy mindegyik?), sétáltunk a parkban egyig,
aztán leültünk enni.

Mikor a Zaza fish'n'chipset majszolt,
– esküszöm, így volt! – a kecsöp piros bajszt rajzolt
a pisze orra alá.

Kicsit sok volt a tenkjú meg a velkom,
mégiscsak azt mondom: jó hely ez a London.
Hát még ha Ben is kongat!

Jakab a fogorvosnál

Doktor néni, kérem szépen,
a költő mos fogat?
Hát a híres velszi herceg?
Koronákat rakat?

És mi van a fogorvossal?
Ki tömi az övét?
Mért nem lehet néha-néha
csoki a töltelék?

Doktor néni látott-e már
fognyűvő manócskát?
Milyen szerszámai vannak,
újak-e vagy ócskák?

Aztán itt a borz, vaddisznó
meg a jegesmedve.
Sikálnak-e tükör előtt
három percig este?

Volna ám még sok kérdésem,
ha bírnék beszélni,
de folyton a számban matat,
kedves Doktor néni!

Jakab éneke a büdösbogárról

Nem állítom én, hogy aki
büdösbogáron él, az teljesen komplett.
És azt se, hogy finom volna
a záptojásos бүдösbogár-omlett.

Nem csoda, ha csak *egy* helyen,
az Undibundi étteremben kapható.
Fülzsírban sült csótányt követ
étlapjukon – állítólag marhajó.

Gusztustalan ételeket,
ha kell, a honlapjukról is rendelhetsz már,
mert házhoz szállít a nyakig
koszos, sose mosdó Undibundi futár.

„mindenkit elfogadok útitársnak” Beszélgetés Kamarás Istvánnal*

– A Titkos kutatónapló igazi nyári történet Bertalan, Lilla, Anna és unokatestvérük, Möttyő kalandjairól. Pontosabban nyáron kezdődik. Mi is ez a titkos kutatólabor?

– Egy életmódkutató szociológus nagypapa egy balatoni nyaralás idején azt kutatja unokáival és azok unokatestvérével, hogy tudják-e a nyaralók, hol lakik Ajahtan Kutarbani király, aki nem mellesleg a *Szegény Dzsoni és Árniká* című Lázár Ervin-regény egyik szereplője. (Amúgy magam is végeztem ilyen kutatást másfél évtizede saját unokáimmal.) A regénybeli első és felettebb sikeres kutatást tucatnyi másik követi, mint ahogyan ezt a legidősebb unoka munkanaplójából megtudhatjuk. A napló egyfelől azért titkos, mert ezt követeli meg a kutatói etika, hiszen a megfigyelték egy része valóságos és azonosítható személy, másfelől meg, ugyebár, azt, amit nem mondhatunk el senkinek, elmondjuk mindenkinek.

– Milyen visszajelzések érkeztek a megjelenés óta a könyvről?

– Az egyik legfontosabb reflexió Fűzfa Balázs írása az ÉS-ben, melyben – egyebek mellett – ezt írja: „Kamarás István ifjúsági regényének legfőbb érdeme talán éppen az, hogy megejtő öniróniával tud rátekinteni saját tudományára és egész munkásságára. Ő igenis mer(t) „bohóc” lenni. Ehhez pedig emelkedett lélek és bátor szellem szükségeltetik minden korban.”

Ölbei Livia ezt (is) írja a Vas Népé-ben: „Kamarás István professzor mindig meg tudja lepni a közönséget valamivel. Most éppen a *Titkos kutatónapló*val, amely egyrészt szépirodalom, másrészt komoly szociológiai kutatás. És a sorok között most is ott bujkál az a szelíden határozott, csillogó és toleráns mosoly.”

Egyik szociológus kollégám kisebbik gyermeke azt kérte, hogy a következő könyvemben a pszichológiáról mint tudományról szeretne hallani tőlem, hasonló formában.

Örömmel vettem Komáromi Gabriella és Tarján Tamás elismeréseit is, ám a legfontosabb számomra feleségemé, aki legjobb könyvemnek tartja.

Sajnos ma már lazább a kapcsolatom a könyvtárakkal és sok-sok könyvtáros barátommal. Sokan lapítanak, mert szegénységük okán egyszerűen nem tudták beszerezni ezt a könyvemet sem.

– A legnagyobbnak számító elismerés nyilván Az Év Gyermekkönyve díj. Sajnos az elmúlt néhány évben meglehetősen vitatott a díj odaítélése és annak körülményei. Most sincs ez másképp. Elsősorban azért, mert a Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsának jelen pillanatban sincs jogerős magyar tagozata, hiszen – bár a

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma felkérésére a Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsának (IBBY) Magyarországi Egyesülete szervezte meg Az Év Gyermekkönyve díj zsűrizését. A zsűri döntése alapján Az Év Gyermekkönyve díjban részesül Kamarás István OJD *Titkos kutatónapló* című könyve, amelyet a Luther Kiadó adott ki.

Magyar Gyerekkönyv Fórum kezdeményezte a tagság megújítását – a tagdíj befizetéséig nem beszélhetünk erről. Hogy érinti ez a Tanár urat?

– Fogalmam sincsen, hogy kik és miként ítélték oda a díjat, amit a Luther Kiadó mindenképpen megérdemelt. Ma, amikor minden gyalázatos módon átpolitizálódik és átideologizálódik, hajlamos az ember arra, hogy elrontsa saját ünnepi kedvét. Ezt most azért nem teszem, mert eddig „kincstári” díjakat nem kaptam, csak szakmaiakat. Ezt a díjat számomra a hivatalos zsűrin kívül Fűzfa Balázs, Komáromi Gabriella, Tarján Tamás, Péterfi Rita és Kamarás Ágnes adta.

Hogy megfelelő képviselte legyen a haza gyermekirodalomnak, azt persze szívből kívánom mint gyermekeknek író, íróféle, mint olvasáskutató és mint az Istenbohóca rend tagja.

A *Tűkös kutatónapló*ban elkészül egy Micimackó-kutatás is, mely elnyeri egy Kamarás István nevű százéves olvasáskutató elismerését. Hát valahogyan így van ez. Szalézi Szent Ferenc jelszava az volt: „mindenkit elfogadok útítársnak”. Ha nem is mindenkitől bármit, de eléggé sok mindenkitől elfogadok ilyen-olyan biztatást. Ettől, mint eddig is, 75 évesen is, megmaradok mesebeli életmódkutató nagyapának.

– *Mi a véleménye, mennyire szólhat(na) bele az állam/politika a díjak (bármely művészeti) kiosztásába?*

– Amikor olvasáskutató tevékenységemért egy korántsem független szakszervezettől a régi világban SZOT-díjat kaptam, azt – kinyomoztam – döntő részben azoknak a szakszervezeti könyvtáros kollégáimnak köszönhettem, akik segítettek a kutatásaimat. Ezért örömmel vettem át a díjat.

Manapság – az államosítás és a kultúra átpolitizálásnak világában – sajnos a civileknek és a szakmáknak jóval kisebb esélyük van a döntések befolyásolására. Úgy tudom, ez esetben egy szakmai egyesület zsűrizett, benne feltehetően szakemberekkel.

A könyv tartalma kellőképpen civil és alternatív ahhoz, hogy megillessen a szerzőt az ártatlanság véelme. Mellesleg ezt a könyvet ugyanaz a kiadó jelentette meg, mely nemrégén *Ferenc pápa-legendárium* című könyvem, mely éppen most kelt kisebb viharokat, ugyanis ez az újabb könyv – akár a valóságos Ferenc pápa – kőkeményen politizál a menekültek mellett, akár a *Tűkös kutatónapló* a hajléktalanok mellett.

– *Szívből gratulálok, és várjuk a következő könyvet!*

Légy szabad és álmodozz!

*Dr. Seuss: Kalapos Macska (ford. Szabó T. Anna);
Ha lenne egy cirkuszom (ford. Szabó T. Anna)*

Izgalmas belegondolni, miként alakult volna másként a magyar gyerekönyv (és gyerekek) sorsa, ha Dr. Seuss *Cat in Hat* című kötete 1957-es első amerikai kiadását követően közvetlenül itthon is megjelent volna. A feltételezésnek persze mindössze annyi történeti realitása van, mint annak, hogy az ötvenes években a Közértben Coca Colát áruljanak. Hiába adták el a kötetet mindmáig az USA-ban több mint hétmillió példányban, hiába a világ legolvasottabb képeskönyveinek egyike, hozzánk két emberöltő késéssel érkezett meg. A vasfüggöny kultúrpolitikájának köszönhetően a restanciánk gyerekönyv ügyben is óriási, így a hazai gyerekek előtt olyan klasszikusok maradtak mai napig ismeretlenek, mint Dr. Seuss vagy Maurice Sendak. A mostani vállalkozás a magyar gyerekönyvkiadás fontos pillanata tehát, és a Kolibri Kiadót dicséri, amely Szabó T. Anna fordításában Theodor Geisel (művésznevén Dr. Seuss) két könyvét egyszerre jelentette meg itthon. (Ezt megelőzően 2000-ben Tandori Dezső fordításában jelent meg a mozifilm révén itthon is közzismert *Grinch*.) Az előbb említett *Kalapos Macska* első ízben 1957-ben, a *Ha lenne egy cirkuszom* egy évvel korábban látott napvilágot az Egyesült Államokban. Ahogy azonban ez a klasszikusok esetében lenni szokott, a több mint fél évszázados múlt nem tette avíttá a könyveket. Ha azok itt és most, kortárs szerzőtől látnának napvilágot, ma is frissnek és merésznek éreznénk őket.

Geisel kötetei szerzői könyvek, tehát a szövegek és illusztrációk alkotója egy személyben ő maga. Mivel nyelvezete épp olyan sajátosan egyedi, mint rajzstílusa, fordítása sem egyszerű feladat. Annál inkább az a *Kalapos Macska* esetében, amelyet Geisel kifejezetten a kezdő olvasók számára írt, mindössze 236 angol alapszó felhasználásával. Hogy ennek magyarítása miként lehetséges egyáltalán, az személyes megítélés kérdése, a rajzok viszont változatlan formában kerülnek elénk: lévén hogy a képek nyelvezete univerzális. Theodor Geisel a harmincas évektől a legjobb New York-i képes magazinok munkatársa volt, reklám-, képregény- és karikatúrarajzolóként már ekkor nevet szerzett. Jellegetesen könnyed vonalrajzát, egyszerű színhasználatát a sajtó közegében fejlesztette ki, és sajátos fantáziálényeit először politikai karikatúráin dolgozta ki.

A *Kalapos Macska* látszólag egyszerű, ám valójában sokrétű és többértelmű története mai napig elemzések sokaságát generálta, amelyek között a politikatörténeti és pszichoanalitikus megközelítés sem ritkaság. A történet középpontjában egy tíz év alatti testvérpár áll, akiket munkája miatt magukra hagy otthon édesanyjuk. Távolléte alatt egy óriás, kalapos macska látogatja meg a gyerekeket, hatalmas ribilliót és felfordulást okozva, majd az anya érkezése előtt gyorsan helyreállítva a rendet. A kötetet kép és szöveg teljes egysége jellemzi, az olvasni tanuló gyerekeket tehát épp a szöveghez társuló képekkel segíti a szavak értelmezésében és élvezetében. Geisel tehát nem az íráshoz társu-

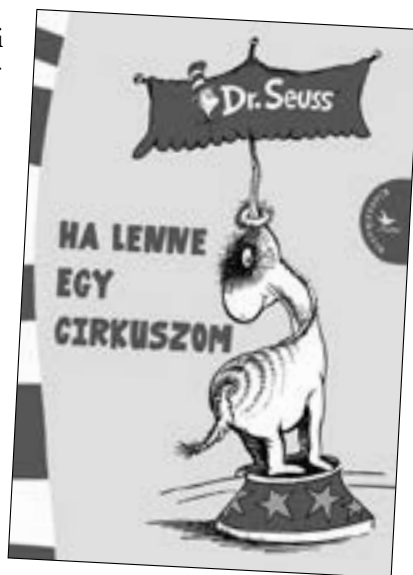
Kolibri Kiadó, 2016

ló illusztrációkban, hanem mindvégig kétoldalas, egységes képi kompozíciókban gondolkodik, ezeken belül helyezi el versei pár sorát. Képi stílusa grafikus, a lendületes fekete tusrajzot csak két szín egészíti ki, a kék és vörös árnyalatlan alapszínei. A kifejező vonalrajz, a stilizált színhasználat egyaránt visszavezethető a 1930–40-es évek amerikai képregényeinek és karikatúráinak stílusára, de az ötvenes években rokon a feltörekvő pop art reduktív, hatásos képi látásmódjával is. 1995-ben *The Secret Art of Dr. Seuss* címen megjelent kötet a szerző autonóm művészi munkáiból közöl válogatást, amelyekből jól kirajzolódik az a képi univerzum, amelynek a japán és indiai orientális formák éppúgy ihletői, mint az európai expresszionizmus, pop art, pszichedelikus művészet öröksége. Mindennek párlata Geisel gyerekkönyveinek grafikáit is áthatja.

A *Kalapos Macska* maga a képpé formált forradalom, a szabad akarat dicshimnusz. Ebben az olvasatában a macska a szülői autoritás ellenpontja, a gyerekek vágyainak megtestesítője, a távol levő szülőt helyettesítő hal pedig egyfajta szuperego, aki minduntalan a szabályok fenntartására inti a kicsiket. Rajzilag a kompozíciók legjellegzetesebb eleme a dinamika, a macska által generált káosz megjelenítője. Amint a furcsa szerzet működésbe lép, a rendezett lakás sarkai kifordulnak a sarkukból, a térérzet bizonytalanná válik, a csínytevések irreális, billenő tereket gerjesztenek, a macska a szürrealitás terébe emeli az otthont. A gyerekek mindvégig kívülről és döbbenet nézői maradnak a macska ámokfutásának, csak az Izék üldözésekor kapcsolódnak be aktívan. Ekkor válnak ők is részeivé annak az eszement rohanásnak, annak a szédületes sodrásnak, repülésnek és zuhanásnak, amit a legbelső ösztöneiket megtestesítő állat produkál. Amíg a verseket a döbbenet és ámulat dadogó, ziháló, kapkodó ritmusa hatja át, Geisel tusrajzai a vonalak áradásának elsőprő lendülete révén a tombolás extatikus eufóriáját hordozzák.

Geisel másik, magyarul megjelent kötete szintén a szürrealitás birodalmába szippantja be olvasóit. A *Ha lenne egy cirkuszom* lapjain egy kisfiú álmodozása ölt formát arról, miként népesítene be egy elhagyott, szemetes telket egy világgraszáló cirkusszal. A modern művészetek történetében a cirkusz rendszerint az emberi teljesítőképesség határait kitágító, a fizika mindennapi törvényeit felülíró hely, felszabadító távolságban a rációtól és a társadalmi konformitástól. Így fogja fel a cirkuszt Geisel is, aki kétoldalas kompozíciók sorában mutatja be a kisfiú képzeletében életre kelt szereplőket. Ezúttal a történet íve az egymásra következő jelenetek füzéréből rajzolódik ki, amelyekben csak a kisfiú és a rezzenéstelen nyugalommal pipázó Berzsenyi bá alakja állandó, minden egyéb váratlan és meghökkentően újszerű. A produkciók főszereplői Geisel furcsa lényei, ezek a marsbéli szerzetek, akiknek figuráját a szerző még háborús karikatúráin dolgozta ki. Mostanra azonban teljességgel ártalmatlan, szerethető behemótok, óriási szempillával és gyermeteg mosollyal felruházott nyájas kis bestiák. A Szabó T. Anna fordításában magyarul is életre kelt szöveg itt tobzódik a nyelvi leleményben, a felszabadított rímek öncélú futamaiban, ami a Weöres Sándoron felnőtt szülők számára talán nem szokatlan. Furcsa lényeknek abszurd produkciói vizuális megfelelői ennek az önfeledt nyelvi játéknak. Ünnepi meneteik egyenesen Bosch állatseregletének megszelídített, családbarát változatára emlékeztetik a művészetek történetében jártas nézőt. A meglepetés erejét folyamatosan változó nézőpontok, merészen dekoratív hatások biztosítják, szereplői az ornamentálisan áradó vonalak arabeszkjein egyensúlyoznak, néhol egy varázstükör által megsokszorozva trappolnak, hogy aztán elrugaszkodjanak a képzelet trambulínjáról. Az egymásra következő szcénák mindig újabb és újabb vizuális effektusokkal bombázzák a nézőt, ami a mai animáción felnőtt gyerekek számára különösen otthonos érzés.

Geisel rajzaiból felszabadult életöröm, féktelen jókedvet sugárzik, a rajzolás felszabadult öröme és a mesélés derűje. Ahogy Dr. Seuss egész gyermekkönyves életműve, úgy ez a két, kiválóan kiválasztott kötet is azt sugallja: merj szabad lenni, merj álmodni! És van-e ennél fontosabb üzenet ma gyerekeink számára?

Kolibri Kiadó, 2016

„A másik fél tisztelete”*

Egy frappáns meghatározás szerint a huszadik századi zene „rekviem az ebben a században tönkretett és elpusztított emberekért”. Ez talán az irodalom jelentős részéről is elmondható – és nemcsak a 20. (és 21.) századi irodalomról, hanem a mindenkor irodalomról, az *Iliásztól* napjainkig.

Európa több mint 70 éve viszonylagos békében él, kisebb balkáni háborúkat és polgárháborúkat leszámítva, no meg az 1956-os szovjet intervenciót Magyarországon. Az Európai Unió országai azonban, Görögország és Ciprus kivételével, korábban soha nem tapasztalt, a kontinens életében példátlanul mondható békében élnek, tényleges háborúk és forradalmak nélkül.

Ennek következményeképpen az irodalom szép lassan veszíteni kezdett társadalmi súlyából, ha úgy tetszik: nemzeti jelentőségéből. A keleti blokk országokban az irodalom és a filmművészet kb. 1990-ig megőrizte azt az önként vállalt misszióját, amit így nevezhetünk: „a közösség lelki ismerete és annak szócsöve, hangosító berendzése”.

A kelete-európai országokban bekövetkezett fordulatot követően leáldozott a politikai tartalmak kulturális üzenetekbe való kódolásának.

Ahol nincs cenzúra és megtorlás, ahol szólásszabadság van, ott nincs szükség virágnyelvre. De a Vasfüggöny nyugati oldalán is változást hozott a hidegháború vége és a kétpólusú világ alkonya.

Ugyanis az említett „hosszú béke” során a legfőbb, szinte az egyetlen igazi feszültségforrás a hidegháború volt.

Külön témával ér fel az értelmiség előkészítő szerepe és aktív részvétele a politikai események

előkészítésében és végigvitelében Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, meg a Szovjetunióban. Ezzel összefüggésben megkerülhetetlen a nyugat-európai értelmiség viselkedése: a szolidaritása, ha szolidáris volt, és az ellenségessége, ha értetlen volt.

Ily módon a kelet-európai értelmiség bizonyos értelemben szerepzavarba került, miután hagyományos nemzeti legitimációja meggyengült, sőt megszűnt. Okafogyottá váltak a nyugati értelmiségek kedvenc témái is, úgymint a különböző rendszerek konvergenciája meg a két Németország egyesülésének lehetséges/lehetetlen bekövetkezése.

Jelenleg a szellemi élet öndefiníálási és önpozicionálási, helykeresési kísérleteinek lehetünk tanúi. A kulcsszó mindenesetre, amely összeköti a szellemi és a politikai valóságot, mert mindkettő számára kiemelt hivatkozás: ez a morál.

Az európai irodalmi hagyományon belül létezik azonban egy olyan vonulat, amelyik az értelmiség szenvedéstörténetének artikulációjaként írható le. Ez a szenvedéstörténet mintha az orosz irodalomban találta volna meg legadekvátabb önkifejezését. Mint az orosz irodalom más területein, itt is Alekszandr Puskin a legfőbb forrás és ihlető erő: ő nyitotta meg az újkori Oroszországban a hatalom által üldözött írástudók hosszú sorát. A hatalommal való konfrontációja jelentékeny mértékben segítette hozzá prominens és egyedülálló költői habitusa kialakításához. (Természetesen sem Puskit, sem Szolzsenyicint nem önmagában vett „ellenzékliségük” tette nagy művésszé, mint ahogy az is magától értetődik, hogy az „értelmiség szenvedéstörténete” nem holmi értelmiségi önsajnálatot jelent, hanem az egész nép vagy nemzet kálváriáját.) Puskin ebben Ovidius elkötelezett híve és követője volt,

* Az előadás 2016. május 24-én Balatonfüreden hangzott el a Kelet-Közép-Európai Országok – Kína I. Irodalmi fórumán. (A szerk.)

aki az európai irodalom történetében alighanem a politikai okokból száműzött első író volt. Ovidius rendkívül erős költői öntudata, ami a száműzetésben keletkezett verseinek eszmei költőanyaga, két évezred múltán Oszip Mandelstam századunk harmincas éveiben szállóigévé vált híres bonmot-jában köszön vissza: „sehol a világon nincsen olyan becsülete az irodalomnak, mint nálunk, Oroszországban, ahol egy versért meg is ölhetik az embert.” Puskin és Mandelstam egyaránt erős szálakkal kötődtek Ovidiushoz: mindketten értő csodálói voltak az antikvitásnak, és személyes sorsuk összekötötte őket a tomi énekessel. Mindkét orosz költő az Ovidiuséhoz mérhető költői öntudatot mutat. Ovidius sorsa pedig előrevetítette azt, ahogyan Szentpétervár költőjéből a kolimai lágerek énekesmadara lett. A száműzetés poézise jellegzetesen kelet-európai jelenség. E poézis alapkérdése a történelem születése – „the making of the past” –, illetőleg e történelem és benne az ember (ön)értelmezése.

És mi történik mindeközben Európa nyugat[abb]i felén/tartományaiban? Egy olyan kísérlet a *személyes érdekelttség, érintettség megszüntetésére, amely nemcsak ontológiai értelemben bizonyult képtelenségnek, hanem morális katasztrófa is egyben*. Ha ugyanis valakinek sikerülne eljutnia oda, hogy teljes érdektelenséggel szemléli a világot – s benne értelemszerűen *a másik embert* –, ez szükségképpen a világ eldologiasításához vezet. Az ilyen szemlélő a világhoz, mint valamely „eldologiasított tárgyhoz” viszonyul – amiről legtöbbit a 20. század folyamán az ilyesféle objektivizmusnak köszönhető, hosszabb-rövidebb életű utópisztikus társadalmi formációk (túlélői) tudnának mesélni...

A személyes érdekelttség megkerülhetetlenségét jól illusztrálja a „kultúra” főnév etimológiája. A „kultúra” szavunk a latin *colo* ige negyedik alakjának a származéka. Eredetileg a föld megművelése („agricultura”), tágabb értelemben valami/valaki *gondozása*, majd jelentésátvitel útján az istenség *tisztelete, ápolása* – a *kultusz* tevékenység – jelölésére szolgált (*deos colere* = „isteneket imádni”). A szó jelentése később a mai értelemben használt „kultúra” fogalmát is magába szívtatta és e fogalom felé tolódott el. Jól látható, hogy mindezen jelentésnyalábokat egyetlen vezéreszeme fogja össze: a nyersnek, a parlaginak, a meg nem műveltnek, a műveletlennek a nyesegetése, művelése *gondozás, ápolás útján*. Ennek a mélyén

azonban a *másik fél tisztelete* húzódik meg – a földé éppen úgy, mint az istenségé vagy a gondozott/ápolat emberé. „A másik fél tisztelete” a másik féllel folytatott interaktív és ezért véget nem érő kommunikációt implikálja, a *lezárhatatlan kommunikációt* – azt, amit Mihail Bahtyin *interperszonális dialógus*nak nevez – a földdel, az istennel, a „gondozott”, vagy ami ebben a kontextusban ezzel egyet jelent: bármilyen módon és „előjellel” tisztelt személlyel és saját magammal.

Ezért jelenthetjük ki nagy biztonsággal, hogy a kultúra soha nem lehet személytelen vagy egy-személyes. Kultúra ott lehetséges, ahol kapcsolat van, kultúra az, amiben több személy, több én, több alany vesz részt.

Ezzel már el is jutottunk a közösséghez, melynek összetartó ereje, identitásának záloga a továbbadott vagy újonnan keletkező, általánosan elfogadott értékek halmaza. Egyetlen szóval: kultúra.

Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének egyik szereplője, Satov a főhős, Nyikolaj Sztavrogin egy korábbi gondolatát idézi fel:

„A népeket más erő alakítja ki és mozgatja, parancsoló és uralkodó erő, amelynek eredete azonban ismeretlen és megmagyarázhatatlan. Ez – annak a csillapíthatatlan vágnak az ereje, hogy eljussunk a véghez, ám ugyanakkor tagadja a véget. Ez tulajdon létünk szüntelen és fáradhatatlan igenlésének és a halál tagadásának az ereje. Az élet lelke, ahogy az Írás mondja, „az élet vizének folyói” (...) „Istenkeresés”, ahogy én a legeslegegyszerűbben nevezem. [...] Az Isten az egész nép összetett személyisége – elejétől a végéig véve.”

Nem vagyunk kötelesek istenkeresésként meghatározni a kultúrára váró folyamatos és bonyolult feladatrendszert. De talán nem tévedünk nagyot, ha a kultúrát mint a közösség létigenlésének imperatívuszát értelmezzük, az író felelősségét pedig úgy határozzuk meg, mint akinek küldetése és felelőssége a közösséget összetartó erők szolgálata.

A 77 éves Heidegger így fogalmazott:

Már csak egy Isten menthet meg bennünket. Egyetlen lehetőségünk az marad, hogy a gondolkodás és a költészet terén készenlétbe helyezzük magunkat Isten megjelenésére, avagy Isten távollétére a pusztulásban; hogy durván szólva ne csak „elpatkoljunk”, hanem, ha már elpusztulunk, akkor a távollévő Isten szeme láttára tegyük. [...]

Befejezésül, rávilágítva arra is, hogy az említett felelősségvállalás, a műveltség fenntartása és folytonos megújítása szüntelen küzdelmet is jelent, idézzük Thomas Mann: *Európa, vigyázz!* című jeremiádjának egy passzusát 1935-ből:

„Ugyanaz a hatvanas éveit taposó férfi [ti. Goethe] mondja egy más alkalommal: 'Az ifjúság már nem hall. Mert a jó halláshoz sajátos műveltség kell.'

Műveltség! Egy egész nemzedék gúnykacaja felel erre a szóra. (...) Mintha a műveltség nem lenne egyéb, mint ez: szabadelvűség és polgáriság. Mintha nem a nyersség és emberi szegénység ellentétét jelentené és azon kívül a lomhaság ellentétét, egy nyomorult ernyedtségét, amely nyomorult ernyedtség marad, ha mégoly feszes-ségben tetszeleg is – egyszóval: mintha a művelt-

ség mint forma, mint a szabadság és igazság akarása, mint lelkiismeretesen folytatott élet, mint végtelen fáradozás nem maga lenne az erkölcsi fegyelem! Szeretem Goethe egyik öregkori költeményét, amely ezekkel a szavakkal kezdődik: 'Hol van az, ki oly teherrel / küzd, aminőt mi cipeltünk?'

Igen, hol van az, aki küzd?"

Ezeket a töprengéseket természetesen Európa történelmének elmúlt fél évszázada határozza meg. E találkozók egyik legfőbb értelme, hogy a résztvevőket megismertesse, életközlelől, a más kontinenseken végbement és végbemenő folyamatokkal, elvekkkel és vezérlő értékekkel.

Ehhez kívánok jó tanácskozást.

Polifónikus vizuális tér. Installáció

Három Fodor Ákos-vers

(Olvasáspróbák)

Hogy Fodor Ákos (1945–2015) kultikus, de nem kánoni szerző, azt is maga után vonja: olvasói vannak, olvasatai alig. Versei nem mives kompozíciók, inkább ráismerések, rábukkanások – a csak hallgatással elmondhatóra (avagy minél kevesebb szóval elmondandóra). Költészete inkább misztika, mint művészet; mégis: elemezhető nyelvi-poétikai sokrétűséget talál, aki nyelvi-poétikai elemzésre adja a fejét. Műfaji-világképi formaelvek és szervezőerők (koan, aforizma, szójáték; haiku, dal, epigramma; rím, ritmus, szórend; tanítás, bölcsélet, misztika...) várják, hogy szóra bírjuk őket. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet – ösztönzés gyanánt is.

1.

Kolibriröpülés test-trilla

Egyszavas vers ez is, melyben az összetétel hangalakja a jelentés szerves része lesz – akár csak a *Divertimentó*-ban: „hangpingpong”. Ritka darab mindkettő.

Míg a cím (a témamegjelölés) játékosan pergő, a szöveg (a tárgy „kifejtése”) meglepően nehézkes (– u a metrikája, négyes mássalhangzótorlódással: *st-tr*). Akárha azt sugallná a vers: a nyelv (az emberi létezés) nem tudja, nem tudhatja érvényesen leképezni, újraalkotni az (1) állati lét (a szárnyas egzisztencia), avagy (2) az anyagtalan valóság dimenziókon túli súlytalanságát.

Mert az anyagtalan testbeszéde szólal meg itt.

A tipografikus rend is erre mutat, mintegy a fent/ég vs. lent/föld kettősségét jelenítve meg a cím–szöveg szerkezettel.

A „test-trilla” szót kiejtve elvész a „test” végi *t*, azaz megkezdődik az anyagtalanodás folyamata. (Ily módon a *t* hangzók hármas alliterációjából csupán kettős betűrím marad.) Ehhez adódik,

hogy a „trilla” nyílt szótagra végződik – ekképp az anyagtalanba nyitva a nyelvet.

A „trilla” zeneiséget jelöl: a vers (az eszmélet) összekapcsolja a látványt (szárnyak sebes csapkodása) és a hangzást (hasonló dinamikájú hanghatás). Misztériális ráismerés volna ez arra, hogy a lét alapja a zene(iség)? Mely azonban a földi test, az emberi befogadás számára nem érhető el teljesen és/vagy bizonyosan?

Közben észre kell vennünk azt is: a metaforizáció iránya megfordítható. Ekkor nem a „kolibriröpülés” látványa váltja ki a „test-trilla” élményét, hanem valaminő „test-trilla”-szerű jelenségről állítja a vers, hogy (olyan, mint a) kolibriröpülés.

A szerelmeskedő testek könnyűségére gondol? Az istentapasztalásban nehezekeit veszítő matériának állít emléket? Az öröm, a játék, az önfeledt világban-lét *flow*-féle alkalmait idézi föl? Elemezhető, de megragadhatatlan varázslat a versé. – Mely, úgy lehet, maga is mintha trillázna szárnyaival.

2.

Vallomás

úgy szeretem, hogy
nagykabátban is vágynék
vele-aludni

Egyszerű, általános cím a *Vallomás*, de hatása épp ebben áll: a tiszta közlés letisztult érzelmi állapotról ad hírt, miközben a személyesben (személyességben) közös-egyetemes tartalmakat ragad meg.

Az „úgy” egyszerre fok-mérték (‘annyira’) és módhatározó (‘olyan módon’). Magyarán egyfelől a ‘nagyon szeretem’ üzenete fogalmazódik meg az első sorban; másfelől a szeretés módját, minőségét, természetét fejt ki a következő tagmondat. Az

„úgy” – „hogy” belső (kancsal) rím keretbe foglalja a nyitányt, a sorátlépést előkészítő sorvég pedig mintegy hatáásszünettel tartja ki a feszültséget.

Mit jelenthet együtt aludni valakivel? 1. Testi egyesülést. 2. Más, álomi tudatállapotot/létdimenziót (közös en megéltet, megélhetőt). 3. Egy-másnak kölcsönösen nyújtott oltalmat az éj sötét fenyegetéseivel szemben.

S *nagykabátban* aludni valakivel? Akár egyik, akár másik, akár mindkettő viseli, rendhagyó (mert *renden kívüli*) metódus. Így akkor jár el az ember, ha – háborús pusztítás nyomán vagy *közönséges* szegénység folytán – fűtetlen a lakás (vagy szabad az ég); avagy útra készen, menekülésre alkalmasan kényszerül eltölteni éjszakáit. A „vágynék” feltételes módja egyrészt tehát azt fejezi ki: szerelmem/szeretetem minden lehetséges és lehetetlen körülmény között megmarad irántad. Másrészt tartalmazza azt a rejtettebb közlést is: nem a testedre, hanem rád vágyom – s ami benned nem test, azt nagykabáton keresztül is eléri, ami bennem nem test.

A „nagykabát” közönségességében is ismertős motívum, elsősorban Pilinszky költészetéből. A *Szép és még szebb* köznapias jambusai a fenti értelemben vehető, aszkézist is vállaló szenvedélyt dokumentálják: „Kisujjodon az ezüstgyűrű, / és talpadon a bőrkeményedés, / az, hogy lázas vagy, az, hogy este / nagykabátban mosakodol, / mindez oly szép, és még szebb attól, / hogy feleúton megtorpan-tam”. (A „mázás cipő, több tonnás kiskabát” – az *Auschwitz* című kiskompozícióban –, jóllehet radikálisan elütő téma vonatkozásában, hasonlóképpen a létezés elemi szintjeire invitálja az olvasót.)

Végül három perdöntő alaki apróság. 1. Az „is” kötő- vagy viszonyzó – az „így is”, „úgy is”, „mindenhowan” beleértett jelentésvonzataival – az érzelmi kapcsolódásba a teljesség ígézetét írja bele. 2. A „vele-aludni” nem-akadémikus helyesírása is árulkodó: a kötőjel a személyek közti kötelék didaktikusan szép írásjegye itt. 3. A szavak száma soronként: 3-3-1. Vagyis a háromtól (két-szeri nekirugaszkodással) jut el a vers az egyig. – A Szentháromság megáldotta egyesülés, egyetlenülés példajaként?

3.

Hűlt hely

Egy sohasemvolt ajtón kilép,
visszanéz egy képzelt ablakon.

Valótlan patkócsattogás

mögött kerékhangok görögnek.

A hihetetlen súly alatt

beszakad a józan felszín

és nyomtalanul összeforr fölötte

Az absztrakciós jelenetezés, a gondolati elvontság e foka – s nemcsak három-négy sorban – ritkaság Fodornál. A korai Tandori-lírában s helyenként Petri Györgynél, Várady Szabolcsnál találunk példát hasonlóra.

A „Hűlt hely” egyszerre köznapi és költői fordulat; az alliteráció és az 1 + 1 szótag finom egyensúlya komplex egyszerűséget formáz. S a vers intenciója ezt az észrevehetetlenségig megszokott metaforát a nyelvbe, az átvitt értelmet a konkrétba viszi-vezeti vissza. A költészet újra komolyan, mert szó szerint veszi a szót.

Áttetszően letisztult szerkezet áll előttünk. Az 1–2. sor a távozás mozzanatát (a bentről kifelé tartó mozgást) beszéli el, a 3–4. az út narratíváját (az innen oda horizontális dinamikáját) villantja föl, míg az 5–7. az eltűnés, az átváltozás, az egzisztenciális-ontologikus szintváltás aktusát (a vertikális eltűnés eseménysorát) foglalja össze. Hogy mindeme történés ugyanakkor a tapasztalható világon túl megy végbe, jelzők sora s egy határozó nyomatékosítja: „sohasemvolt”, „képzelt”, „valótlan”, „hihetetlen”, „nyomtalanul”.

Miért, hogyan s minek ellenében következik be mindez? Úgy látni: a *tapasztalati illúziók* (Maja fátyla? a vers/a nyelv anyaga-állaga?) rováására – hiszen a „józan felszín” szakad be végül. Azaz valaminő misztikus-mámoros állapot s mélységi ambíció szegül itt szembe mindazzal, ami sem az esemény és alanya létéről, sem a bukás? metamorfózis? bekövetkeztéről nem vesz tudomást. (A „nyomtalanul” szófordulat értelmében, akármi-akárki volt is, tanúk nélkül hagyta oda a materiális univerzumot – az „összeforr” ugyanakkor a gyógyuló seb asszociációs képzetkörét rajzolja a vers köré.)

Távozóról? üdvözülőről? az élettől búcsúzó-ról? vagy a versbe (nyelvbe) vesző szubjektumról (lírai énről? szerzőről? olvasóról?) adnak számot e sorok? Alkalmasint eldönthetetlen. (Vö.: „Fehér Egyszarv / neszét halljuk s csak pata- / nyomát láthatjuk” – *Szembefényben.*) Maga a mű is mintha ezt jelezné – a mondat végi pontot elhagyván lezáratlannak/nyitottnak megőrzött (az alábukóhoz így a kiszabadulás ígézetét rendelő!) zárattal.

Szulejmán szultán 1566. évi hadjáratának indítékai: magyar–török helyzetkép a 16. század közepén

Szomorú valóság, hogy a 15–17. századi magyar történelemben az Oszmán Birodalom meghatározó szerepet játszott. Ez olyan kijelentés, amely sokkal több, mint történeti tény vagy iskolai tananyag: „régí dicsőségünk” elvesztésével járt az oszmán–török térnyerés, s az ennek következtében kialakult helyzet a magyar elvű politizálást a hazai valóságból több évszázadra kiiktatta. Sajátos történelmi tény az is, hogy a magyar nemzeti politika sikerét a kései oszmánok viszont határozottan támogatták, s a magyar és a török nép barátként és nyelvrokonnként tekint ma egymásra. De a múlt az múlt, a jelen pedig jelen. A magyar–török történelmi összeütközések nem határozhatják meg a mát, de a jelen barátsága sem szépítheti meg a múltat.

Az oszmán hadi gépezet a balkáni terjeszkedést követően, a 16. század elején Közép-Európára tört. Ennek a terjeszkedésnek a Magyar Királyság áldozata lett. Olyan sebek estek rajtunk, amelyeket a mai napig sem tudtunk kiheverni. De ennél is végzetesebb, hogy a mohácsi csatát követő kettős királyválasztás következtében a magyarság megosztott lett: ki a nyugati (Habsburg-házi), ki a keleti (Oszmán-házi) utat választotta. Magyarországot úgy vágta ketté a két világbirodalom közötti választóvonal (a Partiumtól az Adriáig nyúló magyar és török végvárrendszer), hogy a magyarság egy része az egyik, más része pedig a másik oldalon állt. A Királyi Magyarországon a főurak és a mögöttük álló köznemesek döntöttek arról, hogy ellenségei és ellenfelei maradnak-e a töröknek, vagy sem. Pár megingást leszámítva elmondhatjuk, hogy ez a magyarság valóban a „kereszténység védőpajza” volt. A szigetvári Zrínyi Miklós és költő-hadvezér dédunokája ennek a politikának voltak, sokakkal együtt, meghatá-

rozó személyiségei. Az Erdélyi Fejedelemségben pedig a fejedelem és tanácsadói döntöttek arról, meddig mennek el a Fényes Portával való együttműködésben. Gyulafehérvárott mindig megvolt az óvatosságra, sőt, a pálfordulásra való törekvés is, de ezeket a külső és belső kényszerek gyakran keresztülhúzták. Sok tekintetben igaz az, hogy a magyarság mindkét világa kívülről meghatározott kényszerpályán mozgott. De azt is be kell vallani, hogy a két orientáció, ha érdekében állt, nem habozott nyugati (német zsoldosok) vagy keleti (török katonák) külső erőket egymás ellen bevetni, és rettenetes testvérharcot folytatni vagy azzal taktikázni. Az ország középső része közvetlen oszmán uralom alatt állt. Az ott élő magyarok sorsáról felettük döntöttek, de a magukra maradásukban olyan remek mezővárosi vagy falusi öngazdáltsági modelleket alakítottak ki, részben a kálvinista presbiterianizmusra alapozottan, amelyek a török kor után is időtállóak maradtak.

A magyar történeti szakirodalomban leghatározottabban Fodor Pál mutatott rá arra, hogy a magyarság nyugati és keleti orientációra való szétszakítása, s annak a 18. század elejéig való fenntartása az oszmán diplomáciához köthető. Ezt a politikát Szulejmán szultán tanácsadói dolgozták ki, s ha kellett, ügyesen hozzáigazították a kor kihívásaihoz. A szultáni döntéshozók előtt meghatározó szövetségesük, Szapolyai János halálakor (1540) nyilvánvaló lett, hogy nincs katonai-pénzügyi erejük az egész Magyarországot elfoglalni s uralmukat itt tartósan fenntartani. Ekkor döntöttek a megosztás mellett. Az ország középső részét, Budával, mint előretolt erős és szimbolikus politikai és civilizációs kisugárzással is rendelkező stratégiai helyőrséget, 1541. augusztus 29-én elfoglalták, s a Dunára

alapozottan egyre szélesedő hódoltságot alakítottak ki. Belátták, hogy Nyugat- és Észak-Nyugat Magyarországot a Habsburg-ház, a vele határos osztrák tartományok, valamint a morvák, keményen védik, s ez legfeljebb csak úgy kerülhetne kezükbe, ha Bécset is bevették. A csecsemő János Zsigmond kelet-magyarországi királysága (melyet csak később neveztek el Erdélyi Fejedelemségnek) már nemcsak azért volt fontos Isztambulban, hogy átmentődjék a szapolyaista politikai örökség, hanem azért is, hogy a török szultánoknak legyen egy olyan vazallus vagy segítő (diplomatikusan: együttműködő) államuk a Kárpát-medencében, mint a német-római császároknak a Királyi Magyarország. S az új helyzetnek fontos sztambuli alaptétele volt, hogy a gyulafehérvári udvar legyen rászorulva a Topkapı Szerájra, miként Pozsony sem tudott, főleg a török háborúk idején, életképes lenni a bécsi Hofburg nélkül. Ha pedig az Erdélyi Fejedelemség – idézhetjük a sztambuli „irányelveket” – megfelelkezik a kárpát-medencei status quo-ban betöltendő szerepéről, a budai és a temesvári pasák hadaival, valamint a havasalföldi és a moldvai vajdák katonáival, erre emlékeztetni lehet. Egyébként Bécs is, ha tehetette, hol óvatosan, hol durván, lecsapott a Királyi Magyarország strukturált rendi világára és az abból táplálkozó magyar öntudatra. Ha meg is volt a vonzódás mindkét magyar világban az egymással való együttműködésre, akár Bécs és/vagy Isztambul ellenében is, ezek sikerre vitele szinte lehetetlen volt. A két világbirodalom oly erővel szorította magához az egykori Magyar Királyság egy-egy darabját, s vele az ott élőket is, hogy az ebből való kilépéshez a magyarság kevés volt. Szulejmán diplomatái és katonái egy olyan rendszert erőltettek ránk, de Bécsre is, a 16. század közepén – számos csalétekkel is megtűzdelve –, amely a 17. század végéig működött. Ennek fontos alaptétele volt – idézzünk az irányelvekből –, hogy a magyarok között mindig kell, hogy legyen török orientációs politikai-katonai csoport. A felszabadító háborúkat (1683–1699) követően ugyan a kényszer-tettetett török orientáció a magyar politikából fokozatosan eltűnt, azonban ennek az irányzatnak, valljuk be, volt igen sok öntudatos híve is egykoron. Ám azáltal, hogy Erdély, sajátos „szulejmáni örökségként” a Diploma Leopoldiummal Bécs kezébe került, a „Nagyfejedelemség-Grossfürstentum” másként változott és fejlődött, mint a királyság többi ré-

sze. S ennek máig ható szellemi és gazdasági hatásai vannak a kárpát-medencei világban, még a poszt-trianoni korban is. Így elmondhatjuk, hogy a „szulejmáni örökség” a magyar élet legkülönfélébb zezugaiban is velünk él.

Szulejmán szultán sok időt fordított Magyarországra: tizenhárom hadjáratából hetet magyar területre vezetett. Ismerte a magyar viszonyokat. Uralkodásának legnagyobb győzelmeit: Nándorfehérvár elfoglalása (1521) – ami dédapjának, a híres II. Mehmetnek nem sikerült – és a mohácsi csata (1526), hazánk területén aratta. Fogalmazhatunk úgy is, hogy magyarországi fellépése után lett igazán európai tényező. A sors azonban úgy hozta, hogy utolsó fellángolásának, az 1566. évi hadjáratnak is hazánk volt színhelye, s szemét is magyar földön hunyta le.

Az 1566. évi hadjárat megindításának számos oka volt. Az egyik ok-forrás az erdélyi helyzetből következett, nevezetesen a Királyi Magyarország csapatainak ottani térnyeréséből. A másik az udvari intrikákból eredeztethető, amelyek miatt a Topkapı Szerájbeli délszláv–bosnyák érdekcsoport új fejének, Szokollu Mehmed nagyvezérnek sikert kellett produkálnia. A harmadik ok pedig az a hódoltságbeli de facto helyzet volt, hogy a Királyi Magyarország három főváranak (Eger, Gyula, Szigetvár) katonasága hatalmas mérvű pusztítást vitt végbe a törökök alatti országrészben: a magyarországi török haderővel már megfékezhetetlenek voltak. Sőt, rövid időre felvillant annak a lehetősége is, hogy a török hódoltság vonalát vissza lehet szorítani, s a magyar végvári társadalom kelő külső segítséggel offenzívába kezdhet.

A „hódító” és a „törvényhozó” Szulejmán: aranykor és hanyatlás

Szulejmán szultán 1520-ban lépett trónra, 1566-ig uralkodott. 1494-ben született, 26 éves, energikus fiatalemberként került az Oszmán Birodalom trónjára. Gondosan fölkészítették a birodalom irányítására. Az ő uralkodásának évtizedeit az egyetemes és a török történetírás többnyire „fénykornak” nevezi. Minden bizonynyal már Szulejmán szultán is szerette hallani, hogy saját korszaka: a birodalom aranykora. De tanácsadói is, akik természetesen elmondták a szultáni udvar írástudóinak, hogy a Nagy Úr mit akar hallani vagy leírva látni. A napjainkban igen népszerű Szulejmán filmsorozat török címe is erre emlékeztet: „Csodálatos évszázad”.

A fénykor a szervezettség és a jogi struktúra tekintetében mindenképp igaz, hiszen a birodalom igazságszolgáltatási rendszerét Ebusszuud efendi, kora híres hanafita jogtudósa, az ő uralkodása alatt helyezte új alapokra. Erre emlékeztet a szultán oszmán-török ragadványneve, amely máig él: Törvényhozó (Kanuni) Szulejmán. Jóllehet a szulejmáni igazságszolgáltatási és államigazgatási rendszer már az uralkodó elődjei alatt kikovácsolódott, de a „klasszikus” szerkezetet a 16. század közepén nyerte el. Ez olyan erővel telepedett rá az oszmán struktúrákra, hogy a birodalomnak az új kihívásokra való válaszadási képessége romlott, s a világbirodalom egyre inkább veszített dinamizmusából. A szulejmáni jogi és igazgatási rendszer, amely elsődlegesen a birodalom katonai képességeit kívánta karban tartani, a 17. században már csak keret volt, s egyre fojtogatóbb keret, amely 19. századi reformszultánokig gátja volt a birodalom megújulásának.

A fénykor a kultúra tekintetében is igaz. Az oszmánok Topkapı Szerájbeli udvarában, de a vidéki központokban is nagyon komoly kulturális élet zajlott. Az oszmán elit tudott perzsául verselni, s ezzel egyidejűleg járatosak voltak az arab nyelvben is, hiszen a Koránt arabul kellett olvasniuk. Maga Szulejmán elődjei és utódjai többségéhez hasonlóan művelt ember volt, aki értékelte és megkövetelte a magas szintű, tartalmas udvari kultúrát.

Igaz a fénykor a birodalom kiterjedését illetően is, hiszen az oszmánok délnyugati határa 1554-től a mai Algériában, Tlemcen környékén volt. A délkeleti végvidék pedig 1546-tól Baszránál húzódott, s innét az isztambuli befolyás a Perzsa-öböl nyugati részére is kiterjedt. Északon a Don- és Azovi-tenger találkozási pontja volt a határ. Délen pedig Jemen, valamint Egyiptom és a hozzá kötődő Szudán volt a végvidék. Az Oszmán Birodalom északnyugati csücske a magyar hódoltság volt.

Az Oszmán Birodalom Szulejmán uralkodása alatt lett megkerülhetetlen európai hatalom, sőt, nagyhatalom. A 16. század elejétől – főként a magyarországi beavatkozások, valamint a földközi-tengeri erőteljes fellépésük okán – Európa történelméről az oszmánok nélkül nem lehet beszélni. Ez nemcsak a birodalom katonai képességei miatt volt így, hanem a Fényes Portának az európai diplomáciai viszonyokba való belépése okán is. A francia–török együttműködés a Habsburgok ellen ekkor született meg, és a 18. század közepéig tartott. Az angol, a flamand és a hol-

land kereskedővilág pedig éhes hiénaként igyekezett rávetni magát mindarra, amely a velenceiek vagy más itáliai kalmárok kezéből az Oszmán Birodalomban kicsúszott.

A szulejmáni fénykor azonban Janus-arcú volt. Az egyik oldalon az oszmánok dicsőségeiről szólhatunk, amelyek nekünk fájdalmasak: mert a Magyar Királysággal is szembefeszülő nagy birodalomról és annak képességeiről szólnak. A másik oldalon pedig a hanyatlásról, amely nekünk elvileg jó, mert ellenfelünk gyengül. Csak a történelem mindig áttételes. Sokszor a jóból rossz, és a rosszból jó lesz.

Az európai történelem egymást váltó demográfiai és gazdasági ciklusok története, amelyek sok tekintetben keretet adnak a politika- és a szellemtörténetnek is. A 15. század második felében Nyugat-Európában népességnövekedés és azzal egyidejűleg gazdasági növekedés kezdődött. A franciaországi Annales-iskola történészei kimutatták, hogy ez fokozatosan tovább terjedt Közép-Európára és a Mediterráneumra is. S nem állt meg a keresztény–iszlám választóvonalnál: az európai trend kimutatható Anatóliában, de a Közel-Kelet nyugati térségeiben is. Ez a felívelés a 17. század elejéig tartott, amikor a „kis jégkorszak” századában a népesség ismét fogyott, a gazdaság pedig hanyatlott.

Szulejmán szultán korszakának a fentiek jó hátszelet biztosítottak. Gazdasági felvirágzás kezdődött az oszmánok kezén lévő Balkán-félszigeten, de Anatóliában is, illetve a földközi-tengeri partvidék minden szögletében. A növekvő népességnek több élelmiszerre volt szüksége, mint korábban. Nőtt ugyan a termelés, amelyet a keresleten kívül az áremelkedés is hajtott, de nem olyan mértékben, mint kellett volna. A földközi-tengeri oszmán vidékeken a megtermelt gabonát Itáliába exportálták, ahol annak magasabb ára volt. Így már Szulejmán szultán uralkodásának utolsó két évtizedében a birodalomban gabonahiány mutatkozott. Ez felkorbácsolta az inflációt, s a török akcse elértéktelenedett. A birodalom pénzügyi rendszere hiányt hiányra halmozott. A rendeletek által meghatározott fizetések egyre kevésbé érték azt, mint amit korábban. S ezzel kezdetét vette az ügyeskedés, a korrupció és visszaélések sorozata, amely bomlasztotta az államigazgatást éppúgy, mint a hadsereget. A birodalom egyes vidékein pedig egymást érték a lázadások. Jóllehet, ez csúcspontját Szulejmán utódai

alatt érte el, de válságjelek már az ő uralkodása alatt mutatkoztak.

Vámbevételek vagy háború? A keleti kereskedelem „elrablása” és annak következményei

Szulejmán szultán, amikor 1520-ban trónra lépett, új külpolitikai célokat tűzött ki: pozíciókat szerezni Közép-Európában és a Földközi-tenger nyugati medencéjében. Ez gyökeresen más volt, mint amit apja és tanácsadói követtek. A stratégiaváltás ugyan hozott győzelmeket Magyarországon (és nekünk könnyeket) és a Földközi-tengeren is, de a kár, ami ebből következett, sokkal nagyobb volt. Az Oszmán Birodalom Szulejmán szultán uralkodása alatt elveszítette azt a közvetítő szerepét az Ázsia és Európa közötti világkereskedelemben, amellyel a 15. század eleje óta rendelkezett, s amelynek kiteljesítése érdekében foglalta el Szelim szultán 1516–17-ben Szíriát, Palesztinát és Egyiptomot. A birodalom gazdagsága, amit Szulejmán örökölt, többnyire ebből eredt: abból a rengeteg áruvámból és illetékből, amelyet a birodalom különböző szegleteiben az ott áthaladó áruk után róttak le. Az Ázsia és Európa közötti kereskedelem a Földközi-tengeren a Balkánon vezetett át, s az ebből fakadó jövedelmek a sztambuli kincstárba folytak be. Szelim szultán hajói, Egyiptom elfoglalását követően, a Vörös-tengerről kifutottak az Indiai-óceánra és megkezdték a harcot a portugálokkal, akik akkor kezdték meg indiai-óceáni kereskedelmi hálózatuk kiépítését. S ezzel vette kezdetét a „keleti kereskedelem” eltérítése a Közel-Keletről, az Indiai-óceánon át az Atlanti-óceánra. Ennek a megállítása – vallja e sorok írója – stratégiai érdeke lett volna az Oszmán Birodalomnak. Szulejmán szultán tanácsadói azonban ezt nem értették meg vagy az államérdek áldozatul esett az isztambuli hatalmi körök közötti harcoknak. A balkáni oszmán hatalmasságok ugyanis Szulejmán szultán trónra lépésekor megjelentek nála és bepanaszolták atyját, Szelim szultánt, hogy a birodalom erejét keleten elpocsékolta és nem támadta Magyarországot, ahonnan gazdag zsákmánnyal lehetett volna visszatérni, mert Magyarország már gyenge. A balkáni érdekcsoport Szulejmán szultánt apja politikájának elvetésére vette rá. Amikor évtizedek múlva a birodalom vezetői észlelték, hogy a kincstárba nem jönnek a korábbi bevételek – ez az 1530-as évek vége, az 1540-es évek eleje –, akkor Szulejmán szultán

nagyvezérei kísérletet tettek arra, hogy a portugálokat a Perzsa-öböl vidékéről, a Vörös-tenger vidékéről kiűzzék. Addigra azonban a portugálok úgy megerősödnek, hogy ez a vállalkozás sikertelen lett, és az oszmánok nem tudták visszaszerzeni azokat a pozíciókat a keleti kereskedelemben, amellyel korábban rendelkeztek. Ez okozta a Kelet-Mediterráneum, azaz Velence gazdasági hanyatlását, de a mi hanyatlásunkat is. Mert az, hogy az Európa és Ázsia közötti kereskedelemnek azok az ágai, amelyek Erdélyen vagy a magyar Délvidéken keresztül vezettek, most más, tőlünk nagyon távoli utakra terelődtek. Így Magyarország, sőt, az egész kelet-közép és délkelet-európai térség tartós gazdasági hanyatlása is összefügg ezzel a stratégiai hibával, amelyet Szulejmán szultán tanácsadói elkövettek. A legnagyobb vesztes pedig maga az Oszmán Birodalom lett, amely egyik legbiztosabb jövedelemforrásától esett el.

A másik fontos stratégiai hiba, amely Szulejmán szultán tanácsadóihoz köthető, az, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítottak a birodalom tengeri erejének. Szulejmán szultán uralkodása alatt kísérlet történt arra, hogy a török hajóhad ne csak a Mediterráneum keleti, hanem nyugati felét is ellenőrizze. Ehhez megszerezték a már említett Tlemcenig az észak-afrikai kikötővárosokat, ahol erődöket építettek és katonákat telepítettek.

A nyugat-mediterráneumi török hajóhad többnyire Spanyolországból menekült moriszkókból (keresztényre térített muszlimok és zsidók), valamint spanyol és portugál áttértekből és foglyokból állt. A Szigetvárról elesett Ali Portuk, a tüzéség parancsnoka is portugál volt. De tudunk arról is, hogy 1566-ban Szigetvárról elhurcolt magyarok a flottához kerültek és két évtized múlva Észak-Afrikából szöktek Portugáliába, hogy onnét hazajussanak. A moriszkók a rekonkvizta elől menekültek el az Ibériai-félszigetről, Észak-Afrikában telepedtek le, s ott veszedelmes kalózvilágot teremtettek meg. A kalózkapitányok azonban együttműködésre törekedtek a török flottával, amelynek számos parancsnoka közülük került ki. Tőlük származik az az elképzelés, hogy a török hadseregnek partra kell szállnia Spanyolországban. Az 1560-as években több terv született arra vonatkozóan, hogy a török hajóhad ott megjelenjen, és a spanyolokkal szemben álló muszlim, arab, zsidó lakosság segítségével az oszmánok lázadást robbantsanak ki és a Pireneusi-félszigeten is megvessék lábukat.

Ezt az akciót lett volna hivatott előkészíteni az a harc, amely Málta szigetéért zajlott. 1565-ben azonban a törökök vereséget szenvedtek: nem sikerült a nyugat-mediterráneumi stratégiai pont megszerzése. Ez a tengeri politika rengeteg pénzébe került a szultánnak és különösebb eredményt nem hozott. Hat évvel a máltai vereség után pedig, 1571-ben, az egyesített keresztény hajóhad Lepantónál szétverte a török flottát, s ezzel az Oszmán Birodalom véglegesen kiszorult a Nyugat-Mediterráneumból.

A harmadik stratégiai hiba bennünket érint: ez pedig a Közép-Európa politika volt, amelyre a szultánt elsődlegesen Ibrahim nagyvezér beszélt rá a balkáni hadurakkal együttműködésben. A terv az volt, hogy a birodalom avatkozzon be Közép-Európában: Magyarországon keresztül támadja és foglalja el Bécsset, s az Oszmán Birodalom határvidékét a Duna völgyéig tolja előre. Ez a politika, miként már előbb szóltunk róla, számunkra végzetes lett. Az oszmánoknak a magyarországi győzelmei azonban nem csupán dicsőséget hoztak, hanem rengeteg kiadást és új konfliktusokat. Egy olyan új frontvonal jött létre, amelynek kiadásai a kincstárt nagy feladatok elé állították. A bécsi Haditanács (1556) létrejöttével megnyílt a lehetőség a törökök elleni frontszakasz egységes irányítására és a védővárak korszerűsítésére. Ez a több mint 1000 km-es „végvári vonal”, amely egyébként egyedülálló az európai történelemben, 1566-ig Gyulától kiindulva, félkörívben, az Adriai-tengerig húzódott, Zengigig. (1566 után a délkeleti végpont északra tolódott, Szatmárra és Nagybányára.) Ebben a végvári rendszerben legalább 100 jelentős erőd volt, s mellettük rengeteg kisebb palánkvárak. Ami kiépült a Habsburg oldalán, annak ellenében az Oszmán Birodalomnak is építkeznie kellett, és ez fordítva is így van. Ez mindkét oldalon rengeteg pénzt emésztett fel.

A magyar végvári rendszerben, az 1550-es évek végén, három fővár jött létre, amelyet a horvátországi szakaszon Szigetvártól egészített ki. A „fővár” elnevezés Szakály Ferenc nevéhez fűződik, aki az 1580-as években számos remek munkát tett közzé arról, hogy Szigetvár, Eger és Gyula miért lettek közel egy évtized alatt az ország legfontosabb várai. Szerepük azért volt különleges, mert megálljt parancsoltak a török hódításnak. Azok a parancsnokok, akik ebben a három várban szolgáltak, képesek voltak a török hódoltságot mélységében ellenőrizni. A környezetükben, 100-150 km-es tá-

volságban is megakadályozták azt, hogy az ott lévő lakosság együttműködjön a török hatóságokkal. Adóztattak, egyházi tizedeket szedtek be. A hódoltsági kettős hatalom, a „kondominium”, ahogyan Szakály Ferenc nevezte, a magyarországi török pasáknak és bégeknek fájdalmas valóság volt.

A szigetváriak a Dél-Dunántúlt tartották kézben, és a Dél-Dunántúlról rendre becsaptak Szlavóniába is, sőt időnként kalandozásaik során a Száváig is eljutottak. De arról is tudunk, hogy a Dunán átkelve a Bácskába is betörték. Az egriek az Alföldnek a középső vidékét, a Duna–Tisza között ellenőrizték. A gyulaiak pedig a Gyulától délre lévő Temesköz vidékét, Temesvár környékéig jártak és a Maros mentét ellenőrizték. A kapitányok, akik közül Zrínyi Miklós és Kerecsényi László saját korukban is messze földön ismertek voltak, remek katonák és vezetők voltak. Tiszteik is rendre katonacsáládokból származtak, tudták, hogy hogy kell hadakat vezetni. De értettek már a várak erősítéséhez is. Szigetvár, Gyula és Eger az építkezéseknek köszönhetően oly erődök lettek, hogy azokkal a magyarországi török haderő – még ha a budai és a temesvári pasa minden katonáját mozgósítja, s ahhoz még boszniai vagy belgrádi törökök is csatlakoznak – nem bírt. Ez történt 1556-ban Szigetvárnál, amikor a magyarországi török haderő kudarcot vallott a vár ostromakor. A magyarországi török parancsnokok tudták azt, hogy ezek a várak számukra „istenscapások”, s komoly veszedelmet jelentenek: ugyanis az 1550-es évek végén és 1560-as évek elején a magyar végvári társadalom offenzívába lendült át és a törököket lépcsőről-lépésre szorította vissza. Számos kisebb vár közel állt ahhoz, hogy magyar kézre kerüljön, vagy magyarok által leromboltasson. Ha nem jön az 1566-os hadjárat, akkor ez a politika sikeres lehetett volna és a török hódoltság határa nagyjából a jelenlegi magyar-szerb–horvát határnál állt volna meg. Így a Királyi Magyarország egy sokkal erősebb és ütőképesebb ország lett volna. De sajnos jött az 1566-os hadjárat.

Miért jött Szulejmán seregével 1566-ban Magyarországra?

Hogy miért jött Szulejmán szultán 1566-ban hadaival Magyarországra, azzal kapcsolatban sok elképzelés van. A magyar történelemkönyvekben és egyes történeti munkában ráadásul az szerepel, hogy Szulejmán szultán azért jött, hogy Bécsset elfoglalja. Ez valójában csupán

„propaganda” volt. A szultáni vezetés, különösen Szokollu Mehmed nagyvezér tudta, hogy ez a haderő Bécsig nem lesz képes eljutni. De ha Bécsre törne is, ott olyan ellenállásba ütközne, ami a szultáni sereget, amely a Bécs ellenében már két kudarcot (1529 és 1532) is elszenvedett, nehéz helyzetbe hozná.

De a hadjáratnak voltak belső és külső indítékai. A legfontosabb belső indíték az, hogy ennek a hatalmas nagy birodalomnak és a hatalmas nagy hadseregének állandóan akcióban kellett lennie. Hogyha a katonák nem mennek háborúba, akkor föllázadnak. Nagyon rossz hangulat volt az Oszmán Birodalomban az 1560-as évek elején, annak következtében, hogy az áremelkedések miatt a katonaréteg egyre rosszabbul élt. Így a hadsereget le kellett kötni: ha a hadseregnek feladata van, akkor jövedelme is van. A hadjáratok arra is szolgáltak, hogy a katonák raboljanak. A korabeli törökök Magyarországot olyan vidéknek tartották, ahonnan van mit rabolni. A fő gond a keleti (perzsiai) hadjáratokkal a katona-társadalmat illetően az volt, hogy ott alig volt zsákmány, mert az ottani emberek szegénységben éltek. Magyarországon azonban, ha mást nem is, de foglyokat lehetett ejteni, amelyeknek jó áruk volt a balkáni rabszolga-piacokon, mert jó munkaerőnek tartották őket. De pénzhez lehetett jutni úgy is, hogy a családok kiváltották az elrabolt családtagokat.

A birodalomnak az 1553–54. évi perzsiai hadjáratot követően nem volt szárazföldi szultáni hadjárata. Ez sok mindennel függött össze. Egyrészt konszolidálni kellett a hódításokkal megszerzett területeket. Másrészt Szulejmán szultán és fiai között olyan ellentétek alakultak ki, s annak nyomán olyan belharcok törtek ki, amelyek a Topkapı Szerajbeli energiákat bőven lekötötték. 1558-ban meghalt a szultán szeretett felesége, Hurrem, amely megrázta az akkor már öregnek tartott Szulejmánt. A korabeli török világban egyébként többnyire érthetetlen volt, hogy a háremben több száz nő van és a szultán egyért eped: Hurrem szultána jelentett neki mindent, aki erre építetten többé-kevésbé irányította a hatalmas birodalmat. A szultána elvesztése miatt, s talán azért is, mert a fiai közötti küzdelem tovább zajlott, egyes diplomáciai hírek szerint, apatikus állapotba került, és az iszlám felé fordult. Puritán életet élt. Az egyházi vezetők, különösen a halveti dervisek sejhje, Nureddinzáde

az agg uralkodót arra emlékeztették, hogy a „szent háború”, a dzsihá, neki, mint az Oszmán Birodalom szultánjának és a szunnita muszlimok kalifájának kötelessége. A vallásos fordulatot vett szultánnak meggyőzőek voltak e mondatok. Fodor Pál ezzel kapcsolatban egy nemrégiben megjelent kötetben így fogalmaz: „Nureddinzáde a szent háború emlegetésével voltaképpen az alattvalók és a katonák növekvő elégedetlenségét tolmácsolta amiatt, hogy Szulejmán már tíz éve nem mozdult ki otthonról, ami merőben szokatlan volt a korábban harcos szultántól.” Emellett az is tény, hogy a sztambuli vezetésnek égetően szüksége volt olyan hadjáratra és sikerre, amelyet győzelemként lehet hirdetni. Egyrészt azért, mert a máltai vereség nagy volt, és úgy is lehetett értelmezni, hogy a birodalom vezetése rossz kezekben van. Az új nagyvezér – 1565 nyarától – Szokollu Mehmed, aki a szultáni udvarba bekerült bosnyák érdekcsoportnak régóta egyik fontos embere volt. (Az elődje Semiz Ali pasa nagyvezér is bosnyák volt.) A birodalmat majdnem másfél évtizedig irányította, szultáni vőként, a horvát vagy bosnyák Rusztem pasa, 1561-ben bekövetkezett haláláig. Nem kétséges, hogy a szultánnak, trónörökös vejének és ellenlábasaiknak Szokollu Mehmed meg akarta mutatni, hogy győzelmet fog hozni, ért a hadvezetéshez, és a birodalom megújítása az ő nagyvezérsége alatt meg fog történni.

A magyarországi hadjáratról döntés nagyjából 1565 késő nyarán vagy ősz elején született, és ezt követően az előkészületek is megkezdődtek. De hogy a szultáni udvarnak be kell avatkozni Magyarországon, az összefüggött az erdélyi helyzettel is, amely 1565-ben válságos fordulatot vett. 1562 óta háború folyt a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség között, amelynek oka az volt, hogy Balassa Menyhárt hetedik árulását követte el: az erdélyiről átállt a Habsburg oldalra, és mindazokat az erődöket, várakat (köztük Szatmárt és Nagybányát), amelyek a kezében voltak, a Királyi Magyarország oldalára állította át. Az erdélyi fejedelem ezeket megpróbálta visszaszerezni. A küzdelmek változó sikerrel zajlottak. A székelyek 1562-ben a rájuk rakott feudális terhek miatt fellázadtak, amely a Habsburg oldalnak kedvezően jött. János Zsigmond a Királyi Magyarország csapatai ellen többnyire a budai és a temesvári pasa seregeit hívta segítségül. De 1565-ben Schwendi Lázár kassai főkapitány csa-

patai olyan mélyen benyomultak Erdélybe, hogy Gyulafehérvár környékéig jutottak. Úgy nézett ki, hogy János Zsigmond uralma Erdélyben összeomlik, és a kassai főkapitány katonai erővel egyesíti az Erdélyi Fejedelemséget a Királyi Magyarországgal.

Isztambulban nagyon jól tudták, mily háború zajlik Erdélyben és a Partiumban. Veszélybe került az a kárpát-medencei status quo, amely fontos eleme volt a sztabuli Magyarország politikának. János Zsigmond követeket küldött a szultánhoz és kérte, hogy kellő hadakat küldjön segítségére. A szultáni had 1566-ban körülményesen indult el, mivel a Ramadam akkor áprilisra esett és csak annak a végén, május 1-jén indulhatott el.

Arról, hogy a hadjáratnak mi lesz a végleges célja, a török vezetés csak Belgrádban döntött, 1566 júniusának végén. A magyarországi török parancsnokok a három fővárat – Szigetvár, Eger, Gyula – akarták elfoglalni. Logikus lett volna Eger megtámadása, hiszen Eger elfoglalásával fontos stratégiai pontot tudtak volna szerezni az Erdélybe vezető felvonulási utak elvágásához. Sokáig ez is volt a fő cél. Szokollu Mehmedről tudni kell azt, hogy jól ismerte a magyarországi viszonyokat, hiszen 1551 végén – amikor Erdély és a Királyi Magyarország egyesítésre egy elvetélt kísérlet történt – ő vezette az Erdély „megvédésére” küldött török haderőt. Személyes kapcsolata volt az erdélyiekkel, és ismerte a helyszíneket is. Tisztában volt a török politika Erdélyre vonatkozó „irányelveivel” is.

János Zsigmond választott magyar király 1566. június 28-án találkozott Zimonyban Szulejmán szultánnal. (Többen vélik úgy, hogy ez a magyar történelmi múlt egyik mélypontja volt.) Erdély ura megköszönte a szultánnak, hogy hadával megindult és megsegíti őt. Közben Pertev pasa csapatai már a Tiszántúlon állomásoztak és megkezdték a Gyula megvívására való fölkészülést: az ostrom július 2-án vette kezdetét. Gyula elfoglalása a törököknek azért is fontos volt, hogy legyen megfelelő kapcsolatuk az erdélyi hadsereggel, amely harcban állt a Királyi Magyarország csapataival a Partiumban és Tokajban a Tiszánál.

Amikor Pertev pasa serege megkezdte Gyula ostromát, a szultáni sereg előőrsei már a drávai hidat verték Eszéknél. Nem volt kérdés, hogy a fő-sereg célpontja Szigetvár, amely egyébként is útba esett Nyugat-Magyarország felé, ahol nagy birodalmi haderő gyűlt össze Győr és Komárom között. Ennek a mozgását a törököknek mindenképpen blokkolniuk kellett, mert ez a haderő Esztergom, Székesfehérvár, vagy esetleg Buda ostromával is megpróbálkozhatott. A belgrádi tanácskozások idején ért el a szultánhoz az a hír, hogy Zrínyi Miklós katonái június 18-án Siklósnál szétverték az ott állomásozó török haderő egyik fontos egységét, s a csatában fontos személyiségek is elestek. Ez a szultán és a nagyvezér előtt is megerősítette, hogy a magyarországi pasák és bégek véleménye Szigetvárt illetően helyes: Szigetvárt el kell foglalni, mert amíg a vár nincs török kézen, addig az oszmánok Dél-Dunántúlt nem tudják uralni. A szultáni sereg augusztus 5-én zárta körül Szigetvárt és pár nap múlva a szultán is odaérkezett kíséretével.

Gyula szeptember 2-ig állta az ostromot. Kerecsényi és katonái, amíg értelme volt, keményen harcoltak. Ez történt Szigetvárott is. Gyula és Szigetvár 1566-ban ugyanazt a helytállást jelentették. Kerecsényi László, amikor már látta, nincs többé esély az eredményes védekezésre, feladta Gyulát. A törökök azonban nem tartották szavukat – János Zsigmond emberei nem voltak sehol, hogy a gyulai őrségnek legalább az életét megmentse –, s a törökök a kivonuló védők többségét legyilkolták. Kerecsényi László feje is a porba hullott. Szigetvár nem adta meg magát, s amikor már nem volt esély a további védekezésre, Zrínyi Miklós és bajtársai kitörésük közben hősi halált haltak. Szomorú és gyászos katonahalál volt ez Gyulán és Szigetvárott is.

Szulejmán szultán Zrínyi Miklós és katonái kirohanása előtt a turbéki szőlőhegyen, a szultáni táborban elhunyt. Ezzel egy kornak is vége lett. De a magyarországi küzdelemben is új korszak kezdődött. Isztambulban belátták – két várostrom: Gyula és Szigetvár példáján –, nincs már könnyű győzelem Magyarországon. Ez a felismerés vezetett az 1568-ban megkötött drinápolyi békéhez. Ezt követően 1591-ig „hideg béke” uralkodott a magyarországi és horvátországi végvári vonal mentén.

► NÉMETH CSABA

A 16. századi török–magyar harcok várostromainak tanulságai

A Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom közötti összecsapások története a köztudatban 150 esztendőre redukálódott. Ez az időszak csak a Buda eleste és visszafoglalása (1541–1686) közötti időt öleli fel. A harcok története ennél jóval tágabb kort fog át: ha csak az első jelentősebb várfoglalásuktól a teljes kiverésükig tartó időszakot vesszük (1521–1719) is, csaknem két évszázadot kapunk. Ha viszont az első magyarországi betörésüktől az utolsóig tartó időintervallumot nézzük (1391–1791), kerekén négyszáz év adódik. Míg ha az ország határain kívüli összecsapásokat is beleszámítjuk (kb. 1366–1878), még fél évszázadnál is szélesebbre tágul a kör.

Jelen tanulmányunkban a hódoltság első évszázadát vesszük górcső alá. Ebben az időszakban a szultán vezette haddal történő mezei csatára csak két alkalommal (Mohács 1526, Mezőkeresztes 1596) került sor, és sajnos mindegyiket el is veszítettük. Nem véletlen tehát, hogy hadvezetésünk tudatosan kerülte a szultáni se reggel történő összeütközés lehetőségét. Nem óhajtották egy-két szerencsétlen csata kimenetelétől függővé tenni a még megmaradt országrész sorsát. Ehelyett arra törekedtek, hogy a várainkat hozzák védhető állapotba és így arra kényszerítsék az ellenséget, hogy az minden egyes várért megharcolva fogyassza az erejét, ami lényegesen lelassította az előre nyomulásukat, időt biztosítva a megmaradó terület védelmének a megszervezésére. Ezzel szemben a nyílt csaták felvállalására épülő visszafoglaló háború 16 éve alatt sikerült visszaszerezni azt a területet, melyet a törökök csak 160 éves aprómunkával tudtak elfoglalni. Könnyen belátható tehát, hogy a hadügy akkori vezetői jól döntöttek, amikor a bizonytalan kimenetelű csaták helyett a hangsúlyt a védelemre, a várak megerősítésére helyezték.

Ez mintegy 1000 kilométeres, az Adriától az erdélyi hegyekig félkörívben húzódó végvárrendszer kiépítését jelentette. A benne elhelyezett katonaság zsoldjának biztosítása, a várak modernizálása és lőfegyverekkel történő ellátása óriási pénzüsszeget igényelt. Ennek előteremtésére a Magyar Királyság bevételei nem voltak elegendőek. Pálffy Géza legújabb kutatásaiból tudjuk, hogy például az 1570-es évek elején 75 végvárunkban közel 20 000 katonára állomásozott, akiknek a zsoldszükséglete elérte az 1,2 millió rajnai forintot, míg az ország bevételeiből ekkor csupán 800.000 rajnai forint folyt be. Egy elkötelezetten nemzeti érzelmű embernek talán nem könnyű elfogadni, de úgy tűnik, rá voltunk szorulva arra a külföldi segítségre, melyet a közös Habsburg uralkodó személye garantált. Azonban ha valaki emiatt arra a következtetésre jutna, hogy országunk csak elhanyagolható szerepet tölthetett be a Habsburg Monarchiában, az téved. Az uralkodó összbevételeinek ugyanis egyharmad részét Magyarország megmaradt területei adták. Arról nem is beszélve, hogy székvárosuk, Bécs védelmében elemi érdekük volt a város előterét biztosító területek megoltalmazása. Azt persze jogosan felróhatjuk uralkodóinknak, hogy nem használták ki minden lehetőséget a török visszaszorítására és a távolabbi területek védelmét sem viselték annyira a szívükön.

A Mohács utáni fél évszázadban az oszmánok úgy nyomultak előre, mint kés a vajban. Szulejmán szultán élete során hétszer is ellátogatott hozzánk. 1521-ben Nándorfehérvár bevételével befoldozhatatlan lyukat ütött az ország határvédelmi rendszerén, majd öt év múlva a középkori Magyarország hadseregét is megsemmisítette. Ezzel azonban túlnyerte magát, s bár Budára is bevonult, nem tudott mit kezdeni a helyzettel. Ekkor még nem gondolt az ország megszállására.

ra, csupán vazallusi helyzetbe akarta kényszeríteni az uralkodót. Ám II. Lajos halálával épp fő ellenfele, Habsburg Ferdinánd számára kaparta ki a gesztenyét. Nem tűrhette meg őt a magyar trónon, ezért szállt hadba 1529-ben Szapolyai János oldalán. Bécs ostromával is megpróbálkozott, ahol, ha sikerrel jár, a magyar ügyre is pontot tehetett volna. Szerencsénkre ez nem következett be, így három évvel később újra tisztelétet tette magyar földön. Ekkor V. Károly császár személyesen vonult fel ellene. A két császár összeütközése azonban, mely szerencsés esetben akár országunk felszabadulását is magával hozhatta volna, elmaradt. Tisztes távoból figyelték egymást, de egyikük sem törekedett a nyílt küzdelem felvállalására. Az első, Habsburgok által szervezett törökellenes akcióra így 1538-ig kellett várni. Szlavóniában próbálták feltartóztatni az oszmán előrenyomulást, de eredménytelenül.

A Szapolyai János halálával bekövetkező új szituációban döntött úgy a szultán, hogy megszállás alá vonja Magyarország középső részét. Korábban csak a Dráva–Száva közti várakat tartotta meg, a többi foglalását átengedte Szapolyaiinak. 1541-ben azonban csellel elfoglalta Budát. Mivel a következő évben egy birodalmi sereg megpróbálkozott annak visszavételével, úgy döntött, hogy szélesebb biztonsági sávot alakít ki a volt magyar főváros körül. Erre 1543-ban Pécs, Siklós, Székesfehérvár és Esztergom bevételével került sor. Addig csak a szultán vezetésével érkező birodalmi hadsereg, mely a 60–80 000 fős létszámot is meghaladhatta, foglalt el várakat. Ezt követően már a helyi erők, a budai pasa által vezetett 10–20 000 fős seregek akcióival is számolnia kellett a magyar hadvezetésnek. Így történt ez a következő évben Visegrád, Nógrád és a Tolna megyei várak elfoglalásakor.

Ezután némi szünet állt be a hadműveletekben, melynek a királyi Magyarország és a későbbi Erdélyi Fejedelemség területének egyesítése vetett véget. A törökök nem tűrhették, hogy harapófogóba kerüljenek. Ekkor nem személyesen jött hozzánk a szultán, csak hadseregét küldte Temesvár ellen. Bár 1551-ben a Maros partvidékét megszállták, Temesvárral még nem boldogultak. Így a tél folyamán sor kerülhetett a magyar haderő első komolyabb ellencsapására: Lippát sikerült visszafoglalni, de Szegedet nem. Ez már előre jelezte a török megtorlást: a következő tavasszal a budai pasa elfoglalta Veszprémet, nyár ele-

jén pedig Nógrád megye várait. Az új birodalmi had is sikert aratott Temesvárnál, majd Szolnok alatt egyesült a két sereg. Szerencsére Egernél sikerült őket feltartóztatni. 1555-ben a budai pasa sikeres akciót indított a Somogy megyei várak bevételére, a következő évben azonban Szigetvár alatt megégette magát. Innentől egy évtizedre ismét stabilizálódtak a határvonalak.

Erre az időre alakult ki az ún. „fővárak” rendszere: Eger, majd Szigetvár és Gyula királyi végvárként nemcsak védelmi szerepet tölthettek be. Katonáik be-bejárták a hódoltság területét a Száva- és a Maros-partig, sőt, olykor még azokon túl is. Ennek ugyan az ott élő jobbágyok aligha örültek, mégis fontos szerepet tölthettek be a magyarság szempontjából. Nemcsak egykori földbirtokosaik számára hajtották be a volt jobbágyaik adóját, de egyúttal az általuk ellenőrzés alá vont területen biztosították a magyar jogrend fennmaradását, az ország nyelvi, kulturális és gazdasági egységének a továbbélését is. Elérték, hogy a hódítók csak megszállói legyenek az általuk elfoglalt területeknek, de azokat soha ne sikerüljön jogi-gazdasági értelemben a birodalmukba integrálniuk. Nem véletlen tehát, hogy Szulejmán utolsó, 1566-os hadjárata éppen e várak kiiktatását célozta.

Mathias Zündt metszetei a szigetvári és a gyulai vár 1566-os ostromáról

A gyulai várhoz kapcsolódó leghíresebb esemény az 1566-os török ostrom. Nem kis büszkeséggel szoktuk kiemelni, hogy a mai Magyarország területén egyetlen vár sem volt képes ilyen hosszú időn, 63 napon át ellenállni az ostromló oszmánoknak – az ország legerősebb vára, Nándorfehérvár is csak 66 napig tudta tartani magát. Őket követte Szigetvár 40, Eger 38, Temesvár 32, Kőszeg pedig 25 nappal, s tíz napnál tovább is csak Esztergon, Fehérvár, Pétervárad, Siklós, Veszprém és Szolnok volt képes kitartani.

Persze joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon megérte-e a gyulaiak erőfeszítése, hiszen a végső siker elmaradt. Ráadásul a vár átadását kezdettől fogva beárnyékolja a kapitány, Kerecsényi László árulásáról szóló vád. Ezt ugyan vérmérséklettől függően lehet hevesen tagadva cáfolni, vagy éppen helyeslően elfogadni, de cselekedeteinek reális, tényyszerű értékelését csak más, hasonló helyzetbe került várak ostromainak elemzése nyomán végezhetjük el.

Ahhoz, hogy az elemzésünk lehetőség szerint minden érzelmi elfogultságtól mentes legyen, a legcélszerűbbnek az tűnt, ha a számok nyelvéhez fordulunk.

Gyula 1566-os török ostromával kapcsolatban alapvetően két kérdésre kerestünk választ.

1. Mekkora eséllyel számíthattak a vár védői arra, hogy sikerrel állják ki az ostromot?

2. Megadás esetén mekkora esélyük volt arra, hogy a törökök betartják a velük kötött szerződésbe foglalt, a szabad elvonulásuk biztosítására vonatkozó ígéretet?

Ahhoz, hogy egy statisztika objektív legyen, az szükséges, hogy összeállítója objektív adatokkal dolgozzon. Nem célszerű kitérni a teljes török korra, hiszen a 17. századra jelentősen átalakult az ostromtechnika, a hadseregek létszámviszonyai és felszereltsége, s velük párhuzamosan váraink erősítettségi szintje is. Így ha Gyula 1566-os ostromára releváns adatokat szeretnénk kapni, akkor maradnunk kell zömmel a 16. századi számok vizsgálatánál. Gyula ostroma épp a mohácsi csata és a tizenöt éves háborút lezáró bécsi béke közti nyolcvan esztendő (1526–1606) felezőpontjára esik. Ez az időszak lehetne a tágabb vizsgált időhorizontunk. Azonban már a századforduló hosszú háborúja alatt megjelentek a hadügyi forradalom eredményei, különösen a tűzfegyverek elterjedtsége révén, így ezek az eredmények már torzíthatják a Gyulára kihegye-

zett nézőpontunkat. Ezért indokoltnak találtuk egy szűkebb időhatár vizsgálatát, mely Mohácstól a vár elfoglalásáig terjedő évtizedeket (1526–1566) veszi alapul. Ebből megtudhatjuk, hogy, ha Gyula egykori védői valószínűségi számítást végeztek volna, mekkora esélyt adhattak volna maguknak úgy az ellenállásukat, mint a békés kivonulásukat illetően.

Egy statisztika esetén perdöntő, hogy mennyire hiteles adatokkal dolgozik. Kerestünk tehát egy olyan korabeli krónikást, aki a korszakot részletesen tárgyalja és az adatai alapvetően megbízhatónak, pontosnak számítanak – még ha teljesen nem is tévedhetetlen. Mivel az olykor egymásnak is ellentmondó történészek adatainak citálása vitás helyzetekhez vezethetne – könnyen a szemünkre vethetnék, hogy csak azért próbálunk itt-ott más művekre is támaszkodni, hogy jobban alá legyen támasztva a saját koncepciónk, ezért döntöttünk úgy, hogy inkább egyetlen történetíró, a kortárs Istvánffy Miklós (1538–1615) művének adatait vesszük alapul.

Tízéves kora óta az esztergomi érsekek apódjaként szolgált. Oláh Miklós pártfogásának köszönhetően jutott el a padovai egyetemre, s hazatérve az érsek titkára lett. Mentora halálát követően a kancellárián vállalt állást. Királyi tanácsossá, majd 1582-ben alnádorrá nevezték ki. Részt vett a tizenöt éves háború jelentősebb ütközeteiben, s ő volt az aláírója a törökkel megkötött 1606-os zsitvatoroki békeszerződésnek. Krónikájához az 1590-es években kezdett hozzá. Értesüléseit első kézből vehette, hivatalos iratokhoz, hadijelentésekhez is hozzáférhetett. Művében, Bonfini folytatásaként, az 1490 és az 1606 közötti évek eseményeit dolgozta fel. Mivel az ókori történetíró, Livius szülővárosában tanult, alapvetően az ő elbeszélő stílusát követve a magyar Liviusnak is nevezik. A hősi erény példájával próbálta kortársait optimizmusra serkenteni. Krónikája népszerűségét mutatja, hogy több kiadást is mért, először 1622-ben jelent meg *Nicolai Isthuanfi Pannoni historiarum de rebus Vngaricis libri 34* címen. Magyarul csak kéziratban terjedt Tállyai Pál 17. századi fordításában.

Azt vizsgáltuk meg, hogy írása szerint a jelzett időszakban hány vár milyen módon cserélt gazdát. Kizárólag a törökök által elfoglalt vagy a tőlük visszaszerzett várak adataira építettünk, a Habsburg–erdélyi összecsapások alkalmával történt várfoglalásokat (még ha török segédcsapat

segítségével történtek is) nem vettük figyelembe. Ugyancsak kivételt tettünk az 1526-os, 1529-es és 1532-es hadjáratok során a törökök előtt behódoló várakkal, ha azokat nem tartották meg maguknak, hanem átadták Szapolyainak.

Egy adott vár sorsa a megostromlásakor többféleképpen alakulhatott. Ezek között nem mindig egyszerű különbséget tenni, hisz olykor a krónikásunk sem adott egyértelmű információt.

Négy nagyobb csoportot alakítottunk ki:

1. az ostrom kudarcba fulladt, a védők elhárították a támadást,
2. a támadók vagy lerohanták a várat (akár egy ostrom végén, akár csellel bejutva koncolták fel a védőket, a lényeg, hogy nem hagytak nekik időt az egyezkedésre),
3. akár ostrom közben, de olykor már annak megkezdése előtt is, tárgyalás révén megegyezéssel jutottak az erősség birtokába,
4. végül külön kategóriát tartottunk fel azoknak az eseteknek, amelyekről vagy nem dönthető el egyértelműen, hogy mi is történt, de leginkább arról volt szó, hogy a védők az ostrom közben döntöttek úgy, hogy elszöknek a rájuk bízott erődtől.

Más megítélés alá került az az eset, ami a kisebb palánkokra volt jellemző, amikor a védők be sem várták a felvonuló seregeket, hanem már előre jobbnak látták kereket oldani. Amikor egy adott térség legerősebb vára elesett, akkor természetesnek számított, hogy a környező kisebb erősségek nem vállalták a felesleges véráldozatot, hanem önként megnyitották a kapuikat.

A Mohácsot követő 80 évben Istvánffy műve alapján 250 esetben tudtuk váraink tulajdonosváltását regisztrálni. Ez nem azt jelenti, hogy ennyi várunk esett el, mivel néhány esetben egyetlen várunk is többször cserélt gazdát (Tata pl. hétszer), s minden ilyen alkalmat külön szerepeltettünk a statisztikánkban. Így valójában 166 erősségünkről van szó. Az oszmán hadak 70 várunkat próbáltak ostrommal bevenni, s 60-at sikerült is elfoglalniuk. A statisztikánkban egy-egy vár többszöri megrohanása miatt valójában 91 ostromkísérletüket regisztrálhattuk, melyből csak 21 (24%) volt sikertelen próbálkozás. Keresztény oldalról 43 különböző várat próbáltak visszafoglalni, melyből 34 esetben jártak sikerrel. Az 59 ostromkísérletük azonban 19 alkalommal (32%-ban) kudarcba fulladt.

Ám, amint jeleztük, ha egy erős vár elesett, a környékeliek önként megadták magukat. Ha

ezek megszállását is ostromkísérletnek vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy a hódítók 153 ostromával szemben csak 19 esetben volt sikeres a védekezés, vagyis mindössze 12%-os eséllyel számíthatott sikerre egy megostromolt várunk!

A helyzet azért ennyire mégsem elszomorító, hisz mint jeleztük, a várak jó része eleve ostrom nélkül cserélt gazdát. Ha nem akarunk fals statisztikai adathoz jutni, ezeket ki kell szűrjük a vizsgált esetek közül. A jelzett nyolc évtizedben ténylegesen 149 várostromot tudunk regisztrálni. Ebből 91-et (60%) a török, míg 58-at (40%) a keresztény oldal kezdeményezett. Így máris megduplázódik a török ostromoknak történő ellenállás esélye, még ha az így kijövő 21% sem tekinthető túlzottan acélos értéknek. Nemcsak több támadást kezdeményeztek az oszmánok, de sikereesebbek voltak a tulajdonukba került várak megvédésében is. Az ő váraik ugyanis 32%-os eséllyel élhettek túl egy támadási kísérletet.

Ezeket a számokat azonban torzítyják a nagy századvégi háború eseményei, amelyek a korábbi időszakhoz képest már kiegyenlítettebb erőviszonyokat tükröznek. Az ekkor lezajlott 78 városromból ugyanis 38 köthető a török, míg 40 a nyugati seregekhez. Közülük 13 oszmán és 15 keresztény ostrom volt eredménytelen, tehát váraink ekkor már közel 34%-ban sikerrel védték meg magukat. Ez a tüzerő elterjedésének időszakában meglepőnek tűnhet, talán a várak megerősítése, másrészt pedig az ostromok előkészítetlensége húzódhat meg mögötte.

A szűkebben vett 1526 és 1566 közötti időszakban 93 várunk került a hódítók kezére, s összesen a 47 ostromból – ami az adott időszakban a támadási kezdeményezések 75%-át jelentette! – csak hatot (13%) sikerült elhárítania a védőinknek, míg a kevés, 17 keresztény foglalási kísérletből is 4 (24%) kudarcra járt.

Az ostromok többsége, 38%-a megegyezéssel várfeladással végződött. 36%-ban lerohanták a védőket, míg 13%-ban egyéb úton-módon jutottak váraink birtokába.

A hódítóknak mindössze hat várunk tudott ellenállni. Nem lesz haszontalan felidézni nevüket, kapitányuk nevével és a sikeres védelem időpontjával: Zrín (Zrínyi Miklós) 1540-ben, Léva (Balassa Menyhárt) 1544-ben, Temesvár (Losonci István) 1551-ben, és Eger (Dobó István) 1552-ben, Szigetvár (Horváth Márk) 1556-ban, Palota (Thury György) pedig 1566-ban. A keresztények

támadási kísérletét eközben Dubica 1538-ban, Pest 1542-ben, Szeged 1552-ben és Szécsény 1562-ben tudta sikerrel elhárítani. Összességében a 65 ostromkísérletből csak 10 esetben (15%) tudott egy-egy vár ellenállni. Érdeemes lesz közelebbről megnézni, hogy miben állt a sikerük titka!

Zrín, Léva, Szeged, Szécsény és Palota időben kapott felmentő sereget. Olykor már az is elég volt, ha csak a megindulásáról hírt kapott a támadó. Így Dubica ostromát is emiatt adták fel. Szigetvárt sem közvetlenül mentették fel, hanem Babócsa megtámadásával tehermentesítették. Pest, Temesvár és Eger esetében a rosszra forduló időjárás miatt kényszerültek a várívás feladására. A tartós esőzés, vagy a korai fagy és havazás ugyanis nemcsak az embereket, de a lőfegyvereket is megviselte.

Mindez alátámasztja a hadtörténészek azon megállapítását, mely szerint egy várnak, legyen bármilyen erős és jól felszerelt is, csak abban az esetben volt esélye sikerrel kivédeni az ostromot, ha időben kapott felmentő sereget, vagy valamilyen természeti csapás (rossz idő, esetleg járvány) sújtott le a támadóira.

Gyula esetében egyik sem jöhetett számításba. Legközelebb királyi haderő Eger és Kassa környékén tartózkodott, ott sem akkora, hogy szóba jöhetett volna egy felmentő expedíció Gyulára küldése. Már azért sem, mert közben János Zsigmond Erdély irányából tatár segédcsapatokkal az egyetlen összeköttetési vonalat jelentő Tokaj várát vette ostrom alá. Mivel az oszmánok már július 2-án Gyula alá értek, aligha lehetett arra számítani, hogy belefutnak egy rosszra forduló időjárásra. A vár védői tehát csak önmagukban bízhattak.

Annak ellenére vállalták a hősiek helytállást, hogy a kudarcuk esélye 87%-nál is nagyobb volt! Gondoljuk át, hogy mit jelentett ez! Ha tervezzük valamit, s elkészítünk egy kalkulációt arra nézve, hogy mekkora esélyünk lehet a sikerre, vajon belevágnánk-e hasonló kilátások mellett? S itt nem olyasmiről volt szó, hogy kapnak-e prémiumot a helytállásukért. Mindenki tisztában volt vele, hogy itt az életéről, az életben maradási esélyéről van szó. Nem csodálhatjuk hát, hogy egy-egy ostrom előtt szokás volt végrendelkezni. Valószínű, hogy Gyulán ilyen konkrét számításokat nem végeztek, de anélkül is tisztában lehetek küldetésük reménytelenségével. Mégis: min-

den kérdés és zúgolódás nélkül vállalták a harcot. Már csak emiatt is megérdemlik, hogy hősként emlékezzünk rájuk!

Egy vár fő feladata az volt, hogy minél tovább lekösse, feltartóztassa, s lehetőség szerint felmorzsolja az ellenség erőit. Gyula ennek a feladatnak maradéktalanul eleget tett.

Bizonyára azzal is számot vethettek, hogy mi történhet velük kudarc esetén, azaz mekkora esélyük lenne túlélni egy, a törökkel megkötött szabad elvonulást biztosító egyezséget. Lássuk, mit mutatnak a számok ezen a téren! A Mohács és Gyula ostroma közötti időszakban 20 várunk került megegyezéssel, a védők szabad elvonulását biztosító feltétellel az oszmánok kezére. A legtöbbször így végződött egy-egy várunk megostromlása.

Csak a 20 alkalom negyedrésztében lehetünk biztosak benne, hogy a támadók megtartották az adott szavukat. Azért ennyire mégsem rossz a helyzet, ugyanis további öt esetnél nem számolt be a krónikásunk arról, hogy mi történt. Márpedig ha történt volna valami olyan esemény, ami felróható lett volna a törököknek, annak megörökítését aligha hagyta volna ki. Így azt valószínűsíthetjük, hogy az esetek felében sor kerülhetett az adott szó betartására. További három alkalomkor nem egyértelmű, hogy mindenki kapott-e engedélyt a szabad elvonulásra, de hétszer (35%) biztosan megszegték a szavukat az oszmán vezérek.

Gyula védői tehát kalkulálhattak azzal, hogy nem lesz sima ügy a kivonulásuk, de még a kb. 50%-os menekülési esély is jobbnak tűnhetett a biztos pusztulás vállalásánál.

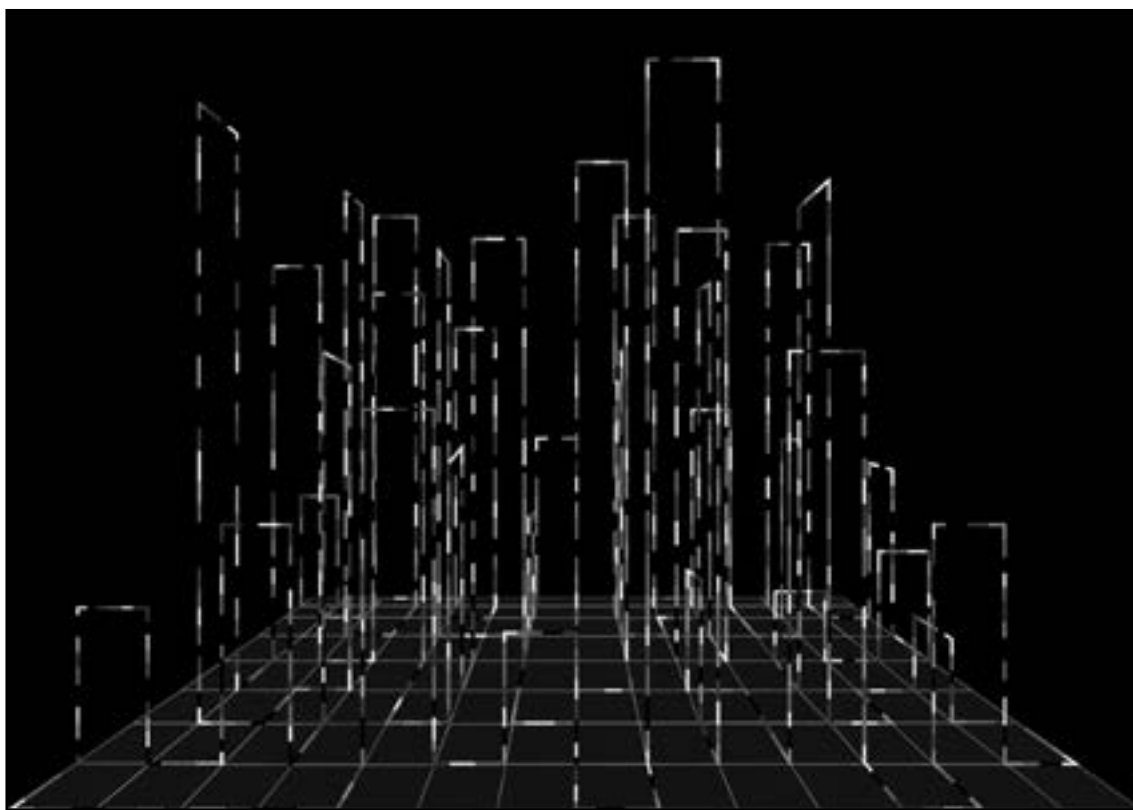
Azzal azonban aligha számoltak, hogy más érték adódik akkor, ha külön vizsgáljuk a helyi parancsnokok által, illetve a birodalmi sereget vezetőik által tett ígérek betartását. Azt várnánk, hogy a nagyhatalmú vezírek könnyen érvényt tudtak szerezni adott szavuknak, de a statisztika mást mond. Míg helyi erők esetén a 12 esetből 8-ban betarthatták esküjüket (66%), addig a birodalmi seregek esetében egyetlen biztosan betartott ígéretről sem tudunk! Az ígéret megtartását csupán az esetek negyedrésztében valószínűsíthetjük, míg közel 40%-ban annak megszegéséről, illetve csak részleges megtartásáról értesülünk.

Úgy tűnik, hogy a helyi alakulatok tagjai tisztában voltak vele, hogy ők is bármikor kerülhetnek hasonló helyzetbe, s akkor jogosan büntet-

nék őket, ezért jobban hajlottak ígéreteik betartására. A birodalmi seregek szedett-vedett népe fölött azonban még a divánülő pasák sem mindig tudtak érvényt szerezni akaratuknak. Persze kérdéses, hogy egyáltalán tettek-e erre komolyan kísérletet. Ha olyan nagyon ragaszkodott volna a szultán unokaöccse, Pertef pasa másodvezír a szabad elvonulásra tett esküje betartásához, akkor legalább a nála a jogsértés miatt panaszt tévő Kerecsényit szabadon kellett volna engednie. Mivel ezt nem tette meg, joggal gyanakodhatunk, hogy mennyire is gondolhatta komolyan az esküjét.

Végezetül feltehetjük a kérdést, hogy megérte-e ez a hatalmas áldozat? 1566-ban Szigetvárral és Gyulával országunk két fővára jutott az ellenség kezére, s velük a Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld szinte egészében oszmán megszállás alá került. Azonban ne tévesszük szem elől:

a török birodalomnak is óriási emberáldozatába került ezek megszerzése, s itt nemcsak Szulejmánra gondolunk, aki a Szigetvár bevételé előtti napokban hunyt el. Utóda igyekezett gyorsan békét kötni, s negyedszázadon át eszükbe sem jutott kísérletet tenni a fennálló erőviszonyok megváltoztatására. A századforduló hosszú háborújában ugyan Egert és Kanizsát még sikerült elfoglalniuk, de ezt már némileg ellensúlyozta a Nógrád megyei várak visszaszerzése. Így talán nem túlzás azt állítani, hogy Szigetvár és Gyula hős védői véráldozata komolyan hozzájárult ahhoz, hogy egy évszázadnyi időre megállítsák az oszmánok előrenyomulását! Az majd csak 1660 és 1664 közt tudott új lendületet venni Várad és Érsekújvár bevételével – de ez már a vég kezdete volt a számukra, mert az 1683-as Bécs alatti vereségükkel megkezdődött a magyarországi uralmuk felszámolása.

Város 1

► SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Vég-Gyula várának 1566-os ostroma a ponyván

Jócskán megkésve ugyan, de Szigetvárhoz hasonlóan a vele egyidejűleg ostromlott Gyula várának is kialakult a maga hősi mitológiája. A nehézséget csupán az okozta, hogy a kortársak által gyűlölt, s az utókor által is megvetett Kerecsényi László várkapitány személye alkalmatlan volt a hősképzésre, jóllehet ő, a magyar hadtörténelemben példátlanul hosszú ideig, csaknem harmadfél hónapig, sikerrel védelmezte a török ostromlótól Gyula várát.

Kerecsényit már 1561-ben, kapitánysága kezdetekor rossz színben mutatta be egy Bugacipusztai környéki portyázásról szóló ének, amely így kezdődik:

Emlékezzünk az király végházárúl,
Körös mellett az Vég-Gyula várárúl,
Vég-Gyulában gyulai vitézekrül.

A vár feladásának okát firtató írók között akadtak olyanok, akik némi megértéssel beszéltek Kerecsényiről. Forgách Simon azt hallotta az egyik megmenekült várvédőtől, Ghiczzy Jánostól, hogy a várkapitány „mind az ifjú feleségét, Tersáczky Klárát emlegette; ha az nem volt volna, talán nem kívánczozott volna ki”. Kerecsényi ekkor valóban friss házas volt, hiszen 1566. március 3-án tartotta lakodalmát Frangepán Klárával.

Pázmány Péter pedig ekként mentegette Kerecsényit a *Kalaúzbán* (Pozsony, 1637, 539.): „[Szolimán] basáival Gyulát megvéteté 1566. esztendőben. Mely erős végházat, Bebék György praktikájából, azért áda török kézbe a sógora, Kerecsényi, mert Bebékkel elhitették vala, hogy János királynak kezébe bocsátja Szolimán, valamit elvehet Maximiliántúl.” Valójában nem Bebek, hanem Báthory Kristóf volt a várkapitány

A szegedi első kiadás címlapja

sógora, aki még az ostrom előtt tette ezt az ajánlatot, ám a Miksa királyhoz hűséges Kerecsényi azt akkor visszautasította. Az érsek által említett II. János királyt, azaz János Zsigmond erdélyi fejedelmet, 1566. június 29-én, hűbéreseként fogadta a Belgrádba érkezett Szulejmán szultán.

Az elítélő vélemény Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmében* (Pars II, 54–56.) jelent meg nagyon erőteljesen:

Harminckétezer török megszállá Gyulát,
Petraf bésáncolá az maga táborát,
Negyven ágyúval kezdé törni bástyáját,
És földre rontani szép fejér kűfalát.

Kerecheni László volt benne kapitán,
De kapitán nevet nagy gyalázatosan
Hordozta, Gyula várát hitre megadván,
Magát is, nemzetünket is meggyalázzván.

De vette érdemét rossz emberségének,
Meglátá igazságát Petraf hitinek:
Vitézivel együtt fogságba vették,
Melyből szabadságokot soha nem érék.

A „*Gyulai veszedelem*” csak Zrínyi barokk eposza után másfélszáz esztendővel öltött irodalmi formát, amikor 1807-ben Szegeden megjelent egy hódmezővásárhelyi asztalosmester, nemes Vörös Mihály (1759–1830) páros rímű tizenkettesekben írt, 1510 sorból álló, verses históriája, *A bajnokok Vég-Gyula várában*. A szerénykedő népköltő művének függelékében így mentegőzött:

Az 1844 előtti, azonosítatlan kiadás Petőfi Sándor könyvtárából, Vedres Istvánnak a szegedi vár déli oldalát ábrázoló metszetével

Szerzett verseimbe ne nézd a hibákat,
Vizsgáld inkább benne a költött munkákat,
Mert csak tíz holnapig jártam oskolákat,
Kevéssé esmértem a szelíd Múzsákat.

Ez a história a 19. század egyik legnépszerűbb ponyvaolvasmánya lett, s 1807 után, a szerző neve elhallgatásával, *Toronyi Tamás, avagy a bajnokok Vég-Gyula várában* címmel, Nagyváradon, Szarvason, Aradon, Debrecenben és Hódmezővásárhelyt többször is megjelent. 1866 nyarán, a gyulai vár ostromának 300. évfordulója idején, a Pesten kiadott *Képes Újság* folytatásokban tette közzé a históriát.

Ebben a népies eposzban nem a várkapitány, hanem Toronyi Tamás lett Gyula várának legnagyobb bajnoka. A gördülékenyen folyó történet Toronyinak a törökök ellen korábban viselt dolgait, híres párviadalát, végül Gyula várának 1566-os ostromát, majd feladását beszéli el. Az ízes szavakkal megírt történetben kiemelt szerepet kapott Toronyi vitéz szolgája, Vastag Balázs. A ponyván árult könyvecske 1844 körüli, nagyváradi kiadását Arany János is olvasta, s *Toldijában* alighanem ez a vitéz szolga adott számára követendő példát Bence alakjának megformálásához. Petőfi könyvtárában pedig megvolt a história első kiadása, és egy címlap nélküli, másik kiadás példánya. Az 1844-ben szerzett *János vitéz* harci jeleneteiben jól érzékelhető ennek a népies olvasmányoknak Petőfire tett hatása.

Vörös Mihály művét, amelynek forrásértéke már a történész Márki Sándor (1853–1925) is felfigyelt, Eckhardt Sándor (1890–1969) tanulmányának köszönhetően, 1952 óta az irodalomtörténet is számon tartja. A Balassi-kutató tudós állapította meg azt, hogy a 19. századi szerző bizonyosan 16. századi előzmény alapján dolgozott, hiszen olyan dolgokat ismert, amelyekről a publikus történeti források hallgatnak, ám amelyeket a bécsi hadilevéltárnak csak kutatók által feltárható adatai teljes mértékben igazolnak. (Egy 17. század eleji ének nótajelzése egy *Gyula veszedelme* című, mára elveszett históriás énekre utal.) Eckhardt Sándor derítette ki azt is, hogy a népeposz főszereplőjét, Toronyi Tamást, a valóságban Thorny Tamásnak hívták, és akiről Kemény János erdélyi fejedelem önéletírásában, mint nagyapjáról emlékezett meg:

„Édesanyám volt Tornyi Zsófia, kinek atyja, Tornyi Tamás, Gyulában lakott, igen híres vitéz s

nagy főember volt. Első halálos kopjatörése, bajtviadalja, akkor Aradban lakott Deli Huszain, híres törökkel, tizennyolc esztendősen korában szerencsésen volt; azután is sok jeles dolgai. Onnan hívatott bé Erdélyben lugasi és karánsebesi bánságra, adván melléje az pusztakamarási, magyargáldi, akkori időben szép jószágokat néhány falubéliekkel. Az anyámnak anyja volt Toldi Petronella, Istvánnal egy volt, kiből való az híres Toldi família, kik közül való volt amaz nagy erejű, híres vitéz Toldi Miklós.”

A Szentesen és Derekegyházon birtokos Thorny Tamás, a gyulai vár hivatalos összeírásai szerint, Bánffy György vezénylete alatt, 1562-ben őt, 1564-pedig hat lovasával teljesített szolgálatot. Egy kémjelentés, amely a Magyar Kamara Archivumából került elő, azt igazolja, hogy 1565 augusztusában valóban megtörtént Toronyi Tamásnak a népeposzban elbeszélte és Kemény János által említett, híres párviadala Eligánnal, azaz Deli Huszain aradi török vitézzel. A népeposz igen érzékletesen, 66 verssorban beszéli el a bajvívás részleteit, amelynek itt csak a végkifejletét idézzük:

Mikor már hetedszer öszvenyargalának,
A törökök szörnyen elsivalkodának,
Mert Toronyi szörnyű riadást okozta,
Húsz fontos botjával, mit vele hordoza,
A vitéz Eligánt mellybe úgy hajítja,
Hogy a sebes ütést tovább nem állhatá,
Hanem a nyeregben kezde ingadozni,
Tagjai reszketvén kezdtek lankadozni.
Azonban a Fakó elugrott mellette,
És egy talpon állva már visszatermette.
Hegyes tört ragadott Toronyi kezébe,
Eligán is esvén jól keze ügyébe.
Sebes fordultában lórúl levetette,
S húsz font buzogánnyal a fejét béverte.
Lerántá Toronyi dölyfös vitorláját,
Fejére felfűzött patyolat csajmáját.
Kétegyházi mezőn omla ki a vére,
Rút kevésységének e leve a bére.

Vörös Mihály népeposza néhol a *Szigeti veszedelem* eposzi fordulatait és nyelvezetét is utánozni igyekezik. Az alábbiakban néhány további részletet idézünk a műből. A gyulai vitézek az ostrom során három alkalommal ütnek ki a várból. Az elsőnél Kerecsényi László így szólítja a harcra Toronyit Pertaf pasa török serege ellen:

Én szíves barátom, Toronyi Tamásom,
Ki mindenkor voltál az én kedves másom,
A harcnak mezejét te emberségedre
Bízom hűségedre s nagy vitézségedre.
Kevés számú népünk vezesd ki csatára,
Harcolj a pogánnyal erős Márs módjára!
E szóra Toronyi felugrott helyéből,
Scithiai kardját rántja hüvelyéből.
Megesküdt az égnek minden seregére,
Hogyha kerítheti fegyvere élére
A dühödt Pertafát, veszett seregével
Küldi a poklokra őt minden népével.

A második kiütéskor Toronyi hű társával, Vastag Balázssal együtt harcol:

Mert vitéz Toronyi háromszáz magával,
Mint a mérges sárkány Vastag Balázsával
Rohant a spáhiakra, szaggatta, bontotta
Ferahát seregét ölte és rontotta.
Ezt látván Ferhát, nékirugaszkodott
Vitéz Toronyinak, s hozzá huzalkodott.
Fejébe akarta sisakját rontani,
Mint Morónyinak is, vérét kiontani.
De midőn Ferhát dárdáját emelte,
Tamás buzogánnyal úgy fejbe ütötte,
Hogy lovával együtt a földre ledőle,
Vérivel lelke is kíméne belőle.

A sok dicső hőstettet végbevivő vitéz a népeposz szerint hősi halált halt, amikor az ostrom idején egy bástya ráomlott.

Rettenetes harcot jancsárokkal tettek,
A vár őrizők is a várból kijöttek.
Mind setét estvéig vár alatt harcoltak,
Sok nemes vitézek itten meg is holtak.
Ami fájdalmasabb minden eset felett,
Egy török vitézzel a nagy bástya mellett,
Aki csak aznap jött Nándorfejérvárból,
Származását vette a Kis-Ázsiából,
Ez onokája volt erős Ferhátnek,
És kedves gyermeke vitéz Pertafesnek,
Harcot indított ez Toronyi Tamással,
Nem is állott szembe senkivel is mással.
Amidőn dühösen ketten viaskodtak,
A nagy bástya alatt szörnyen vagdalkoztak,
Bástya leszakadván, őket úgy ütötte,
Hogy mindjárt megholtak, s a fal eltemette.
Ezzel a harcnak is mindjárt vége leve,
Mihelyest a halál ilyen nagy kárt teve.

Vastag Balázs urát felette siratta,
 Gyászos kimúlását felszóval jajgatta.
 Tulajdon kardjába beléereszkedett,
 Éltének ekképpen ő is véget vetett.
 Így végeződött ki e két magyar vitéz,
 Sok száz esztendőig szem ilyeket nem néz.

A valódi Thorny Tamás, miként azt Kemény János fentiekben idézett önéletírása is tanúsítja, nem vesztette életét Gyulán, mert talán ott sem volt az ostrom idején. Forgách Ferenc (c. 1510–1577) történetíró szerint sok régi katona és főbb ember nem tűrte a várkapitány kapzsiságát és jogtiprását, hanem még az ostrom előtt Erdélybe ment. Ezek között lehetett Thorny Tamás is, akit a népeposz fiktív módon emelt be a harcban valóban résztvevő vitézek sorába. Az egykori gyulai vitéz sokra vitte Erdélyben, hiszen az 1570-es évek közepétől haláláig, 1587 karácsonyáig, lugosi és karánsebesi bán volt. Ebben az időben készült róla az a kisméretű, színes portré, amelyet ma a Magyar Történelmi Képcsarnokban őriznek.

Akadtak azonban olyanok is, akik az ostromot túlélve kerültek Erdélybe. Háportoni Forró Pál Curtius Rufus-fordításának (Debrecen, 1619.) ajánlásában Bethlen Gábor fejedelem arról, Bethlen Farkasról (?–1590) a következőket írta:

„Felséged boldog emlékezetű édesatyjának is, az tekintetes és nagyságos Bethlen Farkasnak azonképpen, kinek noha szemei régen elhunytanak, mindazonáltal az tőle viseltetett jeles dolgoknak szép emlékezetű az embereknek elméjekben még most is halhatatlanul él, és égő szövétnek gyanánt fínyeskedik. És hogy legelőször is virágzó ifjúságabéli, avagy inkább többire gyermek állapotjábéli csudára méltó próbáját hozzam elé, Gyulán laktában az ellenséggel még tizenhét esztendő korában kopját tört volt, és azon az földön az magyar nemzet mellett vitézül sokat csatázott. Ki, minekutána az török azon Gyulát megszállotta volna, belészorulván, fő vitéz emberekhez illendő sok jeles próbák után, onnat az mindenekre gondot viselő Isten csodálatosan kiszabadította.”

Istvánffy Miklós történeti művében Fekete Demeter, a népeposzban azonban Ghiczy János (1525–1589), Erdély későbbi kormányzója, igen különös módon menekült meg a vár feladásá után:

Vitéz Géci elébb bement a korcsmába,
 S tokaji bort hozott egy nagy butellába,
 Melynek maga felét elébb kihörpölte,
 A többit a lova torkába töltötte,
 Mondván: Igyuk meg most Gyula áldomását,
 Mert már török vészi benne a lakását.
 Kedves jó paripám – szóla jó lovának –,
 Mondjunk jó éjtszakát Vég-Gyula várának!

De Géci hogy elébb lovát megittatta,
 Olyan nagy kedve lett, hogy alig tarthatta.
 Ekkor felpattana hirtelen hátára,
 S még aznap benyargalt könnyen Szalontára.
 Utána törökök sokan eredének,
 De néki nyomába ezek sem érének.
 Onnan a hírt vitte mindjárt Nagyváradra,
 Hogy Vég-Gyula vára jutott pogány kardra.

Vörös Mihály népeposza, amelynek 1961-ben, 1967-ben, és 2005-ben jelentek meg új kiadásai, a gyulai várostrom mostani, 450. évfordulóján is hagyományt építő olvasmányul szolgálhat, s egyúttal nagyban hozzájárulhat Gyula vára, a Körösök, a Maros és a Tisza által övezett térség; Szentes, Hódmezővásárhely, Szeged városok; valamint két megye, Csongrád és Békés 16. századi történetének megismeréséhez.¹

¹ Vörös Mihály, *A bajnokok Vég-Gyula várában*, sajtó alá rend. a jegyz. és a bibliográfiát készítette Szentmártoni Szabó Géza, kiad. a Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2005. (Gyulai Füzetek, 15.) – Digitalizált változatát lásd a *Hungaricana Könyvtárjteményi Portál* adatbázisában.

Fényutazás

Mengyán András kiállítása a Munkácsy Mihály Múzeumban

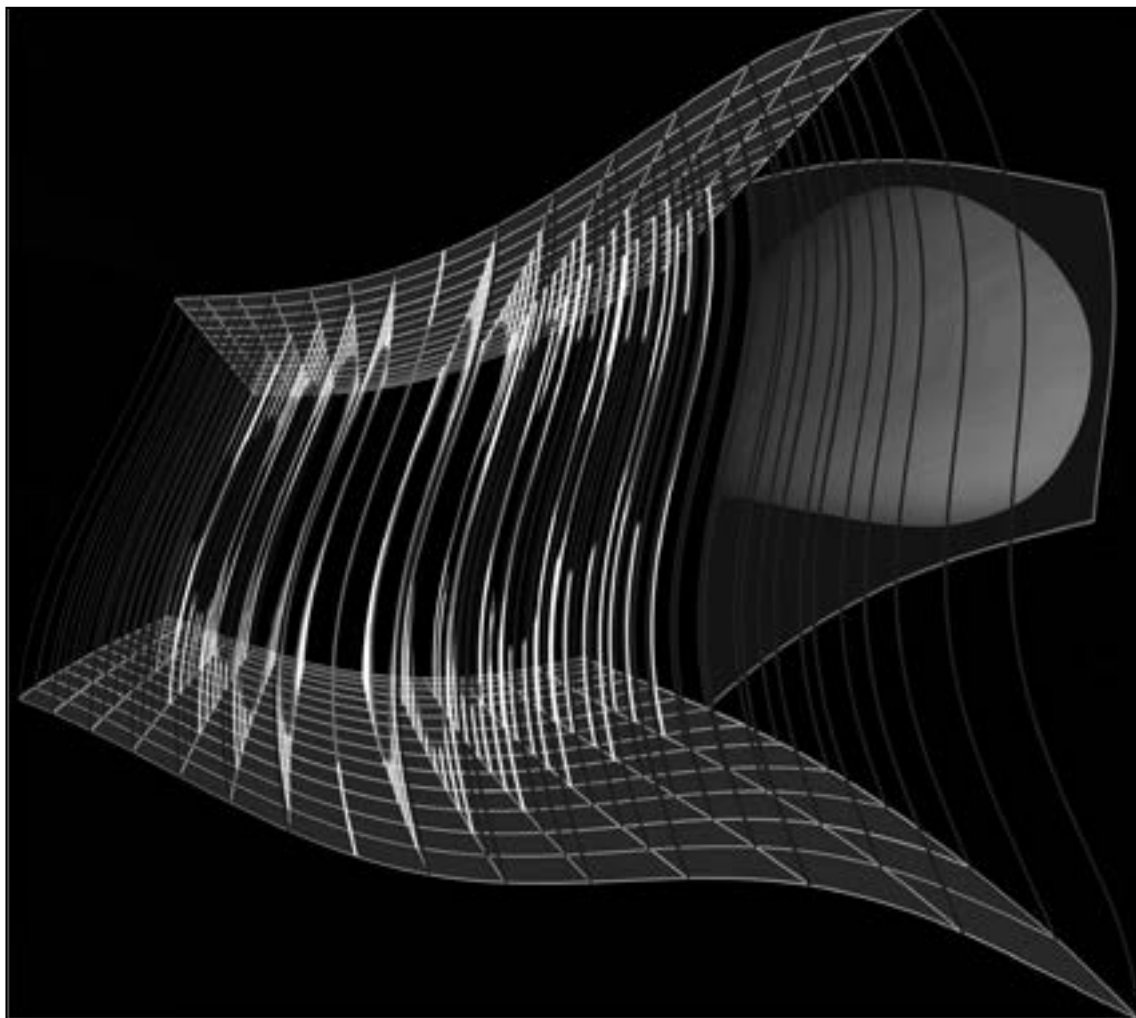
Békéscsaba múltját és jelenét idézik meg azok a képsorok, amelyeket Mengyán András képzőművész (Békéscsaba, 1945) vetít a Munkácsy Mihály Múzeum épülettömbjére. A történelemről, a természeti környezetről, az itt élő emberek életformájáról, kultúrájáról beszél, a város kialakulásáról, történetének jeles dátumairól, híres szülöttéről és etnikumairól, a szlovákságról, a magyarokról, a zsidókról és a cigányokról, ahogyan a forgatókönyv ígéri, a zsíros és a szikes földekről, amelyek körülveszik, növény- és állatvilágának jellegzetes fajairól, a folklórról, népszokásokról, a család és a közösség jeles napjairól, ünnepei és hétköznapi ételeiről, amelyek közül a külvilág talán csak a csabai kolbászról és a kolbászfesztiválról vesz tudomást, azt pedig, hogy az elődök podsztynás házakban laktak, talán már a békéscsabaiak nagy része sem tudja.

Mengyán András természetesen nem helytörténeti vagy nép-, esetleg természetrajzi filmeket készít. Békéscsaba és közvetlen környezetének a bemutatása egyrészt egyfajta időutazásra ad számára alkalmat, másrészt arra, hogy a négy 10.000 ansi lumenes video vetítón egymásra sugárzott négy különböző képanyag – történelem, természet, kultúra, életforma – segítségével átranszponálja a múzeumot, és a múzeumbelsőt áttételesen megidézze a külső falakon. A négy filmanyag mindegyike kombinálódik mindegyik másikkal, a filmek egyes részei azonosak lesznek, négyrétegűen külön-külön, de sokszor egymáson keresztülhaladva jelennek meg, egyszer hangsúlyozottan, máskor elhalványodva. A filmek a *Fényutazás* cím köré szerveződnek, ígéri az alkotó, és álomszerűséget sugallnak. A négy film egyszerre indul, azonos motívumokkal, mintegy az ősrobbanást, a csillagos eget idéző kezdő képsortól közeledünk a Föld felé, majd egyre közelebb a

városhoz, az egyes motívumokhoz, amelyek már a négy film önálló életét jelentik. A záró képekben a négy filmanyag ismét eggyé válik, a csillagos ég egyre gyorsulva távolodik. Ezt követően kinyílik a múzeum főbejárata, mintegy beinvitálva a látogatókat a múzeum belső terébe, ahol kezdetét veszi a belső téri kiállítás és fényutazás.

Szép megérkezés, mondhatjuk a bevezető képsorok kapcsán, arra gondolva, hogy Mengyán András képzőművész olyan tárlattal tér vissza szülővárosába, amely, miközben áttekintést ad fél évszázados művészi pályafutásáról, olyan új elemekkel gazdagítja művészi pályáját, amelyek szervesen kötődnek korábbi, a külső és a belső tér összekapcsolását célzó megoldásaihoz. 1984-es székesfehérvári tárlatán éppen úgy a tér egészében gondolkodott, mint egy évtizeddel később a budapesti Műcsarnokban rendezett kiállításánál – más kérdés, hogy az akkoriban rendelkezésre álló technikai lehetőségek csak a tervek részbeni megvalósítását tették lehetővé. Ezért különösen öröndetes, hogy a rendezők ezúttal minden lehetséges eszközt a rendelkezésére bocsájtottak művészi víziója realizálásához.

Így történhet meg, hogy a kiállítás nem egyszerűen az egymásra találás alkalma művész és szülővárosa között. Nemcsak a tájékozódás lehetősége a közönség számára egy olyan művész munkásságáról, akinek pályája ugyan a szülővárostól olykor igencsak távoli helyszínekhez – elsősorban Budapesthez, de az Egyesült Államokhoz, Norvágiahoz is – kötődik, aki azonban mindvégig megőrizte kapcsolatait Békéscsabával. Hanem lehetőség a műveiben megjelenő problémakör újabb aspektusokból való vizsgálatára. Ha úgy tetszik, folytatódik egy sorozat, amely 2011-ben a művész és felesége, dr. Kovács Judit által létrehozott budapesti A22 Galériában kezdődött,

Kölcsönhatások VI.

majd Győrben, a kalocsai Shöffer Múzeumban, a Pécsi Galériában, 2012-ben az Egri Zsinagógában, tavaly pedig újra az A22 Galériában rendezett 70. születésnapjával folytatódott.

Ahogy korábbi tárlatain bemutatott műveivel, a legújabbakkal is azokra a kihívásokra kereste a választ, amelyekkel a XX–XXI. század művésze találkozik, s amelyek ismeretlenek voltak a korábbi korok alkotói számára. Nevezetesen annak a gyorsuló folyamatnak, majd egy szinte robbanásszerű történésnek a következményeire reflektál, amelynek során az idő, a tér, az élet, a történelem s persze magának a művészetnek az alkotóelemei elveszítették egykori minőségüket, helyüket, szerepüket a nagy egészben, s mint millió darabra tört tükör cserepei, várják, hogy valaki minden darabot újra a helyére tegyen, hogy a kép, amelyet a világról alkothatunk, újra

teljes legyen. Mengyán András művészetét innen szemlélve értékelhetjük igazán azt a szisztematikusságot, céltudatosságot, amely művészetének egyik alapvető jellemzője.

Az út, amelynek állomásai immár fél évszázados művészi pályát kötnek össze, a rendszert alkotó formák elemzésével kezdődött valamikor pályakezdése idején, s folytatódott a hetvenes–nyolcvanas években az összetett formarendszerek létrehozásával, majd a tér természetrajzában tanulmányozásával, egy soktényezős, sokféle anyagból építkező térbeli művészet létrehozásával a legutóbbi másfél-két évtizedben. Figyelmének középpontjába éppen az az állandó mozgás, értékmódosulás került, amely a XX. századot jellemzi, legyen szó a közvetlen látványról, például a nagyvárosi utca történéseiről, vagy legyen szó a történelem dimenzióiban lejátszódó változásokról, a tudomány gyors fejlődése kö-

vetkeztében a szemmel láthatatlan világról alkotott képünk állandó alakulásáról. Hogyan lehetséges, ha egyáltalán lehetséges megérteni az egyidejűleg észlelt környezet sokrétűségét, minőségi változásait, aspektusait – kérdezi, hogy azután a logikusan következő újabb kérdést is föltegye: vajon van-e valamilyen mód ennek az egyidejű észlelésnek a vizuális kifejezésére?

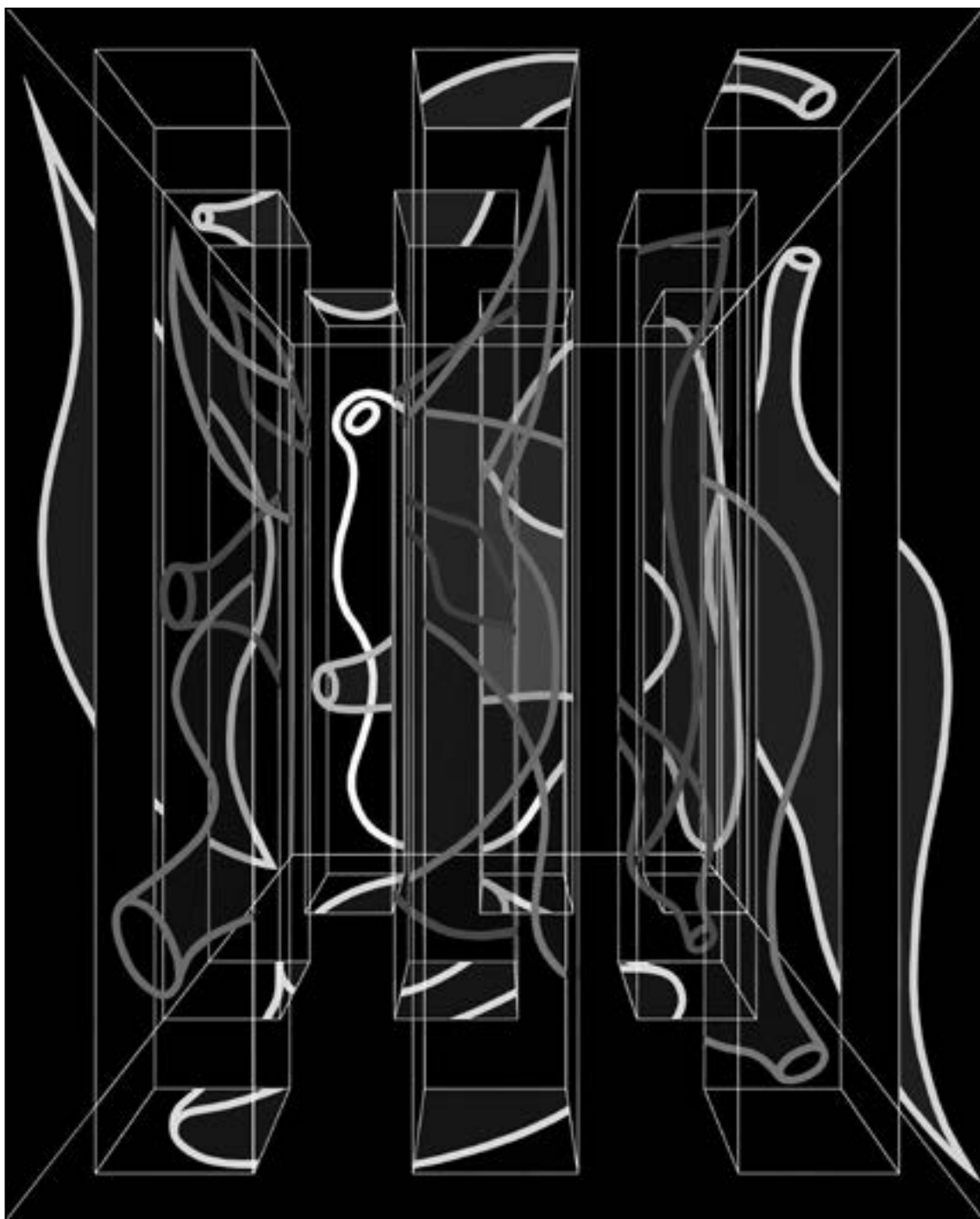
Mengyán András festményei, plasztikái, installációi külön-külön s még inkább együttesen mindig válaszolnak is e kérdésre, amely tehát így költőinek is tekinthető. Az alapot, amelyre konstrukciói épülnek, a matematikai rendszerelv, a permutáció elvei adják, a falazó-, kötőanyagot azonban az a szenvedélyes keresés, kíváncsiság, az a beleérző képesség jelenti, amely a Mengyán-műveket mindig hitelesebbé, időt állóbbá teszi, mint amilyené a még oly nagyszerű matematikai rendszerek vagy éppen a művészetben megtanulható mesterségbeli fogások tehetik. A „varázslatos racionalista”, ahogyan egyik kritikusa elnevezte, így a tér egészét betöltő, különös ultraviola fényben megjelenő konstrukcióival vagy éppen a művek által kijelölt fénytérben nem egyszerűen modellezi a létező világ és a művészet mozgásait, összefüggéseit, de magának az emberi állapotnak a szellemi-érzelmi dimenzióit határozza meg.

Mengyán András nyitottságának, következtettségének köszönhető, hogy képes volt sajátos szintézis létrehozására azoknak a hatásoknak a nyomán, amelyeket Max Bill, az ulmi iskola és főként Kepes György művészete gyakorolt rá. Utóbbival egyébként hosszabb ideig személyes kapcsolatban is volt, először Budapesten, amikor egy tervezett, de végül meg nem valósult Kepes-féle fénytorony helyszínének kiválasztásában vett részt, majd az Egyesült Államokban, ahol részt vett az egri Kepes központba került dokumentumok válogatásában – a tudomány, a technika és a művészet egymásra hatásával kapcsolatosan. A nyitottság fontosságát sugallták 1980 utáni amerikai, majd később norvégiai alapműményei is.

Pályakezdként a hatvanas–hetvenes évek fordulóján energiáit a képzőművészet, a formatervezés és a művészetpedagógia között osztotta meg. Művészként igen gyorsan a figyelem középpontjába került. „Valahogy beletrafáltam akkor valamibe: a szisztematikus, szeriális művészetbe, amit akkoriban például az amerikai Sol LeWitt vagy az olasz Morandini és mások igen

magas színvonalon műveltek. Rengeteg külföldi kiállításra hívtak, díjakat kaptam. Nem sokkal a főiskola elvégzése után bekerültek a munkáim egy-két kortárs gyűjteménybe is, Romváry Ferenc például már a hetvenes évek elejétől kért műveket a pécsi múzeumnak, ingyen és bérmentesen adtunk neki grafikákat” – fogalmazott abban az interjúban, amelynek szövege *Varázslatos transzparencia* című kötetünkben jelent meg 2013-ban. 1973 körül ébredt rá arra, hogy a rendszerelvű gondolkodás nagyon fontos, de a rendszernek nyitottnak kell lennie, kommunikálnia kell más rendszerekkel, nyitottnak, kompatibilisnak kell lennie irántuk. Akkoriban születtek azok a vizuális programok, amelyek nagyon közelítenek a számítógép szisztémájához és a programokhoz (szoftverekhez). A vizuális programjaihoz ekkor írt egy programadó szöveget, amely a későbbiek folyamán helyesnek bizonyult. Ekkor kezdődött a mátrixokban való gondolkodás, ekkor jöttek a téri konfigurációk. Torz felületű testek megismerését lehetővé tevő három formavizsgáló mobil készüléket hozott létre, melyekkel új és új forma konfigurációkat lehetett létrehozni. A vizuális formarendszereket vizsgáló művek vezették el a valódi háromdimenziós animációhoz. 1984-ben így jött létre a székesfehérvári kiállításán bemutatott, 5 x 5-ös raszterben 125 lámpából álló, egyszínű fehér zseblámpa-izzókból álló, számítógép vezérelte (amit két számítógépes szakemberrel építettek), valódi téranimációs berendezés (hardver). Ekkor még nem volt igazán erre a célra kifejlesztett technika. Ennek az animációnak 2010-ben Németországban LED technológiával készült „változata” is megszületett, Mengyán azonban egy évvel korábban 2009-ben a londoni Kinetika Art Fair-re (Kinetica 2010, London) elkészítette és kiállította az 1984-es verzió (minden színt tudó) színes LED-ekből létrehozott változatát.

A színek intenzitásának kutatása közben jutott el az ultraviola fényhez, amelyet a nyolcvanas évektől kezdődően máig magától értetődő természetességgel, sajátos logikával használ művészte alapvető anyagaként. A fény alapvető kifejező eszközként való használatának igénye azonban még korábbi, egészen a korai munkáig visszavezethető, amelyeken három fő színt alkalmazott, a fehéret, a feketét és a vöröset. E munkáknál két dolgot keresett: a nagyon erős kontraszthatást és az intenzitást. Előbbi elérését szolgálta a fehér és

Contradiction 1

fekete ellentéte, az utóbbit a vörös alkalmazásával érte el. A normál festékanyagoknál intenzívebb fényt adó festékanyagokat keresve jutott el az ultraviola fényre érzékeny pigmentanyaghoz. Ahogyan korábban egy interjúban fogalmazott,

ezzel a fénnel és a rá érzékeny pigmenttel különös hatásokat tudott elérni, felfedezett „bizonyos dolgokat, amelyek hozzásegítenek egy későbbi továbblépéshez, hiszen olyan transzparens színeket lehet létrehozni ezekkel az anyagokkal, ame-

lyek a képnek a térbeli hatásait hihetetlen módon megnövelik.”

Ahogy a jól bevált szófordulattal mondjuk: más megvilágításba kerülnek a dolgok. Mengyán András, ahogyan egyik ultraviola fényvel megvilágított installációjának a címe mondja, arról a *Megszakított folytonosságról* beszél, amely az egyes emberek életét ugyanúgy jellemzi, mint a természeti folyamatokat vagy a történelem esemény sorozatát, amelyek egyszerre határozzák meg életét, s mondanivalója kifejezésének alapvető eszköze éppen a világosság és a sötétség, a fény és a fény hiányának a drámai párbeszéde vagy éppen ellentéte. Ennek a műnek az első változata Norvégiai tartózkodása alatt született meg, bemutatásának különös körülményei – a kiállítóhelyet egy egykori börtön épületében alakították ki, a művek az egykori börtöncellákból átalakított térben kerültek közönség elé – természetesen kitágították a mondandó érvényességét, hatása azonban, nyilván igazolja a Munkácsy Mihály Múzeumban rendezett tárlat is, múzeumi körülmények között is erőteljes.

Az ellentétek kölcsönhatása határozza meg azokat a dimenziókat, amelyekben műveinek szemléltője mozoghat, természetesen virtuálisan, hiszen olyan sok dimenziós teret hoz létre az alkotó, amely a „normális” emberi tapasztalás számára fölfoghatatlan, annyi azonban világosan érzékelhető, hogy itt is a különböző vizuális, szellemi, emocionális értékek szüntelen kölcsönhatásáról, a lét határainak szüntelen tágításáról van szó. Tágításról a hasadó fények, a térben táncoló formák, a hangokból épülő kertek felé – ahogyan a legújabb időszak műveinek különleges fény- és hangeffektusai mutatják. Ezek a munkák a vizuális kifejezőmód legújabb, a művészetet a tudmánnyal összekapcsoló eszközei, a számítógép, a lézersugár, a led fény alkalmazásával készültek, miközben egyes alkotásainál továbbra is felhasználja az ultraviola fényt, a festett alumíniumot és hanggeneráló szenzorokat.

Újabb lépést jelentenek e művek azon az úton, amelyet eddig Mengyán András igen következetesen bejárt. Olyan terek és formák létrehozása foglalkoztatja, amelyeken szabadon át lehet járni, mintha valaki térhatároló falakon, vagy tárgyakon át közlekedne. A *Lézerorgona* vagy a *Programozható polifónikus tér* című munkái lézer és led fényekkel valós téri animációt hoznak létre, amelyek mindegyike 360 fokban

látható, azt az érzést kelti nézőjében, hogy a fénysugarak közötti térbe jutva maga is a műalkotás – vagy éppen a mű saját mindennapi életünk – részévé válhat. Megfelelő méretnöveléssel ezek a művek egy újfajta monumentális, köztéri művészet létrehozásának a lehetőségét rejtik magukban, akárcsak a *Fényhasadás* és a *Formák téri tánca* című lézer animációk. Valamennyi plasztika számítógéphez köthető és újraprogramozható, ezáltal újabb és újabb téri animációk hozhatók létre. Interaktív fényinstallációja fényei és hangjai közé hatolva pedig a látogató valóban aktív részese lehet a térnek. Láthatatlan fénykapukon halad át, mozgását szenzorok érzékelik, s az emberi mozgásra a mű különböző hangokkal felel. Amennyiben több látogató tartózkodik a térben, véletlenszerű és/vagy megkomponált hang-kompozíciók létrehozására nyílik lehetőség. Az emberi kommunikáció a művészet mágikus hatásának köszönhetően válik gazdagabbá.

A hetvenedik születésnapja alkalmából az A22 Galériában rendezett tárlatán annak a fényutazásnak az újabb stációit járhattuk végig, amelyet az írás elején felsoroltam. A *Fényvarázslat* című tárlat középpontjában a *Lézerutazás* című fényinstalláció állt, amely tizenhárom, transzparens anyagokkal különbözőképpen megtöltött üvegoszlopból áll. Ezeken hatol át a lézersugár, s ahány stációt érint a fény, annyi féleképpen változik. A kérdés, az alkotó szerint, hogy a különböző szituációkban ugyanaz az igazság érvényesül-e vagy egy másféle – a kérdést természetesen nem csak a fény változásaira, hanem a gondolkodás folyamataira is érti. A lézerutazás egyik legfontosabb eleme vagy éppen kelléke, anyaga az a Mengyán András által kifejlesztett folyadék, amely teljesen transzparens, és amely a kétdimenziós formát három dimenzióssá alakítja át. Ez a jelenség figyelhető meg az üvegoszlopok együttesének első és hetedik darabjában. Más oszlopokban hengerpikkelyek, duplakúpok, fordított tükrök, lamellák irányítják, illetve törlik meg, térítik el a fény útját, illetve az utazás végén abszolút véletlenszerűen elhelyezett gyúrt, átlátszó anyag szórja szét a környezetben, véletlenszerű formákat vetítve a terem falára. Ennek a műnek egy újragondolt változata kerül a Munkácsy Mihály Múzeum középső termébe, azzal a különbséggel, hogy itt a lézersugarat vezető oszlopokat körkörös

helyezi el, a közöttük lévő térben kap helyet az alufólia, amely a fényt szétrobbantja.

A véletlenszerűség és a vele járó festői vagy éppen poetikus hatás figyelhető meg a fényutazást indító folyadékos oszlop azon változatánál, amely a fényinstallációtól függetlenül, önálló alkotásként szerepelt Mengyán András tavalyi, születésnapjára tartott tárlatán. A *Formák metamorfózi- sa* című oszlopon alulról fölfelé áthatoló fény az oszlopot lefedő üveglemezen képződő párárétegen megtörve illetve a lemezen keresztül a mennyezetre vetülve a játékosság, spontaneitás érzetét társítja a programkészítő logika mellé. Azokban a terekben, amelyek belmagassága jóval nagyobb a galériáénál, ez a véletlenszerűen képződő kép igen hatásos lehet – ilyen terekben helyezték el a műnek a Stratford upon Aven-ben lévő MAD (Mechanical Art and Design) tulajdonába került példányt, illetve az az oszloppár, amelyet a londoni Canary Warf 39. emeletének konferenciatermében állítottak fel. Jó referencia ez a mű Mengyán András számára a kortárs művészet nemzetközi világában. És jó referencia az a kitüntetett figyelem is, amelyet a wüzburgi Konkrét Művészet Múzeuma (Rupprecht-gyűjtemény) vezetői szenteltek munkásságának, amikor egyik festményét megvásárolták a konkrét művészet legjobb európai gyűjteménye számára. Egy másik műve egy amerikai gyűjtőhöz került az elmúlt évben, s az Egyesült Államok két galériája illetve az Atr Tour International Art nevű kiadó-galéria is érdeklődik alkotásai iránt. A műkereskedelem azonban ma is érzi a 2008-ban kezdődött világgazdasági válság hatását, ahogyan a mecenatúra is. Ennek egyik fájdalmas hatása volt Mengyán András számára, hogy – legalábbis ideiglenesen – fel kellett függeszteniük az A22 Galéria tevékenységét, a közeljövőben legfeljebb internetes galériaként működhet tovább. Ez azért is különösen sajnálatos, mert az A22 Galéria a művészet–tudomány–technika kapcsolatának a témájában készült kísérletek, vizuális eredmények bemutatását célozta meg. Több kiállítást rendeztek itt olyan külföldi kortársak műveiből is, akiknek törekvéseit a hazai konstruktív, geometrikus, kinetikus alkotókéval rokonnak érezték. A veszteségért csak némi kárpótlást jelent, hogy munkásságát ismertette a Martina Kolle és Ingrid Gardill összeállításában megjelent *Internationale Kunst Heute* című német nyelvű kötet, s készül egy hasonló áttekintést

kínáló olasz nyelvű kiadvány is – a *Lézer máglya* reprodukciójával. Mengyán András azonban még fontosabbnak tartaná, ha végre napvilágot láthatna a formatanról írott angol nyelvű kötete, amit valószínűleg a veszprémi Pannon Egyetem Kőszegen szerveződő interdiszciplináris kutatóintézete jelentet meg a közeljövőben. Úgy tűnik, ebben az intézetben Mengyán András művészi munkásságán túl kutatói, művészetpedagógusi tevékenysége iránt is érdeklődnek. A kezdetek mindenesetre biztatóak, hiszen néhány hónappal ezelőtt az intézet szervezésében mutatták be Budapesten, az A38 hajón a művész *Lézer máglya* című alkotását, amely a békéscsabai kiállítás első termében látható, s amelyhez Mizsei Zoltán írta a zenét. Ő a szerzője a Mukácsy Mihály Múzeum falára vetített film zenéjének is. Úgy tűnik tehát, hogy az utak összeérnek, a külső és a belső terek, a különböző médiumok, idősíkok, helyszínek között valóban létrejöhet harmonikus kapcsolat, kölcsönösen megtermékenyítő kölcsönhatás. A *Fényutazás* folytatódik: a tárlat más művei a nagyváros világának konkrét elemeit idézik meg, kötődnek korunk urbanizált életet élő emberének mindennapjaihoz, a metropoliszok korának egyre nehezebben feloldható ellentmondásaihoz. A művészet azonban, legalábbis Mengyán András számára, természetesen több, mint a kábeltelevíziós csatornák vagy éppen a ma trendinek számító intermedialis projektek gyors kérdésekből, gyors válaszokból fölépülő kvízműsora. Tudja, nem egyetlen megoldást kell bejelölnünk a gyorsan elvihető nyereményért, amely persze távolról sem olyan nagy, mint amilyennek adózás előtt látszik. Ahogyan a *Vizuális térpolifónia* erővonalai az egyik irányban a jelen és a jövő felé mutatnak, úgy a másik irányban követve őket azok felé a nagy szellemi, mondhatni kozmikus összefüggések felé indulunk el, amelyeket megismerve könnyebben adhatunk választ arra a bizonyos Gauguin-i hármas kérdésre, amely így szól: Honnan jövünk? Kik Vagyunk? Hová megyünk?

Ez a varázslat s ez az igazi ráció: Mengyán András azt a világot próbálja meghatározni, amelyben valóban otthon lehetünk, szüntelen keresve és találva, elcsüggedve és újra bizakodóan. Ott, ahol sűrűsödik a sötétség, újabb és újabb fényeket teremt, hogy megtaláljuk a helyes irányt. Beszélget a fénnel, hallgatja azt, amit mond, és a fény minden mondatára új fény születése a felelet.

Kemény élek

Szellemes konstruktív rend Gnandt János festészetében¹

Mélyen egyetértek Banner Zoltán megfogalmazásával, aki azt írja Gnandt János 2012-es visszatekintő kiállításához készült katalógusának előszavában, hogy „csak annak a művészetnek van létjogosultsága, amely az ember földi léptékeit *imaginárius és/vagy mágikus* dimenzióra tudja/képes átváltani. Ez mind az úgynevezett figuratív, mind a nonfiguratív nyelvhasználat szerint lehetséges. Mert nem a nyelv, hanem a képesség, szándék, akarat függvénye az *átváltozás misztériuma*.” Majd mindezekhez azt is hozzáfűzi, hogy ennek az ember, illetve emberi közösségek és a Mindenség között zajló kapcsolatnak az antennája a művész, „*s ahány igaz művész, annyi hullámhossz*” ebben a kommunikációban.

Magam is éltem már hasonló metaforával, amelyben a képet (a műalkotást) ostyaként tekinttem az átváltozás/átváltoztatás szellemi-lelki misztériumában, azaz a néző és az alkotó viszonylatában. Sőt, vallom az imaginárius és mágikus funkciók mellett a művészet szakrális, ceremoniális, transzcendens és (a Hamvas Béla-i értelemben vett) orfikus, tehát rendteremtő, a sötét erőket megszelídítő szerepét is. Ám ilyen értelemben teljesen mindegy számomra, hogy valaki vallásos rajongásból, hitbéli meggyőződésből, istenes kontemplációból, vagy a Teremtő kezét elengedő racionalitás szabadságos örömeiből az ész és értelem kristálylogikájával, netán az állandó kétely folyamatának megújuláskényszeréből, s mindezek felül a tökéletesedés megszállott vágyából alkot. Mindegy, mert e magatartásoknak egy és ugyanaz a feltételrendszere, amelynek ténye történetesen az anyagi és a szellemi,

Kereszt (2015)

a fizikai és a lelki világ (egyelőre érthetetlen és megmagyarázhatatlan) szétválasztottságában gyökerezik.

Ha Gnandt János pályáivét nézzük, teljesen nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy mindig a fentebb vázolt lelki, szellemi és tudati diskurzusok oda-vissza processzusában határozta és határozza meg önmagát. Munkálkodásának első fázisában inkább mágikus realista szemlélettel viszonyult a valósághoz, a tárgyi világhoz, s csak egy hosszú átmeneti korszak után, a 2000-es évektől lesz belőle tisztán orfikus, azaz geometrikus-absztrakt művész, de érzésem szerint sohasem alkotott ateista alapállásból.

Kétszeresen is megkapó számomra az a teljes odaadással azonosuló és belehelyezkedő, megszépítően artisztikus attitűd, ahogy például az 1993-as *Emlék* című fotó-pasztell sorozatában felfedezi, megörökíti és ábrázolja az erdélyi népi

¹ Munkácsy Mihály Múzeum, Téglá Terem, Békéscsaba, 2016. június 23 – augusztus 28.

házépítészet anyagában rusztikus, szerkezetében funkcionális, arányrendszerében emberléptékű, megjelenésében racionálisan egyszerű, bár pusztulásra ítélt, mikrokozmikus szemmel mért primordiális világmodelljeit, a megsemmisülés és megsemmisítés sötét és vigasztalan útjára tolt őseredeti kozmoszszimbólumait, és azok részleteit. Majd azután, megszabadulva a megsemmisítő erők roppant terhéől, az eltűnés és az eltüntetés jelképes és konkrét „esztétikájától”, egy fantasztikus felismerés által szinte ugrásszerűen átmenti, áttemeli (visszahelyezi!) ezt az ősi tudásvilágot az isteni geometria színes aranyarányainak már-már metafizikus univerzumába. Gndant a romlás, az entrópia fájdalmasan szép „virágaiból” – a kollektív építkezés megtartó erőit, egyént és közösséget óvó szabályait, az egyesnek és a többségnek is menedéket nyújtó (szerkezetekben tömörített, illesztésekben őrzött, formákban kódolt) hagyományait egy magasabb rendű szellemi és vizuális közegbe szublimálva – új, átlátható, futurisztikus hangulatú, kristálytisztá képzeleti dimenziókat teremt.

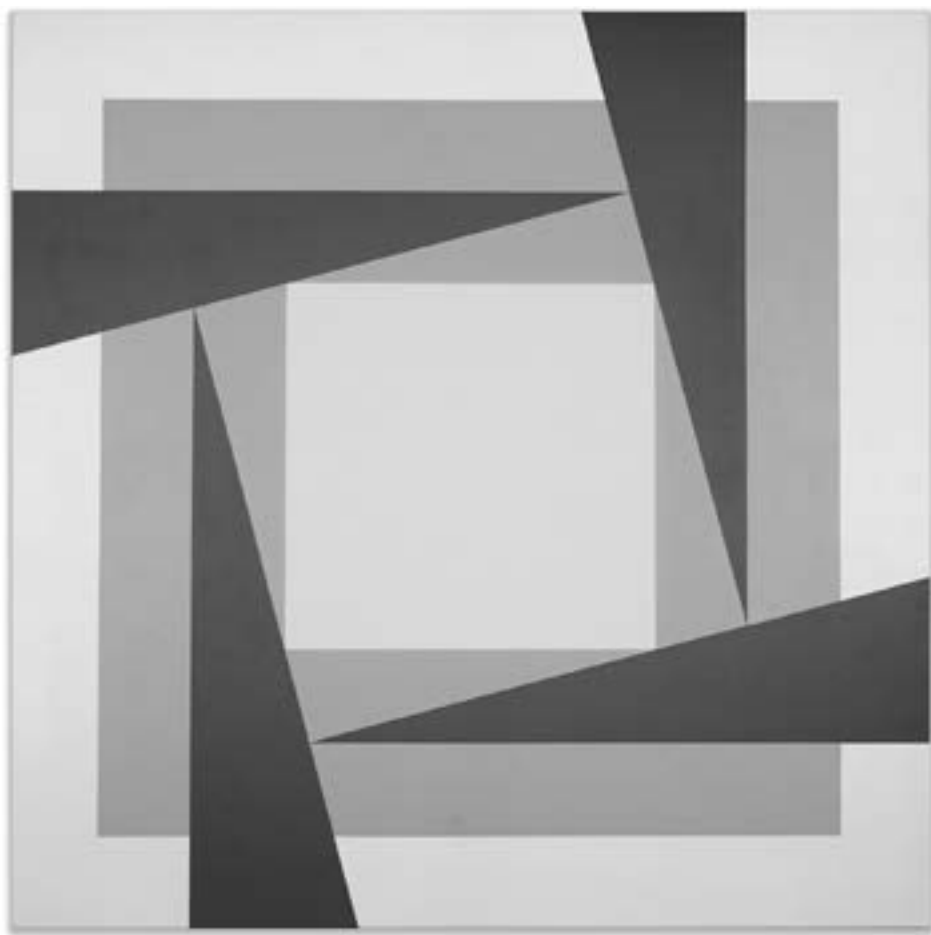
Az igazi művész akkor szerez és teremt valódi létjogosultságot az alkotásra, amikor megérti és megérzi, hogy az ő személyes hangja az általános törvényszerűségek megértése által válik igazolhatóvá és hitelessé. Az egyszerű falusi ember individuumának megtartó ereje a közösségében, közössége szokásaiban, néprajzában, kulturális és hitbéli létformáiban van elrejtve. A szuverén művészé személyes tudásában, és tökéletesen kibontakoztatott képességeiben mutatkozik meg leginkább, amely azt bizonyítja, hogy a Teremtőtől kapott lelki-kegyelmi adományokkal jól sáfárkodott, hiszen megszerezte, megalkothatta, kifejezhette és kifejleszthette személyiségének egyszerűségét, egyediségét és megismételhetetlenségét.

Bármennyire is furcsa ezt kimondanunk, de abban a festészeti műfajban, amelyben Gndant János is alkot, teremt és szorgoskodik, s amely meglehetősen általános, mondhatni, univerzális elvek, hűvös, kiszámított szabályrendszerek szerint fogalmazódik meg – történetesen a geometrikus konstruktivizmus, a kemény él, a minimalizmus, a sík- vagy térillúziót keltő mértani struktúrák, rétegek, párhuzamos idomok, valamint a mértani formákba foglalt monokróm vagy íriszes színmezők nyelvén –, mégiscsak van helye a személyiségnek, a megkülönböztethetőségnek.

Állításunk igazolására érdemes idéznünk néhány sort a Sebők Zoltán által jegyzett *Az új művészet fogalomtára 1945-től napjainkig* című kötetnek a hard-edge, vagyis a kemény él nevezetű irányzatra vonatkozó szómagyarázatából: „a mozgalomhoz tartozó festőkre jellemző, hogy egyszerű, általában mértanias formákat használnak, körvonalaik abban az értelemben »kemények«, hogy kontrasztosak (innen az elnevezés), színeik pedig erősek és egyöntetűek. A képi világból száműznek minden tárgyias vonatkozást, vagyis a »valóság bonyodalmaival« szemben egyfajta tudatos rendet és egyensúlyt képviselnek. Megszabadulva a tartalmi közléstől és a pszichikai önkifejezés programjától, a hard-edge festészet semmi olyanra nem utal, ami nem önmagát jelenti, vagyis a kép »közlendője« egyértelműen saját szerkezetére és ritkább esetben anyagiságára vonatkozik.”

És mégis milyen érdekes tény, hogy a konkrét művészet művelői között is milyen óriási eltéréseket, s mennyire finom, de karakteres árnyalatokat, személyre szabott ötletparádákat, változatos, de következetes különbségeket tapasztalhatunk. Tehát a Banner Zoltán által emlegetett „ahány igaz művész, annyi hullámhossz” elve a festészet utáni absztrakció irányzataiban is maximálisan érvényesül, akárcsak a figurális művészetben. A neveket sorolhatnánk az amerikai Al Held-től Ellsworth Kelly-ig, Kenneth Noland-tól Morris Louis-ig, Frank Stellától a svájci Max Billig, a magyar Joláthy Attilától Fajó Jánosig, Bak Imrétől a korai Nádler Istvánig, Fábíán Zoltántól Halmi-Horváth Istvánig, Jarmetzky Istvántól Nemcsics Antalig, Szlabey Zoltántól Saxon Szász Jánosig...

Szintén Banner Zoltán állítja, hogy Gndant János „szellemes konstruktivizmusa” igencsak alkalmas az „ősiség, őserők formasugallatainak a tolmácsolására, előhívására”. S ez itt nemcsak a geometrikus és/vagy organikus művészet rég-es-régi, talán a figurális ábrázolást is megelőző, vagy éppen kizáró voltára, alapformáira és alapstruktúráira, de a természet, a földkéreg-szerkezet, valamint a szellemi és tárgyi folklór absztrakt képletekbe sűrítendő működésére és törvényszerűségeire is vonatkozik. Banner egész egyszerűen a Gndant-féle művészetet egy olyan végtelenségig variálható „szellemi legójáték”-nak tekinti, amely „annak az őserőnek az élményében kívánja részesíteni a szemlélőt, amely a Mindenségből sugárzik felénk”.

Forgatásban (2016)

Az említett szerzőn kívül több neves művészeti szakember is foglalkozott már Gándt János képzőművész grafikai és festészeti tevékenységével, fejlődésével, szellemiségével Erdélyből származtatóságával, motivációival, a múlt és a jelen Romániájába, valamint a mai Békéscsabába ágyazottságával, korszakainak, pályaszakaszainak leírásával, műtípusainak meghatározásával és osztályozásával. Így, a Cs. Tóth János, Szilágyi András, Niedzielsky Katalin vagy Kocsis Rudolf által megfogalmazott gondolatok és megfigyelések kiemelésével, illetve ismétlésével most nem szükséges szaporítanunk a szót. Bár éppen a szerzők inspirációjára, néhány dologra azért érdemes felhívni a figyelmet. Például arra, hogy ebben a Gándt János-féle vizuális univerzumban, ebben a *szín, forma és él*, vagy *szín, forma és felület*, illetve síkban vagy térillúzióban tartott *konstruktív, absztrakt és konkrét* képarcitektúrában az említett hármas tényezők paritásos ala-

pon működő egyensúlyának kiemelt, már-már szakrális és szimbolikus jelentése és megingathatatlan jelentősége van.

Mindent összevetve, Gándt Jánosnak ez a 2000-es évektől kibontakozó elvont vizuális artikulációja visszahozza a művészetbe a tapasztalás előtti ideák rendben gyökerező formavilágát. S ennek az alapállásnak az igazolását Hamvas Béla *Kiengesztelődés* című esszéjében találhatjuk meg, amelyet a *Patmosz II.* kötetében lapozhatunk fel, és így szól: „a hagyomány rendje preegzisztenciális, vagyis a kezdetek kezdete előtt megvolt, és a világ a rend gondolatából keletkezett. (...) Az emberi életet befolyásoló eszméket magasabb, főként tágabb létszintről kapjuk, és ezek azok, amelyek életünket irányítják. (...) Az ember csak afölött dönt, hogy milyen erőt fogad magába, és azt milyen mértékben valósítja meg.”

A dolgok mai állása szerint Gándt János döntése helyesnek bizonyult.

Finomvegyes, de kinek?

POSZT, 2016

Az idei POSZT kapcsán az elmúlt évekhez képest is erősebben merült fel annak a kérdése, hogy kinek szól, mit céloz a legnagyobb országos színházi fesztivál. Pedig a Kiss B. Attila operatőr és Sólyom András filmrendező által válogatott versenyprogram korrektnek mondható: nem hozott újat az eddigi eljáráshoz képest, azaz egyszerre érvényesítette a területi és minőségi elvet (igyekezett a főként kőszínházi évad legjobb produkcióiból a főváros-vidék-határontúl egészt lefedve válogatni), s e szempontok szerint többé-kevésbé reprezentatív összképet állított össze. A tartható program önmagában viszont nem biztosítéka egyben a jó fesztiválnak, különösen, ha olyan szakmai és szakmapolitikai feszültségek szövik át mélyen a rendezvényt, mint a POSZT-ot, aminek válogatási rendszerét régóta viták kísérik, és aminek közelmúltja erősen konfliktuális, a 2012-es tulajdonosi szerkezetváltásból fakadóan, az új hatalmi felállás ugyanis átláthatatlan és szakmaiatlan kompromisszumok sorát eredményezte.

A szakmai zsűri összeállítása kapcsán kirobbant múlt évi botrány után az idei fesztivál megújulást hirdetett, új vezetői felállással startolt. Szűcs Gábor, Magyar Attila és Kővári Zsuzsa nyertes pályázatát érte előzetes kritika amiatt, hogy a fesztivál-brand tetszetősen populáris újrafogalmazási terve nélkülözi a szakmai elképzelést, de hogy ez milyen irányt jelöl ki az erősen amortizálódott fesztiválnak, inkább a megvalósítás felől érdemes megfogalmazni. Az idei POSZT-ot rendületlenül végigkísérő szakmaiatlan szervezési anomáliák – aminek következtében példa nélküli módon szakmai beszélgetés (a Forte társulat tagjaival), de elegendő néző hiányában részvételi színházi előadás (*Szociopolis*) is elmaradt, de kétszer eladott jegyek, számos

további nagy és apró meggondolatlanság (mint a szakmai beszélgetés és a teljes OFF-program kiszervezése a távoli és szigetszerű Zsolnay-negyedbe, ami több okból nehéz helyszínként működött az előző években is) – azt mutatják, hogy az új vezetés sem az előző évek tapasztalatával nem számolt, sem a színházi szakma szereplőit (annak terepét az alkotóktól a szakmai orgánumokig) nem ismeri, és nincs különösebb elképzelése arra nézve sem, hogyan fogalmazza újra magát annak, illetve a pécsi közönség vonatkozásában. Persze a POSZT súlytalanodásának sok oka van, de a hiányzó szakma és az üres – eleddig mindig pezsgő – Király utca a szervezői koncepciótlansággal együtt nem biztató ígért. Talán azt sem mérték fel a szervezők, hogy a mindig konvencionálisabb versenyprogram mellett mekkora jelentősége volt eddig az OFF-nak: itt lehetett megnézni a kis műhelyek, rengeteg esetben a versenyelőadásoknál jóval progresszívebb és izgalmasabb független előadásokat. Ez idén nem minőség, hanem mennyiség tekintetében volt rettentő sovány (és a távoli helyszín ezen a helyzeten is rontott): mindebből az olvasható ki, hogy az újragondolási ambíciót leginkább a sokat hangoztatott menedzszerszemlélet és nem a szakmai produktivitás vezérli.

A válogatást – ez nem új tapasztalat – nehéz egyetlen, erős értelmezési keretben megragadni (a POSZT konszenzuálisan egyensúlyozó válogatási elvei miatt rendszerint nem kedvezett az esztétikai provokációt kihívó programnak – talán utoljára a Kukorelly-év tudott statement-szerű lenni). Akad hát ebben a finomvegyesben kísérletibb és klasszikusabb, színvonalát tekintve kapásból érthető, illetve megkérdőjelezhető előadás is. Az idei versenyprogram előadásai közül a szakmai zsűri – amelyet Boros Kinga kritikus,

Bozóki Mara díszlet- és jelmeztervező, Czajlik József rendező, Dobák Livia, Garaczi László író, Kiss Mari színésznő, Kocsár Balázs karmester és Sztarenki Pál alkotott – által kiosztott két legfontosabb, azaz a legjobb előadásért és legjobb rendezésért járó díj a Zsótér Sándor által rendezett *Macská a forró bádognál*on, illetve a Horváth Csaba által rendezett *A te országod* című előadásokat emelte ki. Döntésükben – joggal – a színháznyelvi komplexitást tartották szem előtt.

Zsótér Sándor hosszú évek óta a magyar színház egyik legizgalmasabb rendezője, sok más rendezőhöz hasonlóan állandó alkotói stábbal – Ungár Júlia dramaturggal, Ambrus Mária díszlettervezővel és Benedek Mari jelmeztervezővel – dolgozik, aminek azért van jelentősége, mert a zsótéri színházi gondolkodásra sajátosan jellemző, hogy a jelentésalkotás a szöveg, látvány (és természetesen a színészi alakítás, intonáció, gesztus) rafinált, egymást mindig módon megtörő-tükröző-kontrasztoló-asszociatíván továbbíró együttállásából fakad. Zsótér alig nyúl úgy drámai szöveghez, hogy azt dramaturgiával ne fordítaná újra vagy dolgozná át erősen – a Tennessee Williams-szöveg fordítását a kecsméri színház előadásához díszlettervezőjével együtt jegyzi. *A macská a forró bádognál*on látvány és szöveg tekintetében is két külön világot helyez egymás mellé: a hatvanas évek Amerikáját és a vidéki Magyarországot. Ez a két világ jól különválasztható: Zsótér szándéka kiolvashatóan nem az, hogy Tennessee ízig-vérig amerikai történetét a színházi illúzió bevett konszenzusa szerint problémátlanul rásimítsa a magyar valóságra – aminek értelmében elfogadnánk, hogy a történet „általános érvényű emberi mondanivalója” valójában vagy reflektálatlan áthallásosságában elfedi a különben eltüntethetetlen és tipikus amerikai kontextust –, hanem épp ezt az illúzióra vonatkozó konszenzust, vagyis a különbségek megszüntethetlenségét hozza játékba. A két világ közti határ, demarkációs vonal fenntartása állandó iróniaforrás, hiszen az arányok különbségét emeli ki: az ültetvényes családi nagybirtokos lét, ahogy a nagy kultúra közegének érzete nem szűnik meg, miközben az úgazdag vidéki birtokos lét, a magyar kis kultúra szűkössége jelenik meg szüntelen általa és vele szemben. A tükrözésnek ezt a játékát akár szó szerint is vehetjük, a szövegben ugyanis sok a nyelvileg „sima” beszédet megtörő vicces tükrörfordítás: „szerelmet csináltam vele”, mondja Maggie Pollit, aki a magyar szereposztásban Pollit Margitként van

feltüntetve, és Trokán Nóra sokszor (affektáltan, egyszerre hűen a szerepéhez-kínézetéhez és ettől magát eltartva, magyar lányként) angolul is megszólal; vele kapcsolatban még egy Maggie-leveskockás poén is becsúszik. Másfelől sok a szövegben a „magyarizmus”: a halálos beteg Big Daddyhez összegyűlő nagycsaládi dzsemborin, ahol rejtetten-nyíltan – Zsótérnél tárgyyszerű szárazsággal nyíltan – a szereplők motivációit az óriási örökség megszerzése szervezi, Tooker pásztor (Kertész Kata), aki az egyház számára remél leesni valami morzsát, például magyarországi kistelepülésekkel példálózik, ahol vagyonos emberek mecenatúrájának köszönhetően avattak fel ilyen-olyan neveléses szobrokat. Az amerikai élet nagy (akár negatív) mítoszait tehát minduntalan a vidéki, Duna-Tisza közí Magyarországon kisszerű közegére olvassuk és viszont, illetve olvassa maga az előadás is, ám ezt nem rejtve teszi, hanem a színháziasság köztes, kiemelt, jelentésalkotó terében: a retró enteriőr, a tipikus amerikai hálószoba csak a színpad kis részét foglalja el, hatalmas és függönnyel zárt-nyitott ablaka (amiben nyilván nincs üveg) és terasza magára a póré színpadra, az eszközeivel, gépezetével együtt kitakart illúziódobozra nyílik. Zsótér előadásában a kitettség retorikája ugyanakkor kíméletlenül pontos emberi viselkedésanalízissel társul: happy endről szó sincs, a sokgyerekes sógornővel a birtokért harcba szálló Margit kitartóan erőszakos érveléssel és a mama előtt hazudott terhesség manipulatív kártyájával kényszeríti ágyba végül a tökéletesen közönyös, alkoholista, tőle elhidegült férjét, Bricket (Szemenyei János).

A Forte társulat *A te országod* című előadása volt az idei versenyprogram egyedüli független színházi alkotása, és ha a beválogatás tényét valamilyen formában kanonizációs gesztusként fogjuk fel, úgy ennek a – színházi vonatkozásban gyakran előforduló – megkésetttségét is ki kell emelnünk, hiszen Horváth Csaba évek óta rendez izgalmasabbnál izgalmasabb produkciókat, elég *A nagy füzetet* vagy az *Irtást* említeni. A Forte mindig a társadalmi történések mélystruktúráit érintő, soha nem közvetlenül és könnyen múltó aktuálpolitikai áthallások mentén aktualizáló előadásai közt *A te országod* a mélyszegény magyar valóságba vezet: múlt-jelen-jövő egybeér a történetben, ami a megkésett, felemás rendszerváltás nullpontján zajlik, és aminek következményeivel mai napig nem tudott tevőlegesen szembenézni a magyar társadalom. Keresztury Tibor jegyzi a Tar Sándor novellákból és saját

tárcáiból írt színpadi szövegkönyvet, aminek dramaturgiáját meghatározza a közegrajz: sok, viszont pontosan skiccelt szereplő, sok kis sors egymásmelletteisége teremti meg akár a szociológiai rétegzettség értelemben is a gyári munkások tipikus világát, amiből a villámgyors privatizáció – itt tökéletesen képtelenségeivel együtt mutatott – fordulatával együtt az állását elvesztő és családjához visszatérő, majd elváló és teljesen elszegényedő Sipos (Krisztik Csaba) sorsa kiválik, ennek alakulását követjük a továbbiakban. Ezt a narratív töredékességet és töredezettséget – ti. hogy nincs „elmesélés”, mert nincs „nagy” történet, csupán hétköznapi, mégis jelentéssel felvillanó mozzanatok a különböző szereplők életéből – a mozgást-beszédet sokrétű viszonyba állító színházi nyelv feszültségeteremtő módon használja. A Mocvár Zsófia által tervezett lepusztult, zöld csempés mintájú linóleummal borított díszlet a gyár, öltöző, munkásszálló kietlen világát egyformán jól idézi, a színészek szinte egyetlen kelleke pedig a narancssárga-szürke PVC-csövek, az ezekből alkotott különféle kombinációk lesznek, amelyek segítségével kéményt, kürtöt, tetőt, liftet, telefont, számtalan helyszínt és eszközt lehet megteremteni, de amelyek a test meghosszabbításaként is működnek, (levágott) karként, lábként. És ez Horváth gondolkodása szerint természetesen visszafelé is működik: a színészi test olyan médium sokszor, ami nem karaktert formál, hanem például állatot, mint a magát a szálló tetejéről levető roma fiú elröppenő kalamadarát. Benedek Mari a szocialista divatot variáló jelmezei, a munkaruha kék kezeslábasai, műanyag pólói, felsői, az olcsó és ízléstelen öltönyök, majd a rendszerváltás utáni szegényes csiricsáré-divat a kor atmoszférájával együtt annak izzadsággal keveredő olcsó italzagát is érzékíve teszik. A nyomorék munkavezető Sipos életét követve – aki a rendszerváltás pillanatában szinte sokkossal szembesül az eddig megszokott rend felborulásával, képtelen átlátni annak káoszán – a munkásréteg periferiája a rendszerváltást követő kisemmizettek periferiájává alakul, azé a rétegé, akinek állás, szállás, ellátás, bármiféle jövő nélküli tengődésében az alkohol a horizont. Horváth előadása jóllehet költőien, sok humorral és érzékenységgel, mégis szinte tárgyyszerű, már-már antropológiai távolságtartással villantja fel a szereplők életét: a roma hagyományait megtagadó Csókáét (Kádas József), aki eltaszítja magától az őt városba követő kedvesét, az italbírásával hözöngő nagymelósét (Andrássy Máté), az esetlen-

sége és szüzessége miatt mindenki által ugratott Vízipókét (Pallagi Márton), Nándi néniét (Földéki Nóra), aki az üzemben magánbizniszként kéz alatti vegyesboltot működtet. És persze a talajvesztett Siposét, aki hazatérve családjához szembesül azzal, otthona se maradt, feleségének régóta szeretője van, a fia sem az övé – akit mégis magához vesz, kéregetésből nevel, hogy ő végül azzal hálálja meg mindezt, hogy lerúgja a mozgó vonatról.

A POSZT-on nemcsak a Forte előadása tematizálta múlt és jelen összekapcsolódását. Máté Gábor rendezése, *Az olaszliszkai* emlékeztetdráma, amit egy permanenssé tett történelmi ásatás és sírgödör nézőpontjából, annak mélyén és peremén celebrálnak a Katona színészei ironikus és egyben megrendítő szertartás-színházként. A nézői szemmagasságban látható gödör falain domborműként látszanak a múlt háborús nyomai – koponyák, csontok, szekérekerekek, ágyúk, puskák, különféle fegyverek –, ennek mélyén egy kisebb ajtón keresztül kisebb, zártabb tér nyílik. Itt történik meg a gyilkosság (csupán a rugdosó lábakat és a villogó sportcipőket látni), és ide hengeredik be lassan a történet végén a lincselés áldozata, a Fekete Ernő által játszott magyartanár: az ő alakja az előadásban egybeolvad a dráma szerzőjének alakjával, aki szüleinek gyilkosságát is felidézi. A múlt feltárásának folyamatában Máté rendezése egymás mellé helyezi az olaszliszkai gyilkosságot (tehát a borbélyi szöveg révén való drámaként konstruált újrátársítását), a pert és az ehhez tartozó nyomozást, rekonstrukciót, aminek tagjai egy görög tragédia kórusára emlékeztető, magyar népviseletbe öltö-

A te országod

zött karból válnak ki. A rekonstrukció, elbeszélés, újrajátszás sorozatai, amelyekkel újabb és újabb kontextusok, nézőpontok, háttérvilágok, retorikák kerülnek elénk, annak a színházi megfogalmazásává válnak, mennyire bonyolult az igazság szerkezete – miközben az előadás a tragédia, a gyilkosság, az elmúlás elementáris, botrányosan felfoghatatlan tényét nem viszonylagosítja. A színház különösen érzékenyen reagál a társadalmi változásokra, folyamatokat elemez, jelenségeket tár elénk, a törekény társadalmi egyensúly megbillenéseire figyelmeztet, ezt jó pár versenyelőadás kapcsán érzékelhettük: Ascher Tamás rendezése, az Örkeny Színház előadása is ezt teszi. *A Bernhardt-ügy* Arthur Schnitzler megírása idején betiltott, és Ascher rendezésében jócskán meghúzott darabja egy századeleji történeten keresztül rímél a mai magyar közállapotokra: azt követi, hogyan pattan ki, duzzad fel, eszkalálódik és vesz fordulatokat egy botrány, amiben első körben orvostudomány és egyház kerül egymással szembe, majd a szakmai hatalmi mezőt meghatározó politikai tényezők mentén a még csak szárnyait bontogató fasiszta ideológia. Bernhardt professzor (Mácsai Pál) egy bécsi magánklinikai igazgatója, orvosként megtiltja, hogy egy utolsó óráiban és a gyógyulás euforikus hitében lévő lányhoz bejusson a katolikus lelkész (Nagy Zsolt), és ez az ügy, különböző szinteket lépve kikerül a nagypolitikába is: ennek hatására hirtelen lemond a klinika kuratóriuma, veszélybe kerül a finanszírozás, a megüresedett osztályvezetői pozícióra pályázó Dr. Ebenwald (Fűr Anikó) pedig képviselő férjét is használva próbál nyomást gyakorolni Bernhardtira – természetesen sikertelenül. A szinte mindvégig visszafogott és egy színtérben – az igazgatói szobában, kórházi környezetben – zajló játék az emberi viszonyok egészen kifinomult rendszerét teríti elénk, pontos, hihető, élvezetes karakterek, habitusok révén: a játszmák, frakciózások, baráti és szakmai kapcsolatok mechanizmusait kutatva. Az Örkeny színészeinek játéka azonban nemcsak azt teríti elénk, miként keres és talál könnyedén ideológiai eszközöket-indokokat a hatalomvágy a szakmai magatartás ellenében, ha erre lehetőséget teremt a politikai helyzet, hanem a józan ész hatékonyságát illető nagy adag szkepszissel azt is megmutatja, miként működik maga a hatalom, és vele együtt a nyilvánosság számtalan tényező, motiváció által torzított és meghatározott erőként. Mohácsi János előadása szintén a tömeghisztéria elszabadulását követi az Arthur Miller dráma,

A salemi boszorkányok átíratként született *Istenítéletben*, amelyet Kaposvár és Pécs után harmadik alkalommal a Vígszínházban rendezett meg – és talán ez az újrendezés lehet az oka annak, hogy a szakmai zsűri értékelése kikerülte ezt az előadást, amelynek pécsi színreállítása nyerte 2009-ben az év legjobb előadásának díját, valamint Herczeg Adrienn a legjobb női főszereplő díját; jóllehet a vígszínházi előadásban Stohl András és Herczeg Adrienn alakítása lenyűgözően mély. Az ő párosukon – két, egymást mélyen szerető és támogató ember épp krízisben lévő házasságán – keresztül jelenik meg valódi erejében a boszorkányüldözések ésbontó képtelensége, az igazság és önfeladás közt ingázó élet-halál dilemma.

Az idei POSZT izgalmas előadása volt az Alföldi Róbert által rendezett *Lear király* – leginkább László Zsolt erős Lear-alakítása, semmint a drámaértelmezés újdonsága révén. A Radnóti Színház előadásában az apokaliptikus történet egy világgá tágult, penészedő, de kezdetben még pompát sugárzó nappaliban, a színpadot uraló és elfoglaló masszív ebédlőasztal körül játszódik, szirteket-lankát, de leginkább az emberi lélek magasságait-mélységeit bejárva – Alföldi rendezői koncepciója ezzel a fizikai valóságában szűkös, a fantázia mozgását tekintve azonban tág világgal leginkább arra irányítja a figyelmet, ami az emberi viszonyokban történik. Érdekes felvetés, hogy a hamar széthulló pompás családi ebédnél Lear mellett egy (második) feleség látható, aki később bohóc lesz Kováts Adél törekény-érzékeny alakításában – Shakespeare drámáját, a hirtelen lobbanó apa szigorát ugyanis a korán meghalt anya hiányzó figurája felől szokás közelíteni. Alföldi rendezése sok humoros, már-már parodisztikusan túljátszott jelenetet is tartalmaz, Gloster szemének elhúzódo kivájása például, a fröcskölő művér és szétnyomott szemgolyó nem is annyira naturalisztikusan, hanem tarantinós idézetként hat. A Shakespeare-értelmezések ropant széles skálájára példa a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház *Vízkeresztje*, amely idén egyedüli határontúli előadás volt a versenyprogramban. Bocsárdi László rendezését a kívülről nézés távolító, reflexív mozzanatai keretezik és kísérik végig, ez pedig a félreértések, szerep- és nemcserekkkel dús szerelmi bonyadalmak történetét is más megvilágításba helyezi, a vígjáték műfajához tartozó könnyedséget szorongató szomorúsággal vegyítve. Mintha a színpad közepén látható forgószínpad, amely sorra dobja elénk a szereplőket – szinte a semmiből, ahogy a

hajótörést szenvedett Violát vetik partra a tenger hullámai –, a világ leképezése lenne, amelyben a hatalmi és szerelmi vágyak szüntelen mozgásban vannak. Ezt nézni nemcsak a Viola iránti szerelemtől epedő, mélabús Orsino (Mátray László) ül ki a színpadi székre, de kilép-beszél a történetből – szerepszerű munkaköréből adódóan – a bolond is, Feste. És ki-kilép a maga módján – ha nem is a teljes történetből el – a többi szereplő, hiszen az identitásváltások a többiek tekintetének fényében, a leleplezés, csalódás, fel- és félreismerés mozzanataiban nyerik el értelmüket, humorukat és tragédiájukat; például a társadalmi előrejutás vágyában önmagát rocksztori magaslatokba rakétázó Malvolio egó-performanszát a csínytevő banda – Böföghy Tóbi, Fonnyadi Ábris, Mária és Fábán – a nézőtéri sorok közt ülve kommentálja és röhögi végig.

Liliomfi

Bár tematikusan nem kapcsolható a versenyprogram más előadásaihoz, az ifj. Vidnyánszky Attila rendezte budaörsi *Liliomfi* üdítő, pimasz, tehetséges, és intenzíven energikus alkotásként emelkedik ki a mezőnyből. Az ifj. Vidnyánszky színházi gondolkodása erősen zenei alapú, és érzékelhetően otthonosan mozog – beregszászi színházcsinálói múltjából adódóan – a vándorszínészi témában, annak ad-hoc, improvizatív körülményeit tökéletes érzékkel kijátszva a Sziglieti Ede szövegét, sőt magát a szerző alakját is megjelenítő előadásban. Ebben az előadásban nincs szünet, állandóan pörög az elrajzolt karakterek által benyüzsgött történet, szól a zene, dől a füst, fröccsen a sör, dobban a kereszt alakú kifutó-palló – és egy idő után épp ez a felfokozottság, ami kimondott erénye az alkotásnak,

kívánna talán az idő előrehaladtával szusszanást dramaturgiai értelemben is: a falakon álló, egymásra találó két pár rövidke, csendes duójának mintájára. Szikszai Rémusz tatabányai *Tartuffe*-je jó humora, energikussága miatt alighanem igazi közönség-kedvenc lett: kiváló ritmusú, szellemes és egyre sötétülő komédia. Szikszai előadásában a felsőbb igazság a zsarolás képében érkezik helyretenni a dolgokat: a megbocsátás, a vagyon megmaradásának ára nemcsak az, hogy egy akváriumban-országban kell élnie átvertnek és átverőnek, de az is, hogy Orgonnak eztán az aktuális hatalom rendelkezésére kell állnia.

Jóllehet a teljes versenyprogramot nem tudtam átfogni, és így meglehetősen nehéz ennek egészéről véleményt alkotni, mégis számos középszerű(bb) előadással találkoztam: érthetetlen, hogy az évad legjobbainak sorába milyen indokkal került be a Pécsi Harmadik Színház Vincze János által rendezett *Piszkavasa*, amiben bár voltak szép színészi megoldások, formanyelv és koncepció tekintetében nem bonyolult, kiemelkedő alkotás. A nyíregyházi *Túl zajos magány* is inkább a felszínen mozgó Hrabal-értelmezés, Ivo Krobot klasszikus hangoltságú rendezése játékmód tekintetében sem mozdul el a sablonoktól – és elsősorban a hrabali kisemberi karakterek tetszetős kuriózumjellegére épít. Cserhalmi György fehérvári rendezése, az ember rögtönítélő természetéről szóló *Tizenkét dühös ember*nek érthető az erős közéleti aktualitása, de az előadás a színes karakterábrázolásnál nem merészkedik mélyebbre. Vidnyánszky Attila *Don Quijote*-ja pedig inkább csak a formavilág tekintetében viseli magán az eredeti rendezői kézjegyet – gondolatiság szempontjából meglehetősen üres, és ezt a hiányt sem a túl hangos és túl sok zene, sem a dőlő színházi füst, sem a valós lehetőséget nem kapó, egyébként tehetséges színészek játéka sem tudja kitölteni.

Amíg a versenyelőadás alapján nem lehet tendenciákat kiolvasni – ezt persze nem is feltétlenül feladat kényszeresen mozgásba hozni – az idei évadra vonatkozóan, addig a szakmai zsűri megnyugtatóan szakmai munkát végzett. Mindez nem oldja meg a POSZT-ot övező számos kérdést, legfőként azt, hogy milyen valós kontextust kívánnak teremteni a fesztivál szervezői ennek a – magyar színházi világban hosszú ideig kiemelkedően fontos és legnagyobb anyagi háttérrel rendelkező – eseménynek.

Levél a békéscsabai Jókai Színházba

Kedves 2015/2016-os évad!

Bocsásd meg nekem, kedves kollégám, hogy ismeretlenül molesztállak. De a 2015/16-os év énbennem olyan tiszteletet keltő, hogy csak hoszszas tépelődés után mertem tollat ragadni...

Utódod vagyok, leszek, a 2016/2017-es színházi évad a békéscsabai Jókai Színházban. Mivel figyelemmel kísértem a működésed, most e levélben eléd tárom, mit tanultam tőled.

Az igazgatód személye megváltozott, de tetted tovább a dolgot. Új fejed, Seregi Zoltán szerint „a színház három legfontosabb eleme a néző, a színész és a színdarab.” Erre a három pillérre épített engem is a tervezés során. Azt mondja, a színház közszolgálat, amely közpénzből működik és a közönségnek játszik. Nemcsak Békéscsaba, hanem a régió színházlátogató közönségét is szeretné kiszolgálni műsorpolitikájával; mivel népszínház vagyunk, közérthetően kell művészi minőséget és nívós szórakoztatást nyújtanunk.

Kedves Évad-Elődöm! Most azt szeretném megosztani veled, mi az, ami különösen megragadott benned.

1. Mario példája megmutatta, hogy az emberi természet mélységeit ismerő varázslókkal nem szabad packázni... de a POSZT-ra azért ki lehet jutni vele! Gulyás Attila alakítása elementáris erővel hatott. Zsenialitásában zavarodott és saját képességei súlya alatt megnyomorodott öreg lélek ő, aki elirigyli a fiatalság, népszerűség, a boldog tudatlanság okozta örömeit. Néha élettől megcsömörlött, sokat látott vénembernek, máskor védtelen kisfiúnak mutatta magát, akin egy rosszindulatú megjegyzés komoly sebet ejt. Őt figyelve elfeledkeztünk a színész valódi koráról,

egészségi állapotáról, személyiségéről. Cipolla tántorgott előttünk a maga sebesüléseivel, tapasztalataival, egész keserű élettapasztalatával. Gulyás Attila az előadásban szereplő bűvészmutatványokat is kiválóan hajtotta végre. A trükkösen berendezett tér elősegítette a varázsló és – a színészek által játszott – közönsége közötti ellenséges hangulat kialakítását. Kovács Frigyes rendező a művet kiválóan értelmezte, színészeitől pedig igazi emberi mélységek felmutatását követelte meg. Az előadás nem elhanyagolható előnye, hogy kötelező középiskolai olvasmányt dolgozott fel, így a fiatal generáció számára is kézzel foghatóbbá tette a Thomas Mann-élményt.

2. Egy lány úgy kívánt jó éjszakát az anyjának, hogy mindketten tudták: az ajtó túloldalán fejbe fogja lőni magát. Marsha Norman *Jóccakát, anya...* című színműve pont olyan nyomasztóra sikerült, mint azt a téma megkívánja. Az anyalánya kapcsolatot hagyományosan és öröklődően megpecsételő szado-mazochista huzavona itt pár órába sűrűsödve állt előttünk a színpadon, üresjáratok nélkül zúdítva nyakunkba a gyermekkor sosevolt boldogságát idéző forró kakaót. A ki nem mondott, félig megélt sérelmek, az emlékek temetőjéből fél lábbal kilógó hazugságok árnyas atmoszférája lengte be az egész előadást. A díszlet, a jelmezek és a karakterek hangulata is sötétséget tükröztek. Kovács Edit és Tarsoly Krisztina szellemi-lelki szpartakiádja olyan feszes volt, hogy nem volt időnk megcsömörleni a negatívumok újabb és újabb hullámaintól. A rendező, Csiászár Imre patikamérlegesen kiszámította, milyen ritmusban kell az előadásnak lüktetnie ahhoz, hogy a szeretet egy-egy halvány megnyilvánulása anya és lánya között elég erőt adjon a követke-

ző összecsapáshoz. A színésznők pedig tartották magukat ehhez a ritmushoz. A Kovács Edit által formált anya-karakter hisztis, mártír, sivalkodó és zsarnok. Tarsoly Krisztina testileg-lelkileg megtört, kiégett nőt alakított, az öngyilkosság stigmája szinte kirajzolódott a homlokán az előadás első pillanatától fogva. Kettejük együttműködése önpusztító szimbiózist keltett életre a színpadon, ami a nézők figyelmét kegyetlen őszinteséggel fordította befelé, saját lelkük irányába.

3. Üdítően hatott rám, hogy elvittél Amerikába, mezítláb sétáltunk a parkban, és emlékeztettél rá: meg kell tanulnunk vágyakozni az után, ami – aki – már a miénk. A színház bölcs előrelátással tűzte műsorára Neil Simon *Mezítláb a parkban* című darabját. A szerző neve pecsétes garancia volt a lehető legszelebbebb nézői kör megszólítására, a cím már tudat alatt megmozgatta bennünk a konvenciókra fittyet hányó, feelinges hippit. Az előadásból nem hiányoztak a Simon-i attribútumok: egy ötödik emeleti polgári lakás, egy telefon, egy lyuk a tetőszerkezeten és néhány hús-vér emberi jellem, akiknek százalékos valóságtartalmát a szerző itt-ott mintha némi abszurditással szándékosan kerekítette volna lefelé. Tege Antal rendezése bombabiztos ígélet volt a darabban kavargó humor-energiák felszabadítására. A Corie-t alakító Gubik Petra túlpörgött Minnie-egér módjára diktálta a ritmust a partnerek számára, energiái végig uralták a színpadot. A férfi elcsábításához szükséges megszokott női viselkedésminták mögött üdítően megcsillantotta az ésszel rendelkező, OKOS nőt. Figyelemre méltó poentírozásától színpadi partnerei sem maradtak el. Czitor Attila az ifjú férj szerepében hasonlóan sokoldalú alakítást nyújtott: egy feltörekvő jogász, önálló akarattal rendelkező férj, papucsosodó, nagyranőtt kisfiú és önnön határait feszegető civilizált polgár alkotóelemei keveredtek karakterében. Az előadás „jolly-joker” karaktere Mrs. Bank, a belevaló és egyúttal szemérmes, a magányt hősiezen szenvedő egyedülálló anya volt. Az őt alakító Fehér Tímea az utolsó poénig kiaknáztatta a szerepében rejlő lehetőségeket; egy-egy nézéssel történeteket mesélt el, szemöldökének mozdításával pedig képes volt az egész nézőteret megröhögtetni. A Mrs. Bank életét felforgató, Victor Velasco nevezetű titokzatos úriember bájos, néha idegesítő elvontságát, megingathatatlan, irigylendő magabiztosságát Katkó Ferenc keltette életre. Az első felvonás szirupos,

pár-hete-ház-as-külső-körülményekkel-nem-törődős szerelmét rendkívül hűen ábrázolták a békéscsabai színház színészei. A második felvonásban az ötödik emeletre is betört a valóság, és az ifjú házaspár is megtapasztalták, a házasság olyan mágikus határvonal, melynek akármely oldalán állva mindig a másik irányba vágyakozunk. A harmadik felvonás elején már közeli ismerősként üdvözlöttük Corie-t és Pault, a nézőközönség több ízben önkéntelenül is félhangosan kommentálta az eseményeket – Micsoda zokni! Sok volt a lépcső? –, teljesen egybeivódtunk már a fiatal pár szerelmi történetével. Újraéltük, hogy tudja két ember az örületbe kergetni egymást, milyen utálva vonzódni valaki iránt, s újra levontuk a korántsem újszerű tapasztalatot: időnként akkor is szeretjük egymást, amikor nem tudjuk a másikat elviselni.

Mezítláb a parkban

4. Egzotikusabb tájakon is jártunk, amikor a Grand Hotelben vesztegzárba ragadtunk temérdek ital, zene, és különböző vágyaktól hajtott különc egyének társaságában. Az előadás hozta azokat a jellegzetességeket, melyek csengő-bongó összhangja kotyvasztja össze a legendás rejtőjenős hatást. Élettől elrugaszkodott, nagyon-valamilyen karakterek, egzotikus helyszín, pompa, szerelem és ármány, jellem- és helyzetkomikumok sokasága, de leginkább csak utánozhatatlan humor, a maga tudományosan kategorizálhatatlan valóságában. Így néznének ki a rejtői karakterek, ha élnének; így öltöznének, így élnének, így szeretnének, így hibáznának.

nak. Az előadás nem tett mást, mint értő szemmel kiemelte az olvasottakat a háromdimenziós világba, kisollóval körbevágta, majd hatalmas svunggal életre lehelte ezeket a csodabogárszámba menő karaktereket. Nem törődött vele, hogy a végeredmény mennyire emészthető, né tán elbírja-e a színpad ezt a szintű groteszkséget és morbid humort. A színészek gátlástalanul kabaréztek. Mint csúcsra járatott felhúzzhatós játékok, úgy cirkáltak körbe-körbe, saját abszurd kis világukban elmerülve. Egy férjnek legnagyobb öröme a háromhetes egészségbiztonsági vesztégzár, mivel hites neje kívül rekedt; a dizőz meglopja a párját, aki maga is tolvaj; a Jáva réme nem más, mint pizsamás vőlegényszökevény. Olyan figurák önállósultak ebben a történetben, akiknek maximum egy zárt intézet udvarán volna ildomos szabadon kószálniuk. Mi az, amit a szóban forgó előadás hozzá tudott tenni a rejtői zsenialitáshoz? Buja színek, villódzó fények, amőba módjára alakuló színpadkép, ötletes rendezés és jó zenék. Még senkit nem hallottam a pestisről vagy a lopási mániáról ilyen vígan énekelni – a színészek nagy része érthetően is tette ezt. A koreográfia eredeti, a kórus-táncok kiemelendő erőssége volt az előadásnak. Lelkes, pontos, végsőkéig kidolgozott játékok az utolsó, „minden kiderül” jelenetet felejthetetlenné tette. A zenekar észrevétlenül volt jelen az előadás szerves részeként. Nehéz eldönteni, hogy a szövegek szakították-e meg a zenét vagy fordítva; az egész darab egyetlen véget nem érő dalként funkcionált, keretet adva

a szerteágazó-összefutó történetnek. A kellően túlzó alakítások sorából muszáj kiemelni Vadasz Gábor női szíveket romba döntő pizsamás alakítását, valamint Tege Antal felügyelőjét, aki a humor fogalmát egy egészen új minőségi szintre emelte. Sente Vajk a másodperc tizedrészét is zenével kitöltő rendezése látomásos világot teremtett.

5. Amikor virágzott a lila ákác, azt is megtanultam, hogy nem csak vágyakozni kell azután, aki a miénk... a tünékeny boldogságot addig kell megragadni, amíg nálunk vendégeskedik. Gulyás Attila Csacsinszky Palija nem volt az évad legkiemelkedőbb alakítása, de a Lila akácokat könnyfakasztóan énekelte az előadás végén. Köből Lilla Tóth Mancialakítása megfoghatatlanra sikeredett, a két fiatal közötti őszinte, kúszónövény módjára fejlődő szerelem sajnos valahogy nem született meg, ezért Mancii idegenbe utazása sem volt tragédiaként megélhető. A Komáromi Anett által alakított Bizonyosné sem lengte körül a szükséges istennő-atmoszférára, melynek nagy részben az őt körülcsacsogó férfiak reakcióiból kellett volna felépülnie. Tege Antal Angelusz papaként magától értetődően söpörte be a sikert, ám komédiázásában jó érzékkel mértéket tartott, ódzkodva az ízletlenségbe való átcúsúzásától. Külön öröm, hogy egyúttal drámai pillanatokat is megcsillantott. Katkó Ferenc Bizonyos úrként és rendezőként is hozta a korrektül elvárható színvonalat. Az előadást énekükkel és táncukkal kíséző dizőzök hatásosan járultak hozzá a Szép Ernő által megteremtett atmoszféra életre keltéséhez.

6. Kedves Évad-Elődöm, emlékeztetél arra is, hogy ha mindhalálig jó leszek, a sok szenvedés után egyszer nekem is bejön valami, de akkor nagyon! *A Légy jó mindhalálig* című musicalt Seregi Zoltán állította színpadra Békéscsabán. Bájos, tiszta érzelmektől csorduló, a tanulságokat kellően kihangsúlyozó életre hívása lett ez az előadás a klasszikus műnek. A gyerekszereplők fegyelmezetten táncolták-énekeltek-korcsolyázták végig az előadást. A felnőtt színészek nagyon megragadhatóan koncentráltak egy-egy jellemvonásra, a jó határozottan elkülönült a rossztól, a gonoszok nagyon gonoszak, a becsületesek nagyon becsületesek voltak. Ez rendkívül fontos az előadás célközönsége – a gyerekek és fiatal felnőttek – szórakoztatással vegyített nevelése szempontjából. Ezzel a darabbal

Légy jó mindhalálig

a Jókai Színház valóban népszínházi pozíciójából fakadó kötelezettségeinek tett eleget, igényesen, közérthetően, felesleges sallangok nélkül, zenekörettel tálalva az üzenetet, hogy hosszú távon megéri jónak és becsületesnek lenni.

7. A felnőttek világában azonban – főleg, ha egy államférfiről van szó – olykor választani kell a hivatal és rang diktálta kötelezettségek, és a magánélet „tündéri láncai” között. Katona József *Bánk bán*-ja Zalán Tibor átvezetésében az évad hangsúlyos előadása volt.

A díszlet azonnal megszerettette magát a nézővel. Korhűségre törekvő, zezugos, mégis funkcionális, ráadásul, ha az ember nagyon akarta, némi szimbolizmust is felfedezni vélt a kialakításában. A rendezés nem hagyta kiaknázatlanul a díszlet által nyújtott lehetőségeket, a színészek otthonosan használták a teret. A jelmezek a díszlet „kistestvéreiként” tovább erősítették a koherens látványvilágot.

Az alakítások sorából mindenekelőtt Czitor Attila háromdimenziós Ottó-alakítását kell kiemelni. Az őt körülvevő viszonyok valóban megszülettek a színpadon: szerelemmel vegyes, elkényeztetettségtől fűtött türelmetlen vonzalma Melinda iránt, valamint Gertrudishoz fűződő, szélkakas módjára forduló érzékroncsága egyaránt plasztikusan ábrázolt. A másik nagy alakítás Tege Antal munkáját dicsérte, aki tökéletes választás volt Biberach szerepére. Laza vigyorával, fellengzős dumájával olyan volt, mint egy mosolygós szociopata, akinek egyetlen hobbija marionett módjára mozgatni beteg kis társasjátéka szereplőit. Demeter András Bánk bán szerepében már első megjelenése alkalmával ezer fokon égett, ezért a gondterheltség, a gyanakvás és a kétségbeesés árnyalatait a továbbiakban nehéz volt tovább színezni. Tiborc monológja Jancsik Ferenc tolmácsolásában rendkívül tartalmasra sikeredett; sem vád, sem megrovó panaszkodás, csak keményen koppanó súlyos ténymegállapítások.

Az előadás a férfi színészek számára jelentett jutalomjátékot. A női alakítások közül Kovács Edit Gertrudisa sikerült a legjobban, valószínűleg azért, mert nem „királynőzött”, hanem a hatalmas fekete ruha és a ráaggatott rang mögötti embert és nőt mutatta meg. Halálának ábrázolásával azonban – hosszú, ritmikus rángatózás utáni szabályos befekvés egy padsorba – nehéz helyzetbe hozta őt a rendező.

Erősségeit és gyengeségeit összevetve a *Bánk bán* békéscsabai előadása jól átgondolt, tartalmas tolmácsolása volt a klasszikus műnek Szabó K. István rendezésében.

Bánk bán

8. A szerelem nagyon rejtélyes dolog: még egy szűz és egy szörny is egymásba szerethet. A békéscsabai Jókai Színház nem máskor, mint a magyar dráma napján mutatta be Pozsgai Zsolt tragikomédiáját. A szerző saját darabját rendezte, egy ifjú színésznő pedig a Szűz szerepében debütált. A Szűz és a Szörny vonzalma inkább a dialógus szintjén jelent meg, mint a reflektor áztatta színpadon. Mikor már kezdtük azt hinni, hogy *A Szépség és a Szörnyeteg* budapesti bérházas változatába cseppentünk, a való élet tekercest cserélt a diavetítőben, és néhány valószínű fordulat megmentette a cselekményt. A Szűz – miután szüzessége húszezer forintért a romlás oltárán feláldoztatott –, kiégett perditává lényegült, miközben a Szörny és haverja lefölozték a lány futtatásának hasznát. Az első pásztorórát az ajtó túlfelén asszisztáltuk végig; nemcsak a tizennyolc éven aluli nézők miatt kíméletes megoldás ez, de a szerző hamisítatlan tragikomikus helyzetet teremtett a szemünk láttára szorongó Szörnyvel, aki egyszerre stricije és szerelme a Szűznek. Samu bácsi ritmikusan visszatérő, Grétáját gyászoló-istenítő karaktere erős oszlopa volt az előadásnak – mondandója könnyre fakasztó, arcba mászó üzenet a szeretetről. A rendezésre egy szó adott: szerzőies. Nem tesz talán jobbat, ha a színdarabot az elme megírja, majd egy má-

sik, az előzőtől génállományában is különböző elme – saját impresszióin, ötletein, érzelmein átfolytatva – saját eszközeivel kelti életre? Hiányoltam a rendezői bravúrokat az előadásból, melyek talán a „független szem” áldásai. A színészi alakításokra nem lehetett panasz – babérkoszorút mégis a mellékszereplők érdemelték. Kovács Edit Karcsi nénije kellőképpen maszkulin takarítónő, aki tökéletesen meg van győződve róla, hogy porszívójával az egész világot sakkban tartja. Köcsög a budapesti éjszakából előrobbanó piperkőc simlis alak, szerepe hálás, szövege primán eltalált, Csomós Lajos alakítása elismerésre méltó. Szőke Pál Samu bácsija az előadás végén kápráztatott el minket egy emlékezetesen szívhezszóló monológgal. Bartus Gyula a Szörny szerepében valahogy végig szimpatikus és szerethető maradt, nem volt könnyű elhinni, hogy egy alvilági figurával állunk szemben. Az arcát egészében eltakaró maszk révén a színészt leg-erősebb fegyverétől – a mimikától – fosztották meg, mégis derekasan küzdött és kifejező testbeszédével amennyire csak lehetett, kitöltötte az űrt. A Szűz szerepében Kovács Ágnes pályakezdő színésznőként lépett a reflektorfénybe; csiszolatlansága hol előnyére, hol hátrányára vált. Az általa formált karakter ugyan „józan” maradt a kokozás után is, de a szuicid hajlamú naiva – alsóneműs kényszerdomina kontrasztot meggyőzően hozta. A látvány találó szimbolizmus volt a történetnek: ferde ajtókeretek, aszimmetrikus bútorok – semmi nem egyenes, aminek annak kellene lennie. Az ábrázolt eltorzult életekhez eltorzult tér dukált.

9. Az *Egerek* a legjobb gyerekelőadás volt, amelyet valaha láttam. Nem gagyisított, nem „gyerkőcözött”, hanem hallatlanul szellemesen, gazdag rendezői-színészi eszköztárt megcsillogtatva mesélte el, hogyan változott meg gyökere- sen két egércsalád élete. A széthúzódozó függöny az előadás elején „felnőtt” előadásokat megszégyenítő színpadképet villantott fel. A díszlet a későbbiekben is aktív „szereplő” maradt, Tóth Géza rendezése kreatívan használta a teret: a művészek otthonosan forgolódtak a zegzugos sajtóműhelyben, váratlan helyeken tűntek el és

bukkantak elő. A jelenetek kezdettől fogva „tétre mentek”, az előadás feszes tempójával a monitor vibrálásához szokott Z nemzedéket és a mesekönyveken szocializálódott színházi tudósítót egyaránt le tudta kötni. Csak úgy sorjáztak a poénok – valódi, igazi, hamisítatlan, eredeti, felnőtteknek is szóló poénok! A jellemrajzok a tíz pontos telitalálat fogalmával jellemezhetőek, melyet a szinte megszólaló jelmezek és a kifejező játék életre is keltettek. A színészek odaadással vegyes szakértelemmel oldották meg a feladatukat. Fehér Tímea Lidi mama szerepében zsörtölő háziasszonyként tartotta rendben teszetosza, örökgyerek, infantilis papucsferjét (Szabó Lajos) és bájos, jólnevelt, ám igencsak életrevaló Samu fiát (Ragány Misa). Megszokták, hogy az élet nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, míg a Nagy Róbert által alakított Albin papa és a Tatár Bianka által megformált Szeréna mama fehéregér-duó kifejezetten rangon alulinak érezte a munkát, és legfeljebb arisztokrata őseik tablóját cipelték egyik helyről a másikra. Samu, a szürkeegér-fiú és Fruzi (Gábor Anita), a fehéregér-lány gáttörő erőnek bizonyuló szerelme a színpadon is megszületett. Vadász Gábor a Nagy Macskamágius szerepében professzionális énekeseket megszégyenítő alakítást nyújtott. A Harcsa Boglárka és Réger Wanda által alakította Pascal nevű varázsgér szintén kiemelendő epizód szerepe volt az előadásnak. Az előadás hallatlanul minőségi zenéssel fűszerezve vezetett minket végig egy mozgalmas spirituális ösvényen, felnőttek számára is megfontolandó mondanivalót közvetítve. Az előadás díszletét, zenei világát, dramaturgiáját és színészi alakításait mérceként kellene szabni, ha minőségi gyerekszórakoztatásról van szó.

Kedves Elődöm! Úgy értesültem, jó sok előadást játszottál ebben az évadban, gőzerővel működött a színház, és hallottam azt is, hogy nem volt „nézőtéri tragédia” – ahogy az igazgató mondja –, vagyis üres széksorok. Nagyon várom, hogy én is bizonyíthassak! Igyekszem méltó utódod lenni. A Művész Kávéházban találkozunk!

Üdvözlettel,
a 2016/2017-es évad.

Tizennégy tárca

Kántor Péter: *Egy kötél táncos feljegyzéseiből*

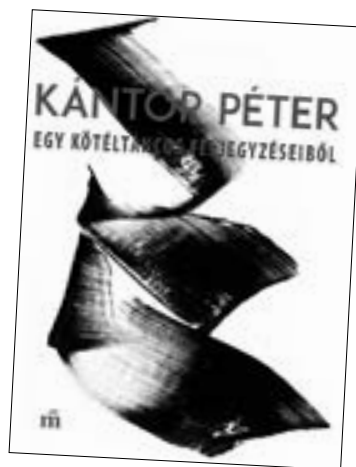
Tizenhárom tárca, tizenhárom külön-külön is *remek mű* sorakozik Kántor Péter legújabb kötetében. Egy *költő prózákötetéről* éppen elegendő lenne ennyit megállapítani. A hetvenes években megjelent első kötet óta a saját ritmusa szerint közlő szerző négy évig váratta olvasóit, és az történt, ami máskor is szokott: megérte várni.

2013-ban, azaz 3 évvel ezelőtt, az *Élet és Irodalom* tárcarovatában jelentek meg ezek az írások, már a lapban is azzal a címmel, ami most a kötet címe lett: *Egy kötél táncos feljegyzéseiből*. A szövegek itt-ott mintha egy kicsit tömörebbé váltak volna (egyik-másik valóban meg is rövidült kissé), sorrendjük követi a megjelenési sorrendet, kiegészülve egy záró darabbal. A szerző ezzel egy olyan struktúrát hozott létre, melyben a kötet egységes, csúcspontokkal és (a szó jó értelmében vett) pihenőkkel bejárható terep lett. Így alakulhat ki a könyvet forgatóban az a gondolat, hogy tulajdonképpen a tizenhárom tárca, mint kötet, egy végső, tizennegyedik tárca váza, gerince, avagy Kántor Péter ezúttal is megkomponálta formailag is, tartalmilag is legújabb könyvét.

Különlegesség a különlegességben, hogy nemcsak a kötet borítóján találunk Nádler István-képet, hanem a szövegek között is, ez nem volt jellemző eddig a Kántor-kötetekre, leszámítva a gyermekverseket. A képek nem a tárcák után, illusztrációként állnak, hanem a szövegek előtt, bevezetve a következő történetbe, ígérve valamit. Az olvasó elébe tett élethelyzet-leírás, beszámoló, mese felütései ezek, és méltó partnerei Kántor Péter szövegeinek. A fentebb taglalt feltevést, tudniillik azt, hogy a tizenhárom írás egyben egy tizennegyediket tesz ki, mely maga a kötet, a képek szerepeltetése csak megerősíti. Érdekes például összehasonlítani a nyitó tárca

(*Háttal a kedencnek*) előtti Nádler-képet (egy nagyra nyúló felkiáltójelet idéz, melyben bújik egy kérdőjelnyi ív) az utolsó, búcsúzó tárca (*A kivonulás – Búcsú Filipcskútól*) előtti képpel (felkiáltójelet idéz ez is, de ez tömör, szilárd, tömörszerű, megingathatatlan). Kántor kifeszít szövegben is, a Nádler képekkel is egy múltat és jelent összekötő, vékony, de még járható kötelet, amin aztán végig egyensúlyoz s eközben, mint szenvedélyes megfigyelő, mindent följegyez. A kerettörténet szerint az elvesztés, konkrétan egy lakás felszámolásának krónikása személyes hiányait, fájdalmát is beleoldja ezekbe az írásokba, így a megfigyelő nem kívülálló, feljegyzései nem rideg tudósítások, hanem személyesek, emberiek.

A szövegek, ahogy ezt a Kántor-lírában megszokhattuk, ezeknek a megfigyeléseknek, az azokra adott reflexióknak sűrű szövetét adják, ahol ezen felül a reflexiók is meg vannak figyelve, sőt, maga a megfigyelő is. Minden átszűrődik egy nagy lyukú, de megbízható szűrőn. Az értékes fennmarad, a felesleges kidobásra kerül. A tárca alkalmas eszköz arra, és ezt Kántor Péter ki is használja, hogy a legapróbb részletet is – nagyító alá rakva – nagyságában szemléljük, ráadásul a szerző (és egyben elbeszélő) egyáltalán nincs meggyőződve arról, hogy mindig

Magvető Kiadó, Budapest, 2015

egyszerűen ki volna jelenthető, mi kicsi és mi nagy. Mindennek megvan a maga jelentősége a kötéltáncos világában. A kis lépéseknek éppúgy, mint a nagyoknak. Kántor Péter kerül minden látványos gesztust, minden nagyotmondást, kérkedést, bombasztikumot és manírt. Így deklarációkat, fensőséges kinyilvánításokat nem kapunk – határozott véleményeket annál inkább. A szerző a tárgyra figyel, azt bontja szét a legkisebb részekre, s építi fel ebből a világot. Ahogy egy kötéltáncos minden kis izomrezdülése fontos ahhoz, hogy végigérjen a kötélén. Eközben ezek a rezdülések nem mindig látványosak, nem is lehetnek azok. De ha a mutatóvány egészét nézzük, eszünkbe kell, hogy jusson: mi minden kell a sikerhez. Ezekben a szövegekben ez a fokozatos építkezés az egyik legnagyobb teljesítmény. És ez prózában épp úgy hat, mint a lírikus Kántor Péter kötetiben. Ezáltal (is) vált a szerző az elmúlt évtizedekben műneme mesterévé. A hétköznapi(nak tűnő) apró dolgokat úgy, olyan érzékkel, kíváncsisággal emeli magához – nem lehajol hozzájuk, hanem megnöveszti őket –, hogy vizsgálatuk által, azokon keresztül fogalmazzon meg valamit, valami érvényeset, egyetemet, fontosat. Kántor Péter a mai magyar irodalom egyik legizgalmasabb kérdezője is. A végletekig képes lecsupaszítani egy állítást, miközben mondatai, bekezdései végén, alján, sűrűjében mégsem a bizonytalanság kérdései vannak, hanem az egyetlen emberi-írói tisztességes magatartás. Kántor helyettünk, a nevünkben kérdez, a nevünkben tépelődik, a nevünkben hallgat el, a nevünkben mond ki érvényeset és szépet. Kötéltáncos, ahogy egy kicsit talán mindannyian, ha tudomást veszünk erről, ha nem. Ráadásul ez nem egy kötéltánc-oktató munkája, ez az attitűd egyébként is nagyon távol áll az elbeszélőtől. Kántor szinte szándéktalanul válik ezekben a szövegekben is, a maga följegyzéseivel együtt útjelzővé, iránytűvé, tájékozási, viszonyítási ponttá; ennek (a ténynek is, a válasznak is) még a gyanúját is kerülni akarja. Így ír a sikertelenségeinkről és az ezeknek örüldről, a térdre kényszerítésről, a megalázásról, a bűneinkről (*Kucsera röhög*), így állítja mai mindennapi dolgainkat ókori távlatba (*Mondta Kasztórt*), de személyes visszaemlékezést is így ad a – talán – legderűsebbnek ható írásban (*Hogy itt mi megy!*). Seholy nem oktat ki, de véleménye mégis nyilvánvalóvá és egyértelművé válik.

„De hát akar-e ő mondani valamit? Igen, szeretne. Azt nem állítja, hogy mindig és szünet nélkül, nem úgy van vele, mint azok a kapszula kávéfőző masinák, amiken elég megnyomni egy gombot és már jön is a kávé – az egy másik típus. De rengeteg felhalmozódott mondanivalója van, mindenfélét, amiket csak úgy hurcol magával, sokszor nem is tudja, mi a fontos, mi nem, és amik időről időre kikíváncsoznak belőle. Ahogy egy folyó is időről időre kipakol a partra ezt-azt, többnyire csip-csup dolgokat, amelyeket aztán a madarak átsócsálnak, felcsipegetnek, de néha valami nagyobb rönköt, igazi kincset is, és mintha sóhajtana olyankor a folyó, miközben folyik tovább.” – így mondja a *Séta* című írás elbeszélője.

A prózaíró Kántor epizodikusan ír, de a szöveg elemi szintjein is képes lírai lenni. Használt szavai, a leghétköznapibbak is, életre kelnek, az eddig szürkének gondoltak színesek lesznek. Egészen pontosan: látszani kezd a színük, érezhetővé válik az ízük, a hangulatuk. A Kántor Péter-kaleidoszkópba helyezve a legközönségesebb dolgokból, tárgyakkól, személyekből – amikre a fény éppen a szöveg belső logikájából, mondani valójából, állításaiból árad – csodás alakzatok, színompás figurák lesznek. Ilyen varázslatra számos példa hozható, álljon itt egy az *Egy látogatás* című tárcából: „– Megyek, csinálók egy teát. Úgy mondta ezt, mint egy diák, akit kihívtak felelni, és már ott áll a tábla előtt, krétával a kezében, és hangosan magyarázza, amit a táblára készül felírni. – Most csinálók egy zöld teát, vagy egy feketét. És elindult a konyha felé.” A szorongás, mint élethelyzet (diák a táblánál), a választás szabadságának illúziója (fekete, vagy zöld tea), a folyamatos önreflexió, az ember öngigazolásai, magyarázatai a bizonytalansággal szemben (cselekvés plusz kommentár) – egyszóval pár mondatban egy teljes univerzum, melynek leírása ragyog: a szerző törődésétől a fentebb sorolt módon.

Az írások, ahogy fentebb szóba került, csúcok és pihenők. Kötéltáncosra nézve: vannak az erőgyűjtést, a pihenést segítő és a kifejezetten veszélyes szakaszok. Ilyen értelemben is kiemelkedő írás a *Kancsendzönga* című, ahol egy megtörtént, sajtóban kellően dokumentált eseményt hív szövegbe Kántor. Egy közismert, nagyszerű hegymászó és fiatal társa életének utolsó pillanatain elmélkedve a személyes tra-

gédiából a lét kozmikus tragédiájára kérdez rá. Az elbeszélő, kötéltáncosként itt a mélység és a magasság között egyensúlyoz, miközben nem foglal állást, mégis minden mondatából kiragygog: együtt érez a tragikus sorsú hegymászókkal. A hegyet ugyanis meg kell mászni, a magasba föl kell jutni. Ő maga is „vágzott rá. ... Nem a föld ellenében vágzott, hiszen mindenki a földhöz köti, mindene a földhöz köti, de a magasba!” És egyetért a sorsdöntő választással is: a fiatal hegymászó a saját életét kockáztatva visszatér társához, barátjához, s bár ezzel személyes élete befejeződik, de példája a nagyság példája mindnyájunk előtt. Kántor Péter töprengéseivel együtt lehet haladni, kérdései, tévovázása, érzékeny pszichologizálása, ahogy belehelyezkedtetni elbeszélőjét a hegymászók helyzetébe, az olvasó számára valósággá lesz. Érezni a hegy hidegét, ahogy kiárad a szövegből, a szomjat, a tépelődés kínját. Bennünk, helyettünk szólnak a kérdések, és így lesznek általánosak, emberiek. A halálról így ír: „Igen, ha lehet választani, akkor inkább a hegyen.”

Pihenőnek, erőgyűjtőnek példaként a *Messze, mint Lacháza* című írás említhető, mint amiben mindez benne van sűrűn, kibonthatóan. A történetben igazából nincs történet, az elbeszélő a lacházai Duna-parton ülve Sanghajtól Lacházáig, Krasznahorkaitól a Kalevaláig kalandozik. Nem történik látszólag semmi, a távolságot méricskéli, s definiálva a távolság, a tér, az idő fogalmát, próbálja elhelyezni magát – a világban.

A történetben szóba kerül egy sanghaji taxis, aki – mivel egyáltalán nem tud angolul – egyetlen szóval („oké”) fejez ki a hosszú út során min-

den lényegest és lényegtelen. Oké, mondja, és cd-t rak be a lejátszóba, oké, mondja, és sebességet vált, oké, mondja, és ezzel jelzi egy veszélyes kanyarban, hogy elmúlt a veszély. Az intonáció változik, de a szöveg marad: oké. Nincsenek néven nevezve a dolgok. Nagyon kevés dolgot tudunk, és az elnevezéseink, a kommentárjaink sokszor inkább a tudatlanságunk elfedésére valók, semmint valós tudást mutatnának. A tudatlanságunk, értetlenségünk viszont bizonytalanra tesznek, ezért mímélünk magabiztosságot. Magabiztosságot, amivel látszólag uraljuk a teret, az időt, a távolságot, mindent. Pedig „a csoda, az messze van tőlünk, nagyon messze, messzebb, mint Lacháza! Mert már az is kész csoda, hogy élünk, oké?” – Kántor Péter kesernyés, de az elfogadást magában rejtően megfogalmazott ars poeticája ez. Ilyen egy „pihenő”-tárca ebben a kötetben.

Egy élő klasszikus ajándéka ez a kötet a mostani és későbbi olvasóknak. Szerényen van kínálva, szép, ugyanakkor visszafogott módon elegáns kötetben. Kántor Péter tárcái méltóan illeszkednek az életműbe, köszönet az Élet és Irodalomnak, hogy megjelentek és a Magvető kiadónak, hogy kötetbe kerülhettek. Mert miközben annyiféle helyről annyiféle bölcsesség keresi a mai embert, ennek a kötéltáncosnak a feljegyzéseiből igazán sok mindent meg lehet tanulni.

És még valami a címről: egy kötéltáncos feljegyzései ezek, és kötéltáncosnak lenni igazán nem a legbiztosabb foglalkozás az életben. A feljegyzések pedig nem tanítások, csupán egy kötéltáncos lépteinek dokumentumai. Szerény ajánlat ahhoz képest, ami a kötet olvasóira vár.

Személyes tér

Szaniszló Judit: *Beenged*

Bár a Magvetőnél megjelent *Beenged* az első kötete, Szaniszló Judit mégsem kezdő szerző, nagyon is régóta jelen van, legalábbis a figyelme-sebb olvasók számára. Nemcsak azért, mert több folyóiratban jelentek már meg írásai, hanem mert 2002 óta vezet blogot (www.combfiksz.wordpress.com) Zetor Leila álnéven, és internetes naplója évről évre egyre népszerűbb. A *Beenged* szövegeinek nagy része is erről a blogról került a kötetbe, melynek megjelenése voltaképpen kanonizációs aktusnak is tekinthető, bár jöhetett volna korábban is, végre elkészült, és kétségtelenül helyet teremtett Szaniszló Juditnak az ún. „magas irodalomban”.

A vékonyka kötet címével összhangban valóban *beenged* valahová, egy nagyon személyes, intim kis világba, ahol elsősorban a vallomásosság uralkodik. A szövegek sok életrajzi vonatkozással rendelkeznek, családi ügyekbe, szerelmi, munkahelyi történetekbe avatják be az olvasót, s még akkor is személyesek, mikor a szerző az elbeszélők váltakoztatásával, kívülállóként elmondott történetekkel igyekszik távolítani ezeket az eseményeket önmagától. Legfontosabb témái a szerelmi kapcsolatok, a szexualitás, a női lét alaphelyzetei, valamint a gyermekkor emlékei, ezek közül is elsősorban a rajongva szeretett apához fűződő történetek. Ezek a személyesebb hangvételű írások nem válnak novellákká, hiányzik belőlük az az erős, határozott szerkezet, melyet a műfaj megkövetel. Sokkal inkább szabadversszerű írások, melyekben a cselekménynél, a történetnél sokkal fontosabb a hangulat, az érzelem. Olyan töredékek, melyek a kihagyás alakzatára építve sugallnak, éreztetnek meg bizonyos hangulatokat, léhelyzeteket, anélkül, hogy epikai ívük lenne. Nem lényeges a struktúra, fontosabb, hogy érezzük, mit él át egy nő, mikor terhességi tesztet készít (*Második*), kíván egy férfit (*Démon*),

vagy szakít (*Beenged*). Az egyik önmegszólítást imitáló szövegben mintha meg is fogalmazná az elbeszélő ezt az eljárást, ennek tudatos-ságát: „Gyere,

Leli, mesélek neked szép mesét történet híján, ilyen pontokból állót, ceruzával összekötőset, sok valós motívummal, tudod, azt szereted...” (*Gyomlálunk, gazolunk, öngazolunk*). Ennek értelmében az olvasó megkapja a pontokat, de történetté neki kell összeállítani ezeket, méghozzá a kihagyások kitöltésével. Gyakori szövegtípus ezek között a személyes, önéletrajzi írások között az, melyben az elbeszélő Lelihez, saját alteregójához, kivetített, kívülről látott és láttatott énjéhez intézi megszólalásait (Leli, azaz Zetor Leila). Ezek az önmegszólítások (*Én írok levelet magamnak – Kell több?; Gyomlálunk, gazolunk, öngazolunk; Csontsovány vigasz*) sajátos kísérletek az önmeghatározásra, a saját magunknak adott (legtöbbször ironikus) jó tanácsok formájában. Ugyancsak önidentifikációra törekсенek a versszerű szövegek is, mint például az *Óvatos lányság asszonykorban*, vagy az *Unásig én*. Ez utóbbiban az a tapasztalat is megfogalmazódik, milyen nehéz kilépni önmagunkból, úgy írni, hogy ne legyen felismerhető mögötte a személyes élmény. Vak dióként dióba zárva lenni, tulajdonképpen Babits-parafrázisként is felfogható a szöveg, az alanyi költő/író panaszaként, aki nem tudja nem témává tenni saját magát, saját életének elemeit, szereplőit: „Szeretnék olyat írni, amiben / nincs

Magvető Kiadó, Budapest, 2016

férfi, nincs nő, / nincs az az átkozott / szexualitás (...) nincs benne az apám, nincs benne más apja-anya / sem, / senki árvasága és depressziója...”

A személyes, életrajzi elemekkel tűzdelt szövegek egy másik fontos csoportja az apához fűződő, az apára emlékező szövegek (*Részletkérdés*). Ezekre is a mozaikosság, töredékekből építkezés, sűrítés és a kihagyások a jellemzőek. Felvillanó emlékek, érzések, hangulatok, árnyalatok, nem céljuk (mert nem lehetséges) az egész megragadása, csupán részletek, jelenetek felmutatása (apa keze a kormányon, apa krepegése, apa bőrdzsekije, apa sírása, stb.). Kivételesen erős szövegek, szövegrészletek ezek, többek között azért, mert az apához fűződő viszonyt végre egy nő, egy lány szemszögéből jelenítik meg. Az elmúlt évtizedekben népszerű apa-regények általában az apa-fiú viszonyt ábrázolták, most pedig egy nagyon erős, szeretetteli apa-lánya kapcsolat rajzolódik elénk, nem is akárhogyan, kiválóan megmutatva azt az el nem múló fájdalmat, állandó hiányt, amit az apa elvesztése jelenthet. Az egyik legmeggrázóbb szöveg az apa halálát megjelenítő *Ölelés*, mely a hosszú haldoklást mutatja be, majd egy groteszk képpel elüti, de egyben tapinthatóvá is teszi az apa elvesztésének tragikumát: „Nem engedték el egymást vagy húsz másodpercig, pedig azt sem tudták, tulajdonképpen ki tart most meg kicsodát. Összekapaszkodtak: három ember, egy test. Apának most el kell mennie.”

Az életrajzi jellegű szövegek mellett van egy vonulata a kötetnek, mely kilép ebből a szférából, távolodik a személyes történetek világától, itt a szerkezet is kicsit feszesebb, műfajilag is inkább a novellákra emlékeztető írások jönnek létre. A *Gangréz*s, a *Páratlan*, a *Roncsi*, az *Átjár* más-más témát jár körül, de hőseik közösek magányukban, sorsuk kilátástalanságában, abban, hogy valamiképp (vagy azért, mert öregek, vagy, mert fogyatékkal élnek, vagy, mert beteg gyereket nevelnek, stb.) a társadalom perifériájára szorultak. Ha irodalmi kapcsolódásokat kellene keresni, akkor a belvárosi gangok, az egymást figyelő szomszédok, a körfolyosók sorsai és atmoszférája miatt Békés Pál juthat eszünkbe, vagy akár Tar Sándor figuráinak reménytelensége, illetve Tóth Krisztina lángoszagú Lehel tér környéki figuráinak áporodott élete. Erős szövegek ezek, elsősorban tartalmi és stilisztikai, nyelvi szempontból, egy erősebb és átgondoltabb szerkesztés talán még tökéletesebbé tehetné őket. A kívülállók, az átlagostól eltérők világának ábrázolásakor erős társadalomkritikai is érezhető, jó példa erre

a cigány létről szóló szöveg (*Repcse*): „Áll a gyerek a vonatajtóban, cigány. Ül a család szanaszét mögötte, kinek hol lett helye, cigányok. (...) Más is izzad, másnak is van szaga, mint mindenkinek ilyen időben, de ők cigányok. Kármennek hívják az egyiket, jó hogy, mert cigány.”

Bár tematikusan meglehetősen szétartó ez a nem túl terjedelmes kötet, összeköti a szövegeket az a sajátos látásmód, mely Szaniszló Judit védjegye. Nem csak érzékenysége, a megalázottakkal, kirekesztettekkel kapcsolatos empátiája, hanem elsősorban nyelvvel való bánásmódja. A nyelvre való rácsodálkozás, a legtragikusabb tartalmi elemek mellett is fel-felbukkanó nyelvi játékok, irodalmi parafrázisok (Ady, Radnóti, Puskin, Nagy László, stb.), ironikus megjegyzések szövik át a rövid írásokat. Erőteljes líraisága mellett a különböző nyelvi regiszterek váratlan és merész keverése is Szaniszló Judit jellemző nyelvhasználati módja. A pátosz és a hétköznapiiség vegyítése, a populáris és a magaskultúra elemeinek ötvözése sajátos szövegalkotási eljárása: „nékem szülőházam itt e lángoktól ölelt kis induljon a banzáj, a sok lóláb, ami az irodalmi kánonból kilóg, benne leszek, én is benne, benne leszek a Cégkódexbe’, a sok rossz szóvicc, a Müszi, fehérrek közt káeurópai.” (*Nékem a magyár*)

A szellemes, néhol fájóan ironikus és elsősorban önironikus („akinek nem jut semmi, blogot ír”) szövegek rendkívül őszinték, óriási bátorságról tanúskodnak, épp azzal, hogy beengedik az olvasót egy személyes térbe, ahol láthatóvá válnak a hiány(ok), a szakítások, a félelem, az apa elvesztésének fájdalma, a magány. Az elbeszélők (mert mindenféle irodalomelméleti megkülönböztetések ellenére is nehezen álljuk meg, hogy ne a szerzőre gondoljunk a legtöbb elbeszélő mögött) mintegy önboncolást, önanalízist hajtanak végre, de nem a függöny mögött, hanem a publikum elé tárva azt. Mindezt olyan természetességgel, már-már hétköznapi keresetlenséggel, valamiféle mindent átható, paradox bizakodással és humoral, hogy minden fájdalmuk ellenére is erőt adnak a szövegek: „Hogy mondjam el neked, hogy nem tudsz elrontani semmit, ha meg de, akkor az pont úgy van jól? Dögölj bele nyugodtan bármibe, jó? Csak utána azon nyomban süssed már ki ezt a minipaprikát forró, sós olajban nekem, amit vettél a Vácinn annál a jó zöldségesnél, sírjad már bele a könnyeidet is nevetve, én nem bánom, mert sok van, mi csodálatos, de azért a sült paprikánál semmi sincs csodálatosabb.”

„Megint tanú” Újvidéken

Végel László: *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja*

A *Neoplanta* kapcsán *A tanú* (1969) jutott eszembe. A *Balkáni szépség* természetesen hozta be a képbe az ismert Bacsó-film folytatását, a *Megint tanút* (1994). Mi több, Johann Schlemihl/Slemil János/Jovan Slemil [Јован Слемил] (nevének ejtése és alakja attól függ, hogy melyik rendszer tartja számon!) szerepe és személye a(z) (ön)tudatos Lazo Pavletićnél – a *Neoplanta*-regény mesélőjénél – sokkal erőteljesebben idézi a század esetlen/groteszk „tanúja”-nak, Pelikán Józsefnek az alakját. A 2015-ben napvilágot látott regény egy-egy reflexió erejéig utal a szerző korábbi két, a *Balkáni szépséggel* trilógiát alkotó művére (*Bűnhődés*, 2012; *Neoplanta, avagy az ígért földje*, 2013). Slemilék udvarában áll például a *Neoplanta* főhőse, a fiákeres Lazo Pavletić gazdátlanul maradt kocsija. Úgy áll ott (akár a nagyapa, Slemil János kerekese széke), mint a század történetének meglehetősen groteszk tárgyi emléke, s nem véletlen, hogy Slemil Ferenc, a nagyapja történetét elbeszélő unoka – miután „kilép” a történetből (vagy inkább: továbbgurul a nagyapa kerekese székével) – a házzal együtt a fiákert is felgyűjtja.

A trilógiát alkotó regények közös vonása, hogy egy-egy kisember lép elő bennük (kalauz/utas, fiákeres, címerkészítő mester) mint a 20. század tanúja, s történeteket mesél hallgatóságának, a busz utasainak, az íróknak, egy-egy vendégnek. Különböző szílamok és nyelvek váltják egymást ezekben a regényekben, hiszen a beszélők – a térség egykori multikulturális jellegének megfelelően – különböző nációk (magyarok, szerbek, bunyevácok, németek stb.) képviselői, mégis ugyanazt mesélik el Újvidékről és lakosairól (tágabb értelemben: a vajdasági ember sorsáról). Megegyező vonása e regénynek a narratív szílamok megsokszorozódása, illetve a közvetítettség

eljárása is. Mindhárom regényben érezhetően jelen van (ha nem is szólal meg minden esetben) egy összegező, az eseményeket kívülről szemlélő elbeszélő, aki (mint a *Neoplantában*) lehet az írói szubjektum – maga is hallgató

és elsődleges befogadó. A *Neoplanta* író-elbeszélője évtizedeken át hallgatja – miközben sétálgat a város utcáin – a fiákeres történeteit Újvidék 20. századi történetéről, arról hogy az itt és a tágabb térségben élő emberek úgy élik le életüket, hogy közben egyszerre lehetnek bűnösök és áldozatok. Lazo Pavletić halálának, miután saját és százada történetének végére ér, ha nem is tragikus, de mindenképpen melodramatikus jelleget kölcsönöz az, hogy nem tudja elmondani azt, s ezáltal feloldozást nyerni élete legnagyobb (feltételezett) bűne alól: a második világháborút követően, hogy saját életét mentse, (lehet) maga lőtte főbe legjobb barátait, vagy legalábbis tudott (esetleg közreműködött) elhurcolásukban.

Slemil Ferenc, aki nagyapja „tanúságtörténet”-ét szeretné átadni, közvetíteni az utókor számára, folyamatosan hallgatóságot keres; a szomszédos luxusszálloda teraszán üldögélő vendégekben, a hozzá betérő (később kiderül: színházi) művésznőben, Rottenbiller Laurában, végül – eltitkolt, majd fellelt – féltestvérében, Svetozar elvtárs lányában leli meg történeteinek ideiglenes befogadó közönségét. Ezek sem szólnak másról, mint arról,

Noran Kiadó, Budapest, 2015

hogy Újvidéket, az eredetileg multikulturális várost, a 20. század folyamán folyton felszabadította, majd cserbenhagyta valamilyen (osztrák–magyar császári, szerb királyi, német, magyar, partizán) hadsereg és hatalom, miközben bevonulásuk és távozásuk következményeit (meghurcoltatások, atrocitások, kivégzések formájában) a város – az aktuális hatalomhoz mérten – kisebbségbe és elnyomás alá került civil lakossága viselte. Slemil Ferenc és nagyapja élettörténete azonban már – ellentétben Lazo Pavletić tragikum felé mutató sorsával – inkább a tragikomikum, sőt, a groteszk irányába mozdul el. Slemil Ferencet a szálloda tulajdonosai és vendégei egyaránt bolondnak tartják – előbbiek ingatlanspekulációk céljából szeretnék felhasználni családja meghurcoltatás-történetét, amelyben mind a nagyapa, mind az unokája esetén, csetlő-botló, groteszk figuraként vannak jelen.

Mint a *Tanúban*, Végel regényében is megjelennek a mindenféle hatalommal és titkos küldetéssel felruházott, illetve rendelkező (később menesztett) elvtársak, csak itt Virág vagy Bátya elvtársat Stojanović kapitánynak, illetve Svetozar elvtársnak hívják. Az események mozgatórugóit nem is értő, azokkal tehetetlenül sodródó, vagy szereptévesztések/téves választások miatt bajba jutó Johann Schlemihl/Slemil János éppúgy börtönbe kerül, mint a *Tanú* főhőse, Pelikán József, megverik, megalázzák, majd megkegyelmeznek neki (illetve, megfelelkeznek a kivégzéséről) és rehabilitálják; ugyanaz a hatalom nyilvánítja hazaárulónak és tünteti ki/lépteti elő őket érdemeikért. (Ez utóbbi eseménysorozat majdnem teljesen azonos a *Neoplanta*-regény Török-epizódjában elmondottakkal. A regény író-elbeszélője meséli el ismerőse, Török Miklós családjának tragédiáját. Török Miklós [aki úgy hal meg, hogy orvosként megtagadja magától a gyógykezelést – nehogy valamiféle hatalom őt is felcítálja egy erkélyre!] apja ugyanis kétszer várta be életében [díszmagyarban, majd partizánsapkában], nem egészen a saját akaratából, ugyanazon az erkélyen az épp bevonuló hadsereget: a partizánhatalom hurcolja el és végzi ki, majd rehabilitálja és nyilvánítja posztumusz háborús hőssé. Mindkét eseményről készül egy-egy fénykép, az előbbit rejtegeti a család, az utóbbit a városi múzeum falán függ.)

A 20. század véres történéseinek, bűneinek emblémájává váló épület, illetve tér (a *Neoplantában* a Dornstädter cukrászda és a „Nagy Hazugságok Teré”-nek nevezett főtér, a *Balkáni szépségben* a főposta és tere) ugyancsak fontos jelentésképző mozzanata a Végel-regényeknek. Ide

vonul be és itt tartja valóságos és szimbolikus értelemben vett orgiáit is az épp aktuális hatalom. Az előbbi esetben a német tulajdonos által létesített cukrászdában változnak a szimbólumok az uralkodó rendszernek megfelelően (például Ferenc József császár, Péter király, Horthy Miklós, Sztálin és Tito képe egyaránt a falra kerül, majd lekerül), a Nagy Hazugságok Terén áll a városháza a nevezetes erkélyével, s itt élteti a mindenkori tömeg (csöcselék) a mindenkori új hatalmat. A trilógia harmadik darabjaként napvilágot látott regényben viszont a főposta szimbólumai és feliratai cserélődnek, akár a két Slemil által készített címerek az uralkodó elit által birtokolt vagy bitorolt villák kapui felett. A főposta Slemil János „álmai”-nak tere; azért szolgálja és ünnepli a rendszernek megfelelő egyenruhában mind a bevonuló szerb hadsereget, mind a honvédséget, de a partizánokat is, mert azt szeretné elérni, hogy – mint a társadalmi érvényesülés általa elérhetőnek tartott legmagasabb lépcsőfokán – a lányából postáskisasszony lehessen. A főposta előtt alázák meg (például a szerb himnuszt és a kólót kell gyakorolniuk Stojanović kapitány vezényletével) az odavezényelt lakosságot, s innen hurcolják el őket. (Egyébként az uralkodók és vezérek képei e történetben is folyton cserélődnek a középületek falain. Csak Slemil János/nagyapa műhelyében kerülnek valamennyien egymás mellé.)

Mindkét – általunk elemzett – Végel-regényben feltűnik a teherautó mint a hatalomcserék és rendszerváltások szimbóluma, amelyet megpakolva szőnyegekkel és bútorokkal távoznak a bukott hatalom képviselői, miközben jótanácsokkal és „viszontlátásokkal/visszajövünkkel” köszönnek el a cserbenhagyott lakosságtól. A kisember szempontjából egyik hatalom sem jó; saját nemzettársai/felszabadítói éppúgy megalázzák, kifosztják és becsapják, miként az újonnan formálódott, más kultúrájú és nyelvű megszálló hatalom tagjai. (Slemil Jánost a magyarok éppúgy véresre verik a megyeháza pincéjében, mint később a kommunista hatalom pribékjei.) A nagyapa és unokája története egyaránt azt sugallja, hogy ezt a véres balkáni történelmet csak nagy szerencse árán, vagy „hülyén” (bolondnak tetteve magát) tudja átvészelni/túlélni a kisebbségbe szorult kisember; még a meghunyászkodás és a kiszolgáló magatartás sem mindig elegendő a túléléshez.

Ugyancsak ismétlődő jelenség a térség (és Újvidék) önmagát megsokszorozó és megismétlő történelmében (folyton felszabadítja valaki!) az

elvakultként, „monstrum”-ként megjelenő Elvtársnő szerepe; utóbbi regényben a nagyapával perverz, megalázó játékot űző (éveken át borotváltni jár a tolószékbe kényszerült/kényszerített férfit, miközben élvezi, hogy az egyszerre fél is tőle és fel is izgatja a játék) Svetlana elvtársnő ilyen, aki a városháza garázsában lövi saját kezűleg főbe a volt rendszer híveit, például Csibiri Antalt, Slemil szomszédját, aki – Slemillel együtt – a *Délvidéki induló*val várta 1941-ben az érkező honvédeket. Groteszk módon, Slemil mégsem ezért, hanem Sztálin elvtárs „rágalmazása” miatt végzi majdnem a garázsban; véletlennek tűnik, hogy Svetozar, Svetlana elvtársnő férje meglátja és megkegyelmez neki. Később utalások történnek arra, hogy az eset mégsem volt pusztán véletlen, Slemil – titokban a náciakat és Hitlert istenítő – lánya, az elbeszélő unoka édesanyja áldozza fel magát érte; Svetozarral való kapcsolatából születik gyermeke, Slemil Ferenc/Franjo Slemil, az elbeszélés aktuális idejében már ugyancsak időskorú narrátor. Nem véletlen, hogy ő, az elbeszélő, úgy lép ki a történetből – amelynek lényege, hogy a térség zavaros, kusza és véres történelmében az ember úgy éli meg az igazságot, hogy tudja, annak – ugyanabban a történetben – az ellenkezője is igaz lehet –, hogy felgyújtja a család tragédiáit és hazugságait egyaránt szimbolizáló műhelyt, amelyet egykori tulajdonosa, a szerb hatalomátvétel elől még idejében Bécsbe távozott Schwarz úr bízott segédjére, a nagyapára, hogy őrizze, amíg vissza nem jön. Schwarz úr persze sohasem tért vissza Újvidékre, sem Slemil vele együtt távozott német származású felesége, míg a két Slemil semmi mást nem akar egész életében, mint a számukra becsületes munkát és megélhetést biztosító műhelyt megőrizni. Nem véletlen az sem, hogy az unoka – a kilencvenes évek balkáni háborúit követően – akkor számolja fel saját történetét és a műhelyt, amikor az a legújabb „hazugsághatalom” spekulációinak (meg akarják szerezni a telket) célkeresztjébe kerül. A nagyapa kerekese székében – mintha egy Miloš Forman-filmben (*Tűz van babáml*, 1967) lenne –, saját égő háza tűzénél melegebben nézi végig, hogyan semmisül meg – szimbolikus értelemben – élete története.

A szimbólumok hasonló jelentéshordozása figyelhető meg a *Neoplanta*-regényben is. A kilencvenes évek elején a regényíró-elbeszélő egyszer azt álmodja, ezt a várost ismét felszabadítják, az ünneplő tömegben ismét találkozik a már halott Török Miklóssal, aki azzal magyarázza

különc magatartását, hogy „nem akarta, hogy felcitolják egyetlen erkélyre sem”, ezért: „Elmenekült – meghalni.” Álmában az író fejvesztve menekül a Szabadság téren ünneplő tömegből, s a Bűnök Terének nevezett Duna-partra rohan, ahol magasba lendítve a kezét, a Dunába, ebbe a véres tömegsírba veti a Tito-korszak legismertebb emblémáját, a stafétát. Később, Lazo Pavletić bérkocsijából rettegve tekint az ünnepi beszédekben „Európa kék szalagját”-nak nevezett folyóra, mint a térségi hazugságok egyik legerőteljesebb szimbólumára: „A bérkocsiból rémülten bámultam Európa legnagyobb folyóját, a sötét, rideg, nagy méretű tömegsírt. Yes, yes, ismételtettem magamban, a Duna összeköt bennünket. Ezt hajtogattam, holott utólag beláttam, itt kellett volna fennhangon folytatnom a mondatot. Yes, massgrave. Kimondani, szembesülni a szavak erejével. Large mass grave in the Danube. Massengrave. Viele grosse Massengraben in der Donau, die Deutschen, serbs, magyarok, zsidók, yes, Jews, Juden, Jevreji, ja, ja, együtt élünk a tömegsírokkal, hogysisne, hiszen a limesen szent hevülettel gyilkoljuk egymást; csak hát erről bölcsen hallgatunk.” (Végel, 2013. 237.)

A tüzet bámuló tömegből Slemil Ferenc is hasonló, egymásnak teljesen ellentmondó, zavaros beszédfoszlányokat hall ki, amelyekből a nagyapa és maga (átvitt értelemben: az örök vesztes térségi kisember) jellemképe bontakozik ki: „Csodabogár volt, magyarázta egy asszony, akiről feltételeztem, hogy a közvetlen szomszédom. Magányos remete volt. Senkivel sem barátkozott. Azt mondják, az unokája is dilis. Valaki letorkolta: zabigyerek, egy szerb kommunista felcsinálta az öreg lányát. Fattyú! [...] Egy másik közbevetette: Miféle szerb kommunista? [...] az anyja egy véreskezű magyar honvédtiszt szeretője volt. [...] A tisztet a partizánok foglyul ejtették, majd főbe lőtték. [...] Már hogy csinálta fel egy magyar tiszt, tiltakozott az előbbi férfi, amikor az a hír járta, hogy a nagyapja nagy komcsi volt, emiatt tüntették ki. [...] A, de-hogy volt kommunista, én azt hallottam, hogy a komcsik verték véresre, ők nyomorították meg. [...] Vad magyar nacionalista volt, csak ügyesen leplezte, ellenkezett egy másik hang, ezért a magyarok hősként tisztelték, és imádkoztak érte. [...] Nem értem, hát akkor tulajdonképpen mit akart?” (Végel, 2015. 309.). A történetből levonható következtetésünket akár – az anekdota természetének megfelelően, hiszen a Végel-regény tulajdonképpen „véres” anekdotagyűjtemény – poénszerűre is formázhatjuk: „Megőrizni a műhelyt.”

Az optimizmus kudarca

Sándor Zoltán: *Föltámad a szél,
Térdről a világ*

Sándor Zoltán prózaíró és műfordító, a *Síkoly* folyóirat főszerkesztője, akinek eddig hat önálló kötete jelent meg. Munkásságát 2011-ben Herceg János-díjjal jutalmazták. Laudációjában Fekete J. József kritikus kiemelte: az elismerés névadójának opusa és habitusa egyértelmű üzenetként közvetíti, hogy a világ nem velünk kezdődött, és nem is velünk végződik. Mindez arra tanít, hogy az irodalomban nincs helye a hazug alázatnak. A kíméletlenül igazságkereső attitűd és a kegyetlenségig vittén realiztikus megmunkáltság jellemzi a Sándor Zoltán-i szöveg univerzumot is. Esetében a másik hivatkozási pontot megint csak egy kitüntetésből lehet levezetni: úgyszintén 2011-ben Gion Nándor-ösztöndíjban részesült, tavalyelőtt megjelent *Föltámad a szél* című gyűjteményes kötetének címadó darabjával pedig elérte a Gion Nándor-novellapályázat első helyezését. A gioni „dúsított realizmus” nyomai szövegeiben elsősorban a múltfeldolgozás aktusaiban érhetők tetten.

A *Föltámad a szél* hét elbeszélését a közös tér köti össze: Máriafalva, egy kis bánáti település, amelyben a tájjelleget és a helyi színeket kutató ítések természetesen rögtön felismerték a szerző szülőfalujának, Muzslyának a vonásait. Mivel a novellafüzér cselekménye csaknem száz évet foglal magában, ebbe befér a telepés templom süllyedésétől a II. világháborús eseményeken keresztül a kilencvenes évekig számos traumatikus élmény. Ami vizsgálati szempontból igazán érdekessé teszi ezt a hermetikusan elzárt helyszínt és az ott élő embereket, az éppen az író sorstörésekkel szemben automatikusan bekapcsoló védekezési mechanizmusa, a tragikum szándékos „el-

emelése”, a végzetrel való oroszuletszerű játék: a humor- és iróniareceptor azonnali működtetése, és a szereplők életének valamiféle mágikus realizmusba hajló optimizmussal való kormányzása. Ez a fajta világépítési mód furcsamód korszerűtlennek számít a kortárs vajdasági magyar irodalomban, amelyben az utóbbi években sorra kezdtek el megjelenni a délszláv háborút a középpontjukba állító alkotások, melyek tulajdonképpen a traumáktól való megtisztulás lehetetlenségének és a velük való állandó konfrontációból megképződő identitás képlékenységének tapasztalatáról számolnak be.

Sándor Zoltán 1973-ban született, a délszláv háború tehát éppen az ő generációját kapta telibe. Az egyik szereplője, a falu bolondja ennek kapcsán azt mondja: nem abból származnak a bajok, hogy egyesek sokat beszélnek, hanem abból, hogy a többség hallgat. Míg Danyi Zoltán vagy Sirbik Attila regényeinek hősei a saját szavaik hiányától szenvednek, vagyis elbeszélhetetlenként élik meg a frontvonalban és a hátszágban átélteket, addig a Sándor Zoltán-i figurák szabályos szóáradatot zúdítanak az olvasóra. Ez azonban nem feltétlenül arra utal, hogy a szerző meglelte a leghitelesebb nyelvet a traumák feldolgozására, hiszen a sok beszéd ugyanúgy a valódi tragédiák

Életjel, Szabadka, 2014

elfedésére szolgál, mint a szótlanság. Az általam tárgyalt kötetek ilyen értelemben a nyelvkeresés sikertelenségének rekvizitumai, és ez a kudarcc nem csupán a traumák tényleges közvetíthetlenségére mutat rá, hanem az írói vállalat akarattal grandiózus voltára is: a szerző jóízű nevetéssel és humánus hozzáállással sem képes racionalizálni a háborús húsdaráló értelmetlenségét.

A *Térdről a világ* tizenkét novellájának hősei jórészt a társadalom periferiáján élők, akik teljes mértékben kiszolgáltatottak a mindenkor hatalomnak. Olyan kisemberek, akik nem ebbe a marginális helyzetbe születtek bele, hanem a körülményeik miatt váltak kirekesztetté, és anyagi válságukat morális követte. Ők azok, akik a titói rendszerben teljes létbiztonságban éltek, aztán egyik pillanatról a másikra kicsúszott a lábuk alól a talaj, ezért inkább a dicsőnek tartott közelmúltba menekülnek, és egykorvolt szép életükön keseregnek, illetve azt próbálják erőltetetten reprodukálni. Ez a könyv tehát akár a nosztalgikus Jugoszlávia-mítosszal való leszámolásnak is nevezhető, noha szerkezetéből az érezhető ki, hogy a szerző kínosan igyekezett legyőzni a saját szkepszisét, és valamiféle arany középutat találni a pozitív és negatív hangoltságú történetek adagolásában. Az első, *Életre ítélve* és az utolsó, *Szép új jövő* című novella keretet képez: előbbi egy majdnem-abortusz, utóbbi pedig egy örültnek minősített jó sztorija, és mivel ez a sötét vízió zárja a kötetet, nem mondhatjuk, hogy Sándor Zoltán túlságosan derűlátó lenne.

A szerző egyik beszélgetésünk alkalmával „közéleti ponyvának”, azaz publicisztikai

munkája melléktermékének minősítette a *Térdről a világot*. Elbeszéléseinek homlokterében ugyanis – mintegy a *Föltámad a szél*t folytatva – a kétezres évek társadalmi problémái állnak, szociografikus elemekkel tűzdelve. Annak az időszaknak az egzisztenciális kérdéseiről szólnak tehát, amely újságírói karrierje tekintetében

is a ráeszmélés kora volt Sándor Zoltán számára, aki jelenleg a *Magyar Szó* napilap belpolitikai rovatának szerkesztője. Ennek köszönhetően valóban rengeteg alkalma adódik tanulmányozni a politikum játékszereként elgondolt emberek sorsukból való kivettségét, és noha ez a némileg skizoid állapot írói muníciót is biztosít neki, megakadályozza az eltávolodásban. Ezért az ő esetében nem kizárólag szociális érzékenységről vagy empátiáról beszélhetünk, hanem egyenesen részvétről, ami azonban lehetlenné teszi, hogy kellő távolságból vegye szemügyre a hősei döntéseit.

Ami mindkét kötetnél szembeötlő, az a szereplők szabadságvágya. Bármennyire is nem illik ebben a közegben boldognak lenni, süt belőlük a saját szabadságuk kivívásának igénye, amit a *Jelenetek egy kiállításról* című novella tanára így fogalmaz meg: „Minden élőlény, még a legprimitívebb élőforma is, nap mint nap megerősíti bennem azt a meggyőződést, hogy a lét legfőbb hajtóereje a szabadságvágy. Életünk nem más, mint egy permanens szabadságharc: jogainkért, kultúránkért, életformánkért, hitünkért, művészi szabadságunkért.” (99–100.) Sándor Zoltán köteteinek voltaképpen éppen ez a tétje: hogy rádöbbsen, elégedettségünk kulcsa nem a külső gátló tényezők nélküli élet, hanem az ezekkel való dacolás, a mindennapok örületében egy külön belső sziget kialakítása..

zEtna, Zenta, 2015

Ahány műhely – annyi recept

A történész műhelye

A kolozsvári *Korunk* körül kialakult szellemi kör meghatározó része a történész műhely. A lap szerkesztői különös figyelmet fordítanak a múlt kutatására, a történettudomány új eredményeinek bemutatására, s maguk is gyakorta felvetnek új kérdéseket. Önmagában az is érdekes, hogy a *Korunk*-ban megjelenő történeti tárgyú írások a szakfolyóiratoktól lényegesen eltérő kontextusba kerülnek. A múlt kérdéseit vizsgáló tanulmányok és esszék ugyanazon témát más tudományágak látószögéből felvillanó írások és szépirodalmi szövegek mellett jelennek meg. A tágabb horizont kibővíti az értelmezési mezőt, ugyanakkor arra készíti a szerzőket, hogy a szakmán túli közönségre is gondoljanak írásaik formába öntésekor. A lap történeti tematikájú számainak összeállítása során a szerkesztőség alighanem találkozott mindazon problémákkal és konfliktusokkal, amelyek a mai magyar történetkutatást meghatározzák. Maguk is közöltek olyan tematikus összeállításokat, amelyek a történettudomány újra és újra előbukkanó aktuális kérdéseire keresték a választ. Például a 2015. évi 8. számban a *Történelem – (történelmi) regény* című összeállításban az „igaz történet” – fikció kérdéskörben mondták el a maguk gondolatait. Az elmúlt évben a folyóirat főszerkesztője, a lap keretein túlövő vállalkozásba fogott: a magyar történetírás aktuális helyzetének, legfontosabb problémáinak számbavételét kérő körlevelet intézett a *Korunk*-műhely tagjaihoz.

A felkérő levélben Kovács Kiss Gyöngy felvetett néhány, a szakma számára kihívást jelentő alapkérdést: például azt, hogy milyen következményekkel jár a történettudomány Európa-

centrikusságának megszűnése? Utalt a modern nyelvfilozófiai nézetekre, amelyekre hivatkozva egyes teoretikusok kétségbe vonják a történettudomány „valóságra vonatkoztatott referenciális jellegét”. Azaz kérdésként vetik fel azt, hogy a történész a múlt valóságát tárja-e olvasói elé, avagy csak egyet a rekonstruálható múltak közül. Nem kevés gondot okoz a tudomány számára az is, hogy a kommunista történetpolitikai kánon összeomlása után kialakult vákuumban a történetírás módszertani és etikai elveit teljes mértékben figyelmen kívül hagyó irányzatok komoly népszerűsége tettek szert. Ráadásul az internet világa tág teret ad a különféle sarlatánságoknak. A felvetett problémák után a főszerkesztő nem szigorú, pontokba szedett kérdéseket tett fel, hanem egy, a válaszolók számára szinte teljes szabadságot adó kérést intézett kollégáihoz: „... mondják el a történetírás aktuális dilemmáival és/vagy szorosabban vett kutatási területük historiográfiai helyzetével kapcsolatos gondolataikat, továbbá – ehhez kötődve – saját történetírói ars poeticájukat”.

A felkérést húsz, a *Korunk*-ban gyakran publikáló történész kapta meg, tizenkilencen vállalkoztak a kérés teljesítésére. Azután végül a virtuális *Korunk*-műhely tizennégy tagja küldte meg írását. A válaszolók névsora a következő: Csorba, László, Egyed Ákos, Fodor István, Gyáni Gábor, Hermann Róbert, Kovács András, Kövér György, Marosi Ernő, Miskolczy Ambrus, Rainer M. János, Romsics Ignác, Sipos Gábor, Tomka Béla, Zsoldos Attila. Valamennyien a magyar történész társadalom kiemelkedő alakjai, akadémikusok, az Akadémia külső tagjai, a történettudomány in-

tézményrendszerének mai vagy egykori vezetői. Többségük nevét a történelem iránt érdeklődő, szakmán túli szélesebb közönség is jól ismeri.

Az első, ami az érdekes és szellemes írásokat végigolvasva eszünkbe jut, az, hogy tartalmi és formai szempontból mennyire eltérő helyzet-elemzések születtek. A válaszok között van esz-szé, pályarajz, a saját munkásságot historiográfiai szempontból értelmező „ego-történet”, programadó írásnak tekinthető tanulmány, hadtörténetről készített historiográfiai összefoglalás, sőt még öninterjú is. Közvetlen ars poeticát senki sem írt, de azok, akik pályarajzot (is) adtak, közvetve nagyon is pontosan és világosan megfogalmazták a maguk történeti hitvallását. Például Csorba László színes történetként meséli el az olvasónak, „hogyan kezdődött”: miként ragadták meg a fantáziáját a könyvekből megismert történetek, s mint vált egyre biztosabbá abban, hogy rá vár a nagy titok, amelyhez a múlt tanulmányozása nyomán juthat el. A könyvek mellé inspirációt adtak az őt körülvevő festmények, amelyeknek egy részét történetesen üknagyapja, Barabás Miklós festette. S egyszer csak világossá vált számára, hogy fikció és történet nem ugyanaz. Sőt, ennek is, annak is lehet több olvasata. Egy hősiességet sugalló kuruc történetről figyelmesebb olvasás nyomán kiderülhet, hogy a szerző éppen azt akarja „üzenni”: a szabadságharc gazdasági, politikai szempontból nem volt megalapozott. S már benne is vagyunk a nyelvfilozófia bizonytalanságot sugalló kérdései között. Ricoeur és Georges Duby gondolatain keresztül jut el Csorba László a számára legfontosabb megállapításig: „A történész ... nem szabad.” Kötik a források, kötik korának tudományos paradigmái, s ha ezt tudomásul veszi, a zárt rendszerű játékon belül újra elnyeri a kutatás izgalmakat rejtő szabadságát. A zárt játérendszer szabályait betartva úgy mesélheti el a legjobb tudása szerint feltárt történetet, hogy akarva-akaratlanul belerejti az egykorú eseményekkel kapcsolatos magyarázatát. Erre a folyamatra utal az írás címe: *A gúzsba kötve táncolás mámore*. Sokak számára elfogadható, kézenfekvő magyarázat: széles forrásismeret, korrekt forrásfeldolgozás, szakirodalmi ismeretek, jól strukturált világos szöveg. – Megnyugtató, hogy Csorba László lényegesebben hosszabb, a kételyeket érintő út után ugyanide jutott el.

Hasonlóan érdekes a többi pályarajzba épített probléma-gereblyezés is: Kovács András *Hogyan*

lettem művészettörténész? című írásában azt meséli el, a személyes és a historiográfiai szálakat mesterien összefonva, hogy az 1970–80-as évek mostoha romániai viszonyai között egy fiatal művészettörténész hogyan kereste meg a kutatható, európai művészettörténethez kapcsolódó témát, történetesen az erdélyi reneszánsz történetét, s a viszonyokkal dacolva miként építette fel pályáját. Kövér György Tiszaeszlárról szóló könyve módszertani kérdésein keresztül vette sorra a számára fontos kérdéseket. Sipos Gábor a maga pályájának fontosabb pontjait érintve elsősorban az erdélyi történetírás elmúlt huszonöt évéről beszélt. Ugyancsak személyes pályája és a magyar őstörténet kutatás 1945 utáni történetének szálait sodorta össze Fodor István. Szellemes, helyenként szarkasztikus hangú írásában kimondottan nagy teret adott a tudomány belülegyeibe avatkozó politikának, felvillantva a szakmai és morális kiskiklások tipikus példáit.

Még izgalmasabb kérdés, hogy a történetkutatás dilemmáit más-más nézőpontból megragadó történészek írásaiban milyen közös pontokat találunk. Noha távolról sem minden írásban esik erről szó, de a kötet markáns üzenete, hogy a történettudomány pozíciói romlottak. Romsics Ignác a maga munkássága kapcsán kirobant vitát idézve a következőket állapította meg: „... a kiélezett és azóta sem mérséklődött identitás-politikai küzdelemnek a körülményei között az a szakmai álláspont, amelynek a képviselőtére mindig törekedtem, s amelyet a rendszerváltást követő húsz évben széles körben méltányoltak, veszített relevanciájából, és mint politikailag használhatatlan, kiegyensúlyozott álláspont, a szellemi lövészárkok között a senki földjére került.” Romsics tovább megy: megállapítja, hogy a magyar társadalom – ellentétben a kiegyensúlyozottan fejlődő társadalmakkal – nem erős kohéziójú közösség. A jobb- és baloldali emlékeztető-közösségek harca rombolja a társadalom mentális állapotát és megfoszt bennünket a nemzeti múlt közös átélésének lehetőségétől. Romsics Ignác az általa leírt helyzetből eredően további súlyos következményeket prognosztizál. Rainer M. János úgy látja, a látványosan feléledt nemzetköz-pontú mitikus, kultikus történetek – kommunikatív emlékezet – megerősödéséhez nagyban hozzájárult a történettudományban 1989 után keletkezett vákuum és az, hogy éppen ekkor kezdték éreztetni hatásukat a tudományág ma-

gabiztosságát aláásó epizetmológiai kételyek. Ő is, Fodor István is utal arra, hogy a politika 1989 után bejelentette igényét a történelemre. Tomka Béla is hasonló véleményt fogalmazott meg: az utóbbi években a politika sokkal közvetlenebbül akarja befolyásolni a történeti kutatásokat, mint a rendszerváltás utáni két évtizedben. A sötétnek tűnő kép részleteit szemlélve persze arról sem érdemes megfellelkezni, hogy, ha helyes is a megállapítás, csöppet sem új tényezőről van szó. S nem is csak az 1989 előtti időkre kell utalni, Miskolczy Ambrus esszéjében Szekfű, Hajnal István és Makkai László példáját idézve villantotta fel azt, hogy a történész milyen furcsa kanyarokat jár be, ha önként vagy akarata ellenére a tudomány és a politika erőterébe kerül. Azok közül, akik mérlegelték tudományterületük helyzetét, Hermann Róbert fogalmazott meg a borús összképpel ellentétes véleményt. Ő hangsúlyozta, hogy szűkebb szakterülete, a hadtörténet a rendszerváltás nyertese lett. Nem is szorul magyarázatra, hogy a szovjet befolyás alatt álló országban miért volt marginális helyzetben a hadtörténetírás.

A tudományra települő politika emlegetésével összefüggenek a kutatás kereteinek kijelöléséről szóló viták és megjegyzések. Nevezetesen: jelen körülmények között a történeti kutatásoknak továbbra is keretet ad a nemzet, avagy célszerűbb elmozdulni a globális vagy szubnacionális szint felé. Gyáni Gábor egész írását e kérdéskörnek szentelte. *A nemzeti versus szubnacionális történetírás dilemmái* című tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti tér – lineáris idő kategóriában való történelem értelmezés megdől, ha kétségesnek látszik az a teleologikus tétel, hogy a történelem a nemzeti univerzumok kialakulása felé tart. Mert mi is alakította a történelmet a ma ismert formára – teszi fel a kérdést Gyáni. A piaci kapitalizmusnak és a liberális alkotmányos államrendnek megfelelő ethosz, valamint a kulturális és politikai nacionalizmus egymásra

hatása. A globalizáció következtében ezek a viszonyok gyökeresen megváltoztak, s ebből következően – főként a társadalomtörténet és a struktúratörténet megerősödésének következtében – megszűnt a hagyományos paradigmát erősítő politikatörténet primátusa. E folyamat erősítését,

például a mikrotörténetírás irányába tett léptékváltást, az aszimmetrikus összehasonlításokat, a horizontális metszetek alkalmazását javasolja a szerző. Az ugyan töprengésre készíthet bennünket, hogy a transznacionális történetírás „*tisztán tudományos paradigmáját*” állítja szembe a nemzeti irányú történeti közgondolkodással. Mintha a globális vagy szubnacionális szintek mögül nem lehetne kibontani – éppen úgy, mint a nemzeti mögül – az azokat kialakító gazdasági és politikai erőtereket.

Hasonló kérdéseket is érintve Tomka Béla arra kereste a választ, hogy a jelenkortörténet kinek az

eszköze? Arra jutott, hogy a jelenkortörténet különösen érzékeny terület. Ott fenyegeti a legnagyobb veszély, ahol a politikának nagy társadalom-átalakító céljai vannak, s a tudomány elveszítheti autonómiáját. Ellenszerként a társadalomtörténeti módszerek alkalmazását, a nemzetközi összehasonlításokat ajánlja, mondván, sokkal tovább tarthatják magukat a történész saját közösségének szempontjait érvényesítő téves interpretációk, ha nem kerül sor összehasonlításra, nemzetközi kontextusba illesztésre. A fenti gondolatokkal szemben több szöveg szerzője – mint a korábban idézett Romsics Ignác-sorok is dokumentálják – természetesen veszi a nemzeti keretekben való értelmezést. Egyed Ákos éppen a globalizáció hatásaival szemben tartja erősítendőnek a székegy identitást. Bár ha jobban utánagondolunk, ez mindkét értelmezési keret szerint helyénvaló: egyfelől, mert nemzetinek része, de szubnacionálisként is értelmezhető.

Kolozsvár, Komp-Press kiadó Korunk, 2015

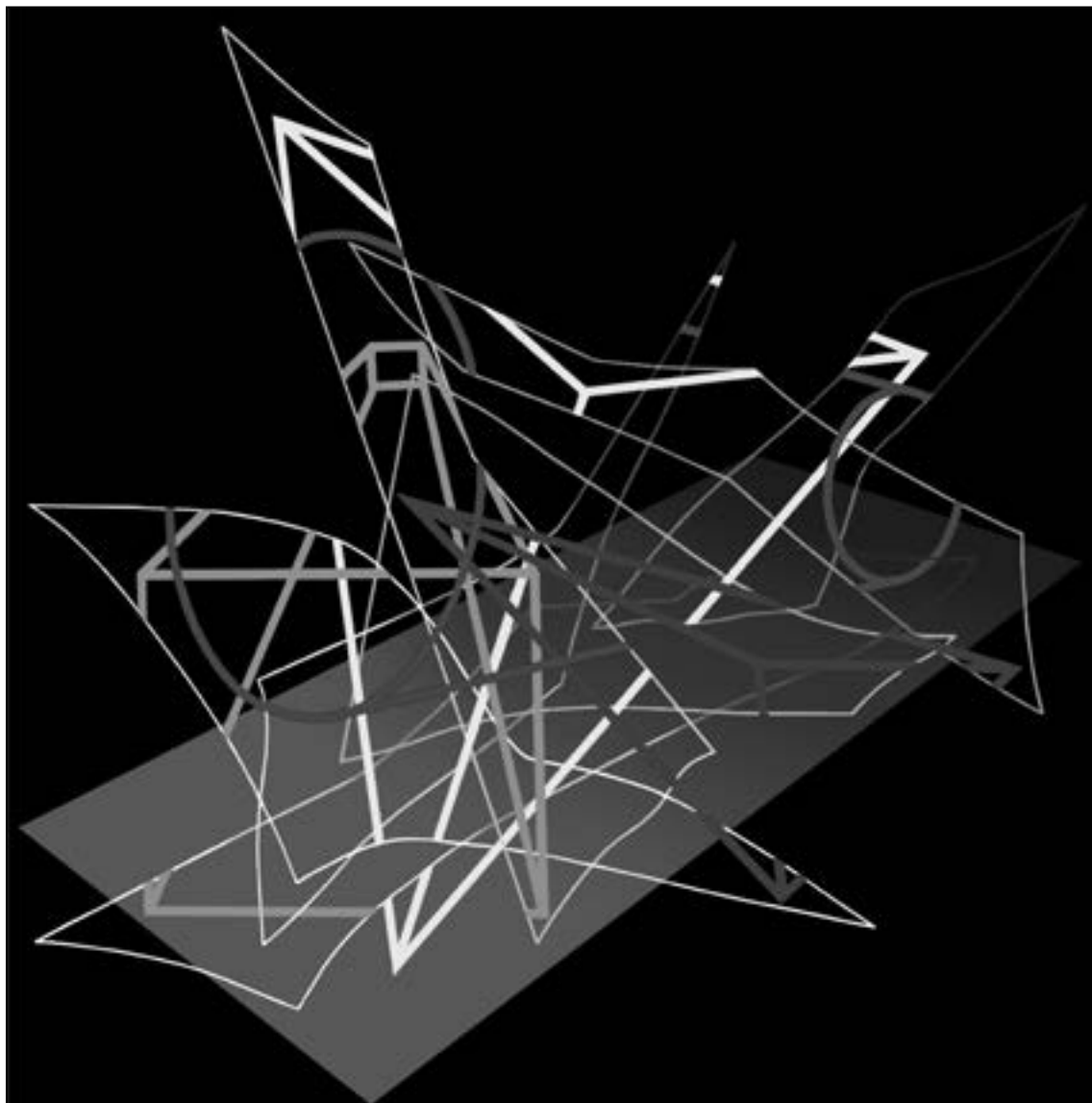
Ugyancsak sokak által érintett téma a történettudomány nyelvfilozófiai-episztemológiai kérdések miatti elbizonytalanodása. E tematikáról viszont hosszasan kifejtett gondolatokat hiába keresünk. Akik foglalkoznak a kérdéssel, néhány odavetett éles mondattal nyilvánítanak véleményt. „A posztmodern diskurzusszerelés – különösen annak provinciális változata – a maga képzavaros szöfűzéireivel, a semmit átpoetizálni akaró közhelyeivel, szcientizáló zsargonjával egyszerre próbál relativizálni és abszolutizálni. Az eredmény: elszabadult diszkurzív ének multifunkcionalitásának szelektív interaktivitása, magyarul: nyelvi terror, nyelvkínzás, nyelvhalál, nemzethalál” – írta a „diskurzus-gargarizálást” is csípős iróniával említő Miskolczy Ambrus. Zsoldos Attila – ha nem is ilyen parafrázálással, de – ugyanezen véleményének adott hangot: a történettudomány tudomány voltát kikezdő,

kívülről és belülről megszólaló hangok nem is jöhettek volna rosszabbkor. Akár az öngól – teszi hozzá.

Részben kidolgozott vagy csak érintett érdekes felvetés akad még szép számmal. Figyelmet szentelhetnénk Miskolczy Ambrus azon megjegyzésének is, hogy a „Szakmánk» legnagyobb ellensége önmaga, az általa termelt historiográfiai unalom.” A könnyedén odavetett mondattal nagyon vitatkozni sem lehet. S folytathatnánk a hasonló felvetéseket, gondolatokat.

A kimondottan érdekes írások arra utalnak, közös kérdések vannak, közös válaszok annál kevésbé. Az egyes válaszok szerzői – kimondatlanul ugyan – leginkább a kötet szerkesztőjének első mondatát illetően jutottak konszenzusra: „...jóval kevésbé rendelkezünk egységes és mindenki számára elfogadható történelemszemlélettel, mint akár száz évvel korábban...”

Kölcsönhatások X

Egy magyar történelmi monográfia előmunkálatai?

Romsics Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*

„*The past is one of the elements of our power.*” Benjamin Disraeli, az Egyesült Királyság egykori miniszterelnöke fenti gondolatát leginkább Toldy Ferenc magyarításában ismerheti a hazai olvasó: „*A múlt hatalmunk egyik eleme.*” Noha a szűk terjedelmi keretek nem teszik lehetővé annak elemzését, hogy Toldy miként magyarította Disraeli szavait (megtette ezt Dávidházi Péter kiváló írásában¹), a gondolat lényege mégis releváns számunkra. Ezt a relevanciát Romsics Ignác legújabb könyve teremti meg. A kötet *A múlt arcai* címet kapta és a szerző kilenc, egymással laza függésben álló, de mégis egy közös rendező elv mentén egymás mellé rendelt tanulmányát foglalja magába. Romsics Ignácról tudott, hogy a 20. századi magyar történelem kutatásának kiemelkedő személyisége. Aki azonban követte és követi munkásságát, érzékelhette, hogy az utóbbi években – tudatosan és vállaltan – a korábbi időszakok története felé is érdeklődéssel fordult. Ez a tendencia tükröződik a most ismertetett könyvében is, a kilenc tanulmány tematikája mintegy ezer évet ölel fel. A viszonylag széles időintervallumot a szerző négy esemény és öt történelmi személy kiemelésével ívelte át. Ezáltal a kötetben a következő témáknak jut kiemelt szerep: a magyarok eredete, a mohácsi csata, a kiegyezés és, a

trianoni béke, illetve I. (Szent) István király, Dózsa György, Bethlen Gábor, Martinovics Ignác és Horthy Miklós. Látható, hogy a kiválasztott személyek és az események nem feltétlen állnak szoros összefüggésben egymással, így például a kiegyezés korának kiemelkedő alakjai közül senki nem kapott önálló helyet a kötetben. Az is feltűnő, hogy a történelmi személyiségekre nagyobb figyelmet fordít a szerző. Romsics a *Népszabadság* hasábjain Pető Péternek adott interjújában a jelenséget a következőképp magyarázta: „*A történelem hús-vér szereplői mindig jobban érdekelték, mint a személytelen struktúrák. Érdekesebbnek találom rajtuk keresztül megérteni a múltat: hogyan alakították, vagy éppen szenvedték el az eseményeket azok, akiknek arcuk is van.*”² A kötet ismertetése előtt azonban még két másik tényezőre is hasznos figyelmet fordítani. Az egyik az, hogy a vizsgált személyiségek egy része ma alig van jelen a magyar köztudatban (Dózsa György vagy Martinovics Ignác) és a sorsdöntőnek mondható események közül sem mind generál élénk társadalmi vitát (kiegyezés). Ezzel szemben mások emlékezete, mint például Horthy Miklósé, nagyon is megosztják a közvéleményt. Vagyis a szerző saját preferenciái mentén választotta ki írásai témáit, nem az volt a rendező elv, hogy mi tematizálja úgymond a közbeszédet. Mindemellett, ahogy Kovács Kiss Gyöngy a *Korunk* hasábjain megjelenő recenziójában megemlítette, a

1 Dávidházi Péter: «A múlt, hatalmunknak egyik eleme» Az irodalomtörténet használata Toldy jelígeje óta. In: *Hatalom és kultúra/Power and Culture. Plenáris előadások & Kerekasztal vitaindítók/Plenary Sessions & Round-Table introductions.* Szerk./ Ed. Lahdelma, Tuomo–Jankovics József– Nyerges Judit, Liahonen, Petteri. Jyväskylä 2002. <http://mek.oszk.hu/05500/05558/05558.htm#1>

2 Pető Péter: A magyar elit szereti a leszámolást és nem fogja abbahagyni. *Népszabadság*, 2015. 08. 26. <http://nol.hu/belfold/a-vilagkepem-mar-nem-valtozik-1559855>

kötet tanulmányainak sajátos szerkezeti eltérései is különös figyelmet érdemelnek. Ez a fajta sajátosság jól megjelenik az István királyról, a Dózsa Györgyről és a Bethlen Gáborról szóló tanulmányokban is. A szerző eme írások esetében kétféle választja mondandóját. Az elsőben „a történetírás mai álláspontjának megfelelő képet nyújt a szereplőiről, a másodikban pedig azt vizsgálja, hogy a múlt tág értelemben felfogott reprezentációi – a történetírás mellett tehát a különböző művészeti ágak és a publicisztika is – az egymást követő korszakokban milyen értelmezésekkel álltak elő, s hogy a mindenkori politikai akarat ezek közül melyeket preferálta és illesztette be emlékezeti kultúrájába és identitásépítő törekvéseibe. A másik hat tanulmányban ezzel szemben az egyes témák historiográfiájára koncentrált, és a kronológiai elvet érvényesítette.”³ Ezen a ponton érdemes visszakanyarodnunk a idézett Disraeli-gondolathoz, összevetve azt a kötet alcímével: *Történelem, emlékezet, politika*. Ezzel pedig eljutunk a kötet kulcsgondolatához, az emlékezetpolitikához. A történettudomány művelőinek sorában arra nézve immár nem folyik érdemi vita, hogy a múlt maradéktalanul rekonstruálható-e vagy sem? A történészre épp azért van szükség, hogy a fennmaradt „nyomok” segítségével, amennyire arra mód van, megkísérelje feltárni az egykor történt eseményeket, azok hátterét, okait. Takács Tibor idézve: „... »elemi« tények nem léteznek a jelenben a múltból, egészen egyszerűen azért, mert a múlt – már elmúlt. [...] A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történészekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.”⁴ Nyilvánvaló, hogy ez azt is maga után vonja, hogy hiába munkál számos emberben a „bizonyosság örök sóvárgása”⁵ és várja el a történészeket, hogy pontosan, mondhatni tévedhetetlenül adjanak számot a múltból, ennek nincs realitása. Türk Attila gondolata tisztán érzékelteti a korlátokat: „Én egy tarsolylemez tudok vizsgálni, de azt, hogy mit gondoltak

magukról a magyarok elődei, soha nem fogom tudni.”⁶ Mindezen tényezőkre azért tartottam fontosnak felhívni a figyelmet, mert szükségszerűen töredékes ismertünk a múltból tág értelmezési kereteket tesz lehetővé. Disraeli meglátása pedig e fundamentumon alapszik: ugyanazon eseményt sokféleképpen lehet látni és értékelni. Romsics maga is hangsúlyozza, hogy az időben távolabb levő események, személyiségek értékelése az évszázadok során talán jobban letisztult, egyes esetekben kanonizálódott. Bethlen Gábor szerepéből ma már sokkal kevésbé folyik vita, főleg nem érzelmektől áthatott vita, mint például Horthy Miklósról, és ma már az sem kérdőjelezhető meg forráskritikai alapon, hogy a török sereg (és birodalom) nyomasztó fölénye okán veszítettük el a mohácsi csatát. (S ehhez mérten főleg elkésztető, amikor az egyik legfőbb közjogi méltóság a Fuggerék szerepét véli felfedezni – minden alapot nélkülözően – a mohácsi kudarc okai között.) Az értelmezések eltérő volta tehát nagyon is érthető, ez pedig értelemszerűen könnyen torkollik vitába. A 19. század végén, 20. század elején a magyar történettudományban kialakult egyfajta „kuruc-labanc” szembenállás, döntően a katolikus/protestáns szembenállás mentén. A 20. század szinte mindig valamiféle ideológiával alátámasztott (fertőzött?) modern államai pedig előszeretettel támaszkodtak a történelemre (hatalmuk egyik elemére) mint hivatkozás alapra, amelyhez való viszonyuk mintegy legitimizálni látszott aktuális céljaikat, cselekedeteiket. Emlékezetpolitikájukat pedig különféle rítusokkal (állami ünnepek) és más, szimbolikus aktusokkal övezett „ikonokkal” bástyázták körül: szobrok, emlékművek. Így tett Trianon után Horthy király nélküli királysága is, de főleg így tett 1945 után a pártállam. Ebben az időszakban, amely a nemzeti függetlenség eszméjét annak alárendelve ötvözte a meghatározó osztályharcos szemlélettel, egyeduralkodóvá vált az a látásmód, hogy azok a valódi történelmi példaképek, akik a mindenkori hatalom ellenében léptek fel (és aztán elbuktak). Ezt mint cseppben a tenger tükrözi Mód Aladár munkája, amelynek címe is egyértelmű üzenet: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*.⁷ Nyilván nem írható a véletlen

3 Kovács Kiss, 2015. 115.

4 Takács Tibor: A források tere. In: Élet és Irodalom, 51. 2007. 24. sz. http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=A_GORA0724&article=2007-0617-2034-23OPGL

5 Csorba László: A bizonyosság örök sóvárgása. In: Soproni Szemle, 62. (2011) 2. sz. 171–187.

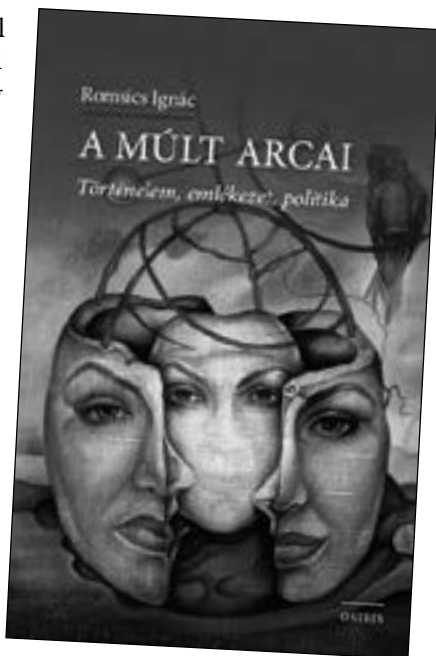
6 Kolozsi Ádám: Megvannak az ősmagyarok. In: *Index*, 2013. 05. 14. http://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/03/14/megvannak_az_oshmagyarok/?token=8f5340a39f7c6a4ff9a969472e3668875

7 Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Bp., Szikra, 1948.

számlájára, hogy ez a kötet hét kiadást ért meg és például cseh nyelven is napvilágot látott.⁸ Egy totalitárius állam tehát „természetesen” kizárólagossá teszi a maga szemléletét, ez azonban a rendszerváltás után nem maradhatott így. Búvópatakként törtek felszínre a 20. századi magyarországi események durva törésvonalai mentén kialakuló eltérő történelemértelmezések, amelyek eszközül szolgálhattak a napi politikai harcokban is. „A politika pedig felismerte, hogy ezeknek a múltbéli sérelmeknek a felelőlegességével sikeresebben lehet mozgósítani és közösségeket összetartani, mint például szakpolitikai intézkedésekkel.” – mutatott rá Romsics Ignác.⁹ Az eltérő értelmezések szembenállása napjainkban fájdalmasan éles és intoleráns. Ismét a szerzőt idézve: „A jobb- és a baloldali múltképek identitásépítő versengése egy bizonyos pontig érthető. Nem érthető és nem elfogadható azonban, ha egymás diszkreditálására, kizárására, sőt, megsemmisítésére törek-szenek. Ennek tartós fennállása lehetetlenné teszi a köztársaság történelmi identitásának rögzítését, megfoszt a nemzeti múlt átélésének közös élményétől, hitelteleníti a történelemoktatást, s mindezek révén tartósan ronsolja a nemzet más, külső tényezők által is gyengített kohézióját.”¹⁰ A kötet írásai tehát arra világítanak rá, hogy mennyire mélyre nyúlik a különféle ideológiák történelmet kisajátítani akaró tusakodása, illetve egyértelművé válik az is, hogy ez a fajta szemlélet eleve megfoszt minket a múlt lehetőségek szerinti megismerésétől is. Hiszen az ideológiának alárendelt történetírás azokat az elemeket ragadja ki az ismert múltbeli tényezők közül, amelyek megfelelően szolgálni látszanak a céljait. Így szükségszerűen csonka, ekképp pedig torz módon láttatja a történelmi eseményeket. Ugyanez igaz egy-egy történeti „hérosz” esetében is: „... érdekes kutatási terület az

is, hogy mit őrzött meg és mit hagyott el, sőt mit akart megőrizni és mit ohajtott elvetni egy már lezárt életműből a változó emlékezet. Bizonyos mértékig, mint már esett róla szó, természetes erőzióról beszélhetünk. De ezt a jelenséget számos tényező befolyásolhatja, így az emlékek foszladozásán túl – közéleti szereplő esetében különösen – a mindenkori

politika és az ahhoz tapadó, azt megalapozó ideológia. A személyiség és alkotása könnyen válhat egyfajta kánon részévé, igazodva ahhoz, szükségszerűen torzulva is ezáltal. Ez a folyamat pedig, az átalakuló, sőt inkább átformált személyiség és életmű létrejötte, változása éppoly érdekes lehet egy történésznek, mint a valós alak.”¹¹ Romsics Ignác könyve, amely ilyen módon legalább annyira szól a történelemértelmezésről, a historiográfiáról, mint a történelemről, mindezen veszélyekre figyelmeztet. Ugyanakkor e kötetnek van egy másik olvasata is. Talán nem teljesen hiábavaló mérlegelni azt a kérdést, hogy a szerző „pusztán” – érdeklődésének megfelelően

Budapest, Osiris, 2015

– a magyar történelem eddig általa nem kutatott epizódjai felé fordul, vagy ennél többről van szó? Arról nevezetesen, hogy egy nagyobb monográfia esetleges előmunkálataival, első eredményeivel számolhatunk. Egy állam történetét feldolgozó szintetizáló munka igen komoly felkészültséget igényel. Ilyen jellegű kötetek kiadására ma már jobbára csak csapatmunkában vállalkoznak történészek, hiszen maga a szakma is olyannyira szakosodott, hogy egy-egy művelője csak részterületekkel foglalkozik behatóan. Hogy valaki országtörténetet, horribile dictu világtörténetet írjon, egyáltalán nem jellemző. Az pedig, hogy – manapság szintén formabontó módon – neki-velelkedjen valaki egy Magyarország története monográfiának, főleg nem. Romsics Ignác azonban jegyez egy olyan, nagy sikerű, több kiadást megért kötetet, amely a magyar 20. század törté-

⁸ Mód, Aladár: *400 let bojů za nezávislost Maďarska*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha, Státní nakladatelství politické literatury, 1955.

⁹ Pető, 2015.

¹⁰ Romsics Ignác: *Identitáspolitikai és történelem*.

¹¹ Katona Csaba: *Kánontól kánonig. L'udovit Štúr (újra) értelmezései*. In: *Az ismeretlen L'udovit Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról*. Szerk. Demmel József. Békéscsaba, 2016. [Kor/ridor Könyvek, 6.] 89.

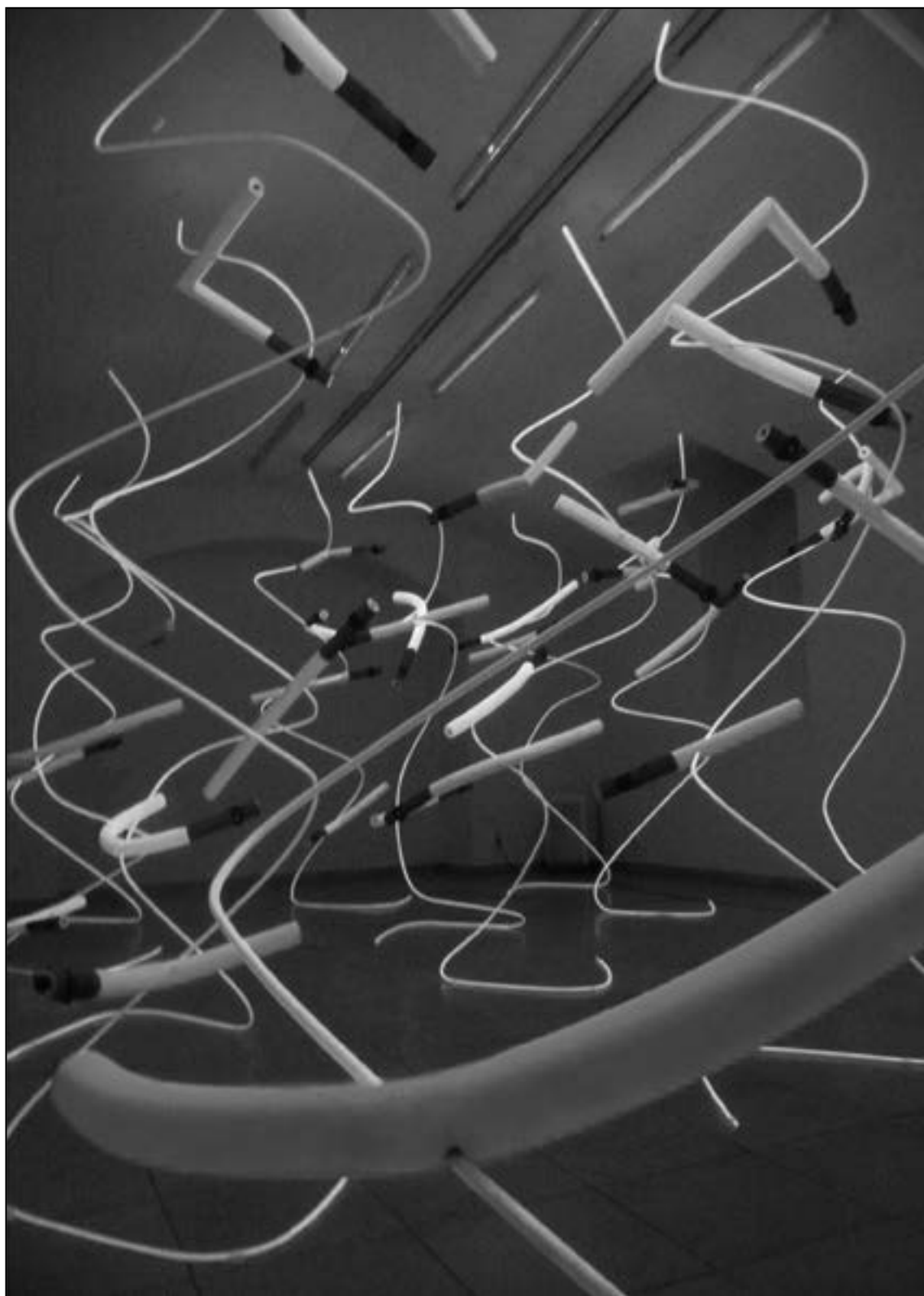
nelmét foglalja össze.¹² „Elképzeltető, hogy néhány éven belül írok egy Magyarország egész történetét bemutató könyvet.”¹³ – nyilatkozta ő maga, „amorf szándék”-ként apaasztrofálva az ötletet, egyúttal hangoztatva azt, hogy ez esetben „a lényeg nem az analízis, hanem a szelekció, a szerkesztés és a szintetizálás. Mi az, amit a rengeteg ismeretből valóban fontosnak ítélünk, és képesek vagyunk-e ezekből olyan koherens és sodró erejű elbeszélést alkotni, amely megfelel a szaktörténészek tudásának és az olvasókat sem untatja?”¹⁴ A monográfia megalkotásának ideáját tehát maga sem veti el. Az olvasóban így kettős érzés munkál, miközben farkasszemmel néz a múlt arcaival. Egyfelől újragondolásra ösztönzi mindaz, ami a kötetet egy-séggé formálja. Az, hogy történeti gondolkodá-

sunkat, látásmódunkat mennyire erős mértékben határozza meg máig, ahogy a 19. században az egymásnak feszülő nacionalizmusok harca mentén látni akartuk – az anakronizmusokkal sem számolva – múltunkat, majd pedig az erre rakódott más ideológiákkal terhelt szemléletek, amelyek bizonyos szempontokra helyezve a hangsúlyt, ezeket kizárólagos viszonyítási ponttá tettek. Másfelől, mint láthattuk, az sem zárható ki, hogy egy születőben levő országtörténeti nagymonográfia kezdő lépéseinek lehetünk a tanúi. Ez még korántsem bizonyosság. De az nem kérdés, hogy ha valóban megjelenik egy ilyen kötet, újabb – jó esetben gondolkodásra késztető – vitákkal is számolnunk kell.

12 Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Bp., Osiris, 1999.

13 Pető, 2015.

14 Pető, 2015.

Hang kert 1

Az előző számunk tartalmából

Bertók László, Gömöri György, Győri László, Farkas Wellmann Éva, Nyilas Atilla, Molnár Lajos, Péter Erika, Korpa Tamás versei

Acsai Roland, Hartay Csaba, Csobánka Zsuzsa Emese, Dragomán György prózája

Sopotnik Zoltán, Várfalvy Emőke, Mészöly Ágnes, Lovász Andrea a Papírhajóban

Dr. Kerekes Attila, Matiszlovics Tibor, Wehner Tibor, Gyarmati Gabriella és Máté István a békéscsabai Szent István szobor pályázatról

Lapis-Lovas Anett Csilla a DESZKA Fesztiválról Balogh Tibor Marosvásárhely színházi életéről

Elek Tibor beszélgetése Bartis Attilával

Bartis Attila Rendezés című drámája

Kritikák Bertók László, Oravecz Imre, Bartis Attila, Orbán János Dénes, Dragomán György könyvéről

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Seregi Zoltán igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrassy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@barkaonline.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.